

JAARVERSLAG 2018

Stichting Pensioenfonds Provisum

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	4
KERNGEGEVENS	5
KARAKTERISTIEKEN VAN HET PENSIOENFONDS	6
Profiel.....	6
Missie	6
Visie en strategie	6
ORGANISATIE	8
VERSLAG VAN HET BESTUUR OVER 2018.....	13
UITVOERINGSKOSTEN.....	21
RESULTAAT EN ONTWIKKELING DEKKINGSGRAAD.....	24
PENSIOENREGELINGEN, DEELNEMERS EN PREMIE	28
BELEGGINGEN VOOR RISICO VAN HET PENSIOENFONDS	34
MAATSCHAPPELIJK VERANTWOORD BELEGGEN	43
BELEGGINGEN VOOR RISICO VAN DE DEELNEMER.....	45
RISICOMANAGEMENT	48
OPZET EN ORGANISATIE RISICOMANAGEMENT	49
SPREIDING RISICO'S	53
RISICHOUDING EN RISICOBEREIDHEID VAN HET FONDS	57
VOORUITBLIK 2019.....	60
VERSLAG EN OORDEEL VERANTWOORDINGSORGAAN EN REACTIE BESTUUR.....	61
SAMENVATTING RAPPORTAGE RAAD VAN TOEZICHT EN REACTIE BESTUUR.....	65
JAARREKENING	71

Balans per 31 december 2018	72
Staat van baten & lasten 2018.....	73
Kasstroomoverzicht.....	74
Grondslagen voor de waardering en resultaatbepaling	75
Risicobeheersing	80
Toelichting op de balans	87
Niet in de balans opgenomen regelingen en verplichtingen.....	94
Verbonden partijen	94
Toelichting op de staat van baten en lasten.....	95
 BESTEMMING VAN HET RESULTAAT	 103
 GEBEURTENISSEN NA BALANSDATUM	 103
 OVERIGE GEGEVENS	 104
 CONTROLEVERKLARING VAN DE ONAFHANKELIJKE ACCOUNTANT	 105
 ACTUARIELE VERKLARING	 112
 Bijlage: Inventarisatie Code Pensioenfondsen	 114

VOORWOORD

Voor u ligt het jaarverslag van Stichting Pensioenfonds Provisum (hierna: het pensioenfonds). Ieder jaar legt het bestuur verantwoording af over hetgeen er in het afgelopen jaar is gebeurd. Zo ook over 2018. Vermeldenswaardig is dat de Stichting in december 75 jaar bestond. Bij dit heugelijke feit hebben we in het Pensioenbericht van december stilgestaan. Het bestuur is er trots op dat gedurende al deze jaren de pensioenen nog nooit gekort zijn. Sterker nog, Provisum heeft ook altijd haar indexatieambitie volledig waar kunnen maken. Ook eind 2018 was de financiële positie van Provisum goed genoeg om alle pensioenen per 1 januari 2019 te indexeren met de prijsinflatie van 2,1%.

Ondanks de slechte beleggingsresultaten en een verder dalende rente in 2018 is de dekkingsgraad in december op peil gebleven en is de beleidsdekkingsgraad gestegen van 128,5% ultimo 2017 naar 132,5% per eind 2018. Deze stijging is mede te danken aan de nieuwe financiële opzet die eind 2018 is geïmplementeerd. Op aangeven van de actuaris en accountant worden de pensioenverplichtingen sinds december 2018 anders berekend. Deze nieuwe financiële opzet is uitgebreid besproken met het verantwoordingsorgaan en sociale partners. Ook De Nederlandsche Bank heeft aangegeven akkoord te kunnen gaan met de nieuwe financiële opzet. Verderop in het jaarverslag wordt uitgebreid teruggekomen op deze nieuwe financiële opzet.

In 2018 heeft het bestuur weer een periodieke beleggingsstudie (ALM-studie) laten uitvoeren door Ortec Finance. Voorafgaand aan deze studie is onderzocht of het terugnemen van risico bij een hoge(re) dekkingsgraad gewenst is. Uit dit vooronderzoek bleek dat er geen aanleiding is om minder risico te nemen, maar dat koopkrachtbehoud en minder risicovol beleggen wel samen gaan. Door een hogere afdekking van het renterisico en het terugbrengen van de zakelijke waarden is de dekkingsgraad beter beschermd in stresssituaties en is er een grotere kans op premiekorting. De uitkomst van deze studie is aanleiding geweest voor het bestuur om de zakelijke waarden met 5% te verminderen en de afdekking van het renterisico te verhogen van 50% naar 60%. Hier wordt verderop in het jaarverslag uitgebreid op ingegaan.

Ook is in 2018 de manier waarop het intern toezicht is geregeld, aangepast. Tot 1 juli 2018 werd er jaarlijks een onderzoek uitgevoerd door een Visitatiecommissie naar onder andere het beleid van het bestuur en de algemene gang van zaken in het fonds. Met ingang van 1 juli 2018 heeft dit toezicht een structureler karakter gekregen door het inrichten van een raad van toezicht. Er wordt niet meer eenmaal per jaar getoetst maar de raad van toezicht is continu in gesprek met het bestuur en kan het bestuur ook met raad bijstaan. De leden van de raad van toezicht zijn onafhankelijke deskundigen en tevens mede-beleidsbepalers van het fonds.

Daarnaast heeft 2018 in het teken gestaan van wisselingen van de wacht bij het pensioembureau. Directeur Ward Linthorst is in april 2018 zelf met pensioen gegaan en is opgevolgd door Joost van Engers. Joost was reeds betrokken bij Provisum als plaatsvervangend voorzitter in het bestuur. Daarnaast is steun en toeverlaat van het pensioembureau, Reiny Bakker, met pensioen gegaan. Zij is opgevolgd door Esther Verkade. Het bestuur wil graag van de gelegenheid gebruik maken om Ward en Reiny nogmaals te bedanken voor hun jarenlange inzet. Verder wenst het bestuur een ieder succes in zijn of haar nieuwe rol en bedankt iedereen die zich het afgelopen jaar heeft ingezet voor Provisum.

Amsterdam, 31 mei 2019
Het bestuur van Stichting Pensioenfonds Provisum

KERNGEGEVENS (bedragen x € 1.000)

	2018	2017	2016	2015	2014
Aantallen verzekerden per einde jaar:					
Actieve deelnemers met nog niet ingegaan pensioen	2.876	2.906	3.055	3.385	3.701
Gewezen deelnemers met premievrije aanspraken	4.938	4.428	3.932	3.446	3.384
Pensioengerechtigden	2.741	2.687	2.661	2.618	2.684
Totaal	10.555	10.021	9.648	9.449	9.769
Indexatie					
Indexatie ingegane en premievrije pensioenen per 1-1 volgend boekjaar	2,10%	1,33%	0,42%	0,66%	1,05%
Indexatie opgebouwde aanspraken in de middelloonregeling per 1-1 volgend boekjaar	2,10%	1,33%	0,42%	0,66%	0,0%
Totale achterstand indexatie ten opzichte van ambitie	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Pensioenuitvoering					
Feitelijke premie	9.148	9.258	9.444	4.982	6.025
Kostendekkende premie	13.079	13.705	13.200	12.097	12.932
Premiedekkingsgraad	72%	70%	77%		
Premiekorting i.v.m. lagere aanpassing ingegane pensioenen dan 3%	0	0	0	7.115	6.907
Uitvoeringskosten pensioenen*	2.118	2.154	2.155	2.065	2.051
Uitvoeringskosten per deelnemer	€ 283	€ 289	€ 283	€ 344	€ 321
Pensioenuitkeringen	41.739	40.031	40.122	39.735	39.729
Vermogenssituatie en solvabiliteit					
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds	1.066.892	1.105.819	1.160.973	1.106.955	1.096.064
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van de deelnemers	14.604	15.020	13.923	12.837	12.382
Totaal eigen vermogen	348.027	360.909	278.133	271.808	267.266
Vereist eigen vermogen	186.246	197.649	209.308	227.306	192.755
Minimaal vereiste dekkingsgraad	104,0%	104,0%	104,0%	104,1%	104,1%
Vereiste dekkingsgraad volgens FTK (evenwichts waarde)	117,2%	117,6%	117,8%	120,3%	117,6%
Dekkingsgraad	132,2%	132,2%	123,7%	124,3%	124,4%
Beleidsdekkingsgraad	132,5%	128,5%	117,5%	123,1%	124,6%
Reële dekkingsgraad	134,1%	131,3%	122,4%	127,3%	
Beleggingen					
Beleggingen voor risico pensioenfonds	1.413.200	1.465.800	1.411.815	1.372.423	1.360.917
Rendement (na kosten)	-1,3%	4,2%	6,8%	3,2%	13,6%
Kosten vermogensbeheer	8.588	10.901	11.999	13.460	10.206
Kosten vermogensbeheer als % van gem. belegd vermogen	0,59%	0,75%	0,85%	0,95%	0,78%
Gemiddeld rendement laatste vijf jaar	5,6%	6,3%	7,3%	7,1%	8,4%
Beleggingen voor risico deelnemers	14.604	15.020	13.923	12.837	12.382

* Met ingang van boekjaar 2016 worden de algemene kosten in een verhouding 75%-25% toebedeeld aan pensioenbeheer respectievelijk vermogensbeheer. Indien deze verdeling ook voor 2015 zou worden toegepast dan bedroegen de uitvoeringskosten per deelnemer € 258.

KARAKTERISTIEKEN VAN HET PENSIOENFONDS

Profiel

Stichting Pensioenfonds Provisum is een ondernemingspensioenfonds, opgericht in 1943 en gevestigd in Amsterdam. Het voert de pensioenregelingen voor C&A Nederland C.V. en voor de door C&A aangewezen vennootschappen of rechtspersonen uit. Eind 2018 waren de volgende vennootschappen bij Provisum aangesloten:

- C&A Nederland C.V.
- Anthos Fund & Asset Management B.V.
- Anthos Private Wealth management B.V.
- Sub Tecto B.V. (voorheen Cofra Amsterdam B.V.)
- Cofra Amsterdam C.V. (voorheen Anthos Amsterdam C.V.)
- Porticus Amsterdam C.V.
- Redevco B.V.
- Redevco Nederland B.V.
- Fashion for Good B.V.
- Stichting Pensioenfonds Provisum

Het bestuur is in zijn besluitvorming geheel onafhankelijk van C&A en de overige aangesloten vennootschappen.

Missie

Het pensioenfonds heeft als missie het op professionele, betrouwbare, transparante en efficiënte wijze uitvoeren van de pensioenregelingen gebaseerd op solidariteit, zoals deze tussen de werkgever en (gewezen) werknemers zijn overeengekomen.

Visie en strategie

Het pensioenfonds streeft naar een toekomstbestendige en betrouwbare uitvoering van de pensioenregelingen binnen de wettelijke kaders. Hierbij wordt de koopkracht van de deelnemers zowel nu als in de toekomst zo goed als mogelijk in stand gehouden tegen een verantwoorde premie. Het is belangrijk om hierover met de deelnemers en werkgever op heldere wijze te communiceren om hen te helpen om de juiste pensioenkeuzes te maken en inzicht te geven in de risico's, rechten en koopkracht.

Het fonds geeft uitvoering aan de pensioenregelingen zoals overeengekomen in de pensioenuitvoeringsovereenkomst met de werkgever. Deze uitvoering bestaat uit het beleggen van het beschikbare vermogen het doen van uitkeringen en het informeren van belanghebbenden. Het bestuur is eindverantwoordelijk voor de uitvoering en houdt als 'goed huisvader' de regie over de werkzaamheden van het fonds. De pensioenreglementen en de uitvoeringsovereenkomst zijn beschikbaar op de website van Provisum.

Tijdens de tweedaagse sessie van het bestuur in juni 2018 zijn de missie en visie bevestigd en is uitgebreid gesproken over de strategie van het fonds. Tijdens deze strategische sessie is stilgestaan bij de bestuursvorm en de bestuurlijke inrichting hiervan, IT-risico's en externe bedreigingen zoals ontwikkelingen op pensioenterrein en afnemend vertrouwen in de pensioensector.

Tijdens de sessie zijn tevens een vijftal aandachtspunten benoemd, namelijk:

- a) Bezetting van het pensioenbureau als gevolg van verdergaande automatisering;
- b) Beleggingsbeleid en relatie met vermogensbeheerder;
- c) Flexibiliteit uitbesteding vermogensbeheer;
- d) Exit-scenario's werkgever(s);
- e) Duurzaamheid (op langere termijn).

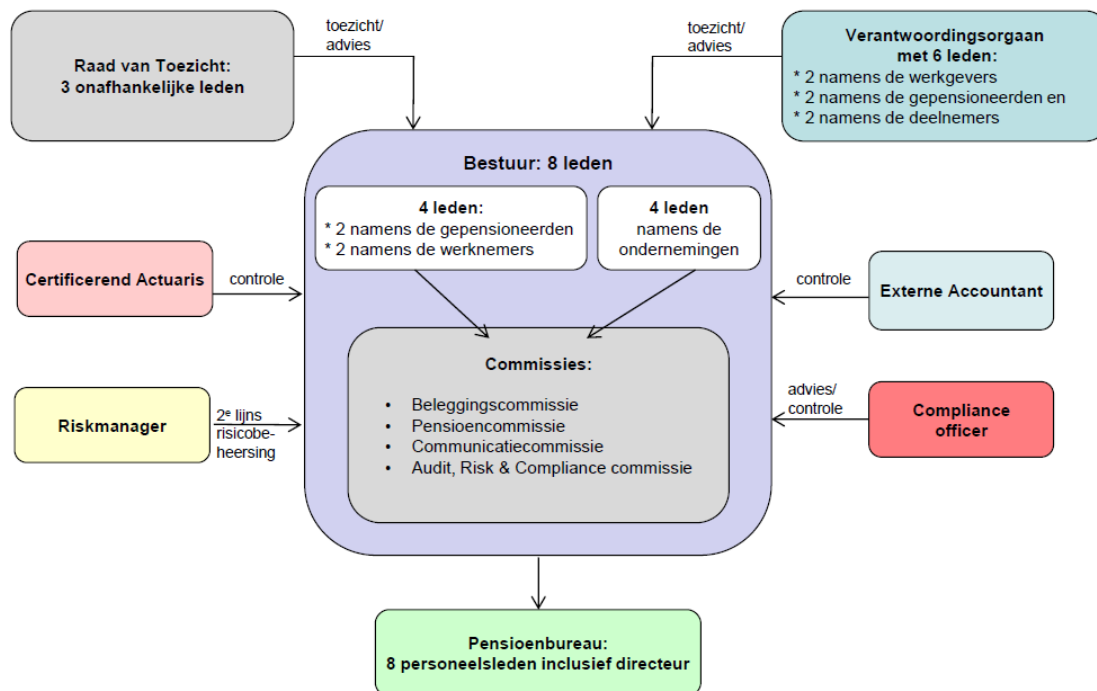
Deze aandachtspunten komen periodiek tijdens bestuursvergaderingen aan bod, resp. wordt de voortgang van de risico-mitigerende maatregelen besproken. Het pensioenbureau heeft in 2018 het traject voortgezet van verdergaande automatisering. De personele gevolgen van deze verdergaande automatisering zullen eind 2019 in kaart worden gebracht.

Wat betreft de beleggingen is besloten tot aanpassing van de beleggingsmix die tevens meer flexibiliteit met zich meebrengt. Met de vermogensbeheerder zijn eind 2018 gesprekken gestart voor een nieuwe overeenkomst inclusief Service Level Agreement die in 2019 moeten leiden tot ondertekening van de nieuwe overeenkomst.

De pensioencommissie heeft verschillende scenario's in kaart gebracht voor het geval dat C&A of de andere werkgevers als sponsors zouden wegvallen. De per eind 2018 verhoogde excassovoorziening zorgt er in ieder geval voor dat Provisum voldoende middelen gereserveerd heeft om de pensioenregelingen nog gedurende een groot aantal jaren zelfstandig uit te kunnen blijven voeren. Het onderwerp duurzaamheid zal in 2019 verder uitgewerkt worden. Het huidige Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid zal dan onder andere herijkt worden.

ORGANISATIE

Organigram eind 2018

Bestuur

Het bestuur is belast met het besturen van het pensioenfonds en is paritair samengesteld, Het bestaat uit vier leden namens de vennootschappen en vier leden namens werknemers en gepensioneerden.

In 2018 is Linda ten Broeke, na goedkeuring van De Nederlandsche Bank, benoemd als bestuurslid. Joost van Engers is vanaf april 2018 afgetreden als bestuurslid en heeft de functie van directeur van het pensioenbureau van Ward Linthorst overgenomen. Voor hem in de plaats heeft de Ondernemingsraad van C&A Nederland Francoise Schoordijk voorgedragen als bestuurslid. Zij draait momenteel mee als aspirant bestuurslid. Vanaf februari 2019 loopt ook Lidy Beute mee als aspirant bestuurslid als opvolger voor Remco Mol wiens tweede bestuurstermijn in mei 2019 afloopt. In de laatste bestuursvergadering van het jaar heeft het bestuur Gert Jan Pieters herbenoemd voor een periode van vier jaar als voorzitter van het fonds.

De samenstelling van het bestuur per 31 december 2018 is als volgt:

	M / V	Geb. datum	Vertegenwoordiging	Lid van bestuur	Einde zittingstermin
Jan Bezemer	M	03-02-1959	namens gepensioneerden	16-09-2016	16-09-2020*
Linda ten Broeke	V	20-03-1974	namens vennootschappen	16-02-2018	16-02-2022*
Joop Duindam	M	16-09-1938	namens gepensioneerden	26-06-2011	26-06-2020
Marcel Eggenkamp	M	14-08-1973	namens vennootschappen	13-05-2016	13-05-2020*
Lilian Hagers	V	19-07-1965	namens deelnemers	02-06-2017	02-06-2021*
Remco Mol	M	15-09-1961	namens vennootschappen	01-05-2010	01-05-2019
Gert Jan Pieters	M	07-06-1951	namens vennootschappen	13-12-2013	14-12-2022

* Nog herbenoembaar voor een bestuurstermijn van 4 jaar.

Dagelijks Bestuur

Het dagelijks bestuur (DB) is belast met de dagelijkse leiding van het pensioenfonds en wordt gevormd door de voorzitter, de directeur, de adjunct-directeur en een tweede bestuurslid. De taken en werkwijze van het Dagelijks Bestuur zijn vastgelegd in het Reglement Dagelijks Bestuur.

Bestuurscommissies

Het bestuur wordt ondersteund door vier permanente bestuurscommissies, te weten: de audit, risk & compliance commissie, beleggingscommissie, communicatiecommissie en pensioencommissie. De commissies bestaan uit ten minste twee bestuursleden en eventueel een externe adviseur en worden ondersteund door een vertegenwoordiger van het pensioenbureau. De taak van de commissies is om de besluitvorming binnen het bestuur voor te bereiden, de voorstellen binnen het bestuur toe te lichten en toe te zien op de aan de commissies toegewezen deelterreinen. De taken en werkwijze van de commissies zijn vastgelegd in het Reglement Commissies Bestuur.

De personele invulling van het dagelijks bestuur en de commissies per ultimo 2018 was als volgt:

	Dagelijks Bestuur	Pensioen commissie	Beleggings-commissie	Audit, risk & Compliance commissie	Communicatie - commissie
Jan Bezemer			X		
Linda ten Broeke				X	
Joop Duindam					X
Marcel Eggenkamp				X	
Lilian Hagers	X	X			
Remco Mol		X			
Gert Jan Pieters	X		X		X

Verantwoordingsorgaan

Het bestuur legt verantwoording af aan het verantwoordingsorgaan over het door het bestuur gevoerde beleid en de beleidskeuzes voor de toekomst. Jaarlijks stelt het verantwoordingsorgaan een oordeel op over het handelen van het bestuur. Dit oordeel over 2018 treft u verderop aan in dit jaarverslag.

De taken en verantwoordelijkheden van het verantwoordingsorgaan zijn vastgelegd in het

Reglement van het verantwoordingsorgaan. Daarin is geregeld dat het verantwoordingsorgaan het recht heeft om advies uit te brengen aan het bestuur over onderwerpen die in de Pensioenwet zijn vastgelegd. In 2018 heeft het verantwoordingsorgaan onder meer advies uitgebracht over de volgende onderwerpen:

- Aanpassingen in de uitvoeringsovereenkomst; de aanpassingen hadden o.a. betrekking op de nieuwe financiële opzet en de rekenrente voor de berekening van de gedempte premie als gevolg van de gewijzigde strategische asset allocatie.
- Het Communicatiebeleidsplan.
- Het Beloningsbeleid.

In 2018 is Clemens van den Enden afgetreden als lid van het verantwoordingsorgaan. Voor hem in de plaats heeft de Ondernemingsraad van C&A Nederland Juliëtte Haex benoemd.

De samenstelling van het verantwoordingsorgaan ziet er per 31 december 2018 als volgt uit:

	M / V	Geb. datum	Vertegenwoordiging	Lid van VO sinds	Einde zittingstermijn
Madelon Flint	V	17-11-1964	namens vennootschappen	dec. 2017	dec. 2021*
Remco Gerlof	M	01-09-1970	namens vennootschappen	jan. 2017	jan. 2021*
Juliëtte Haex	V	24-12-1981	Namens deelnemers	nov. 2018	nov. 2022*
Ron van der Tol	M	29-09-1961	namens deelnemers	april 2012	april 2021
Dick van der Windt (voorzitter)	M	10-06-1946	namens gepensioneerden	maart 2014	maart 2019*
Ric van der Woude	M	05-11-1959	namens gepensioneerden	maart 2018	maart 2022*

* Nog herbenoembaar voor een termijn van 4 jaar.

Raad van toezicht

Het interne toezicht wordt met ingang van 1 juli 2018 uitgevoerd door een raad van toezicht. Voorheen voerde een Visitatiecommissie jaarlijks een onderzoek uit. Een raad van toezicht heeft een structureler karakter en heeft als taak toezicht te houden op het beleid van het bestuur en op de algemene gang van zaken in het pensioenfonds. Een raad van toezicht staat het bestuur ook met raad terzijde. De taken en bevoegdheden van de raad van toezicht zijn vastgelegd in een Reglement raad van toezicht en in afzonderlijke opdrachtbevestigingen. De raad van toezicht legt verantwoording af over de uitvoering van haar taken aan het verantwoordingsorgaan. De bevindingen van de raad van toezicht zijn verderop in dit jaarverslag opgenomen.

Vanwege het waarborgen van de continuïteit heeft één lid van de Visitatiecommissie, Roland de Greef, plaatsgenomen in de raad van toezicht. Daarnaast zijn twee nieuwe leden geworven, namelijk Marjolein Sol en Anneke van der Meer. Anneke is aangetrokken als interim-voorzitter tot en met mei 2019. Vanaf dat moment zal Cor van der Sluis het voorzitterschap van haar overnemen indien De Nederlandsche Bank hiermee akkoord gaat. Cor was in de periode 2013 tot en met begin 2018 voorzitter van de Visitatiecommissie van Provisum. Vanwege zijn overige functies in de pensioensector (VTE-score) kon hij niet meteen plaatsnemen in de raad van toezicht en is er voor een interim-voorzitter gekozen.

De samenstelling van de raad van toezicht ziet er per 31 december 2018 als volgt uit:

	Lid van raad van toezicht sinds	Benoemd tot
Roland de Greef	juli 2018	juli 2021
Marjolein Sol	juli 2018	juli 2021
Anneke van der Meer	juli 2018	juni 2019

Leden van de raad van toezicht worden voor een periode van drie jaar benoemd met een jaarlijkse verlengingsmogelijkheid tot maximaal nog eens drie jaar.

Pensioenbureau

Aan het pensioenfonds is een pensioenbureau verbonden. De medewerkers van het pensioenbureau zijn in dienst van het fonds en belast met de uitvoering van de pensioenregeling(en) en ondersteunende werkzaamheden ten behoeve van het bestuur en de bestuurscommissies. Het pensioenbureau staat onder leiding van de directeur die benoemd wordt door het bestuur. De directeur rapporteert op kwartaalbasis over de werkzaamheden aan het bestuur.

In 2018 heeft Ward Linthorst afscheid genomen als directeur van het pensioenbureau en met pensioen gegaan. Daarnaast is Reiny Bakker, die verantwoordelijk was voor het secretariaat van het pensioenbureau, met pensioen gegaan. Ward en Reiny zijn opgevolgd door respectievelijk Joost van Engers en Esther Verkade. De bezetting van het pensioenbureau ziet er per 31 december 2018 als volgt uit:

Natascha Endema	Henk Spitteler
Joost van Engers (directeur)	Henri van Unen
Melinda Onrust	Esther Verkade
Diana Roodt	Herman Vogelzang

Vermogensbeheerder

Het bestuur laat het beheer van de beleggingen van het fonds door de vermogensbeheerder Anthos Fund & Asset Management BV (AFAM) uitvoeren. AFAM beschikt over een uitgebreide beleggingsdeskundigheid en over goede contacten met tal van beleggingsprofessionals. De premies en kapitalen in de B excedentregeling (beschikbare premieregeling) worden belegd door Robeco Institutional Asset Management BV volgens het zogenaamde life cycle principe.

Compliance Officer

De compliance officer heeft als hoofdtaak het controleren van- en dienen als vraagbaak ten aanzien van de naleving van wet- en regelgeving en de gedragscode van het pensioenfonds. De taken van de compliance officer zijn vastgelegd in de 'Instructie voor de compliance officer'. Als compliance officer heeft Provisum Jenny Weima aangesteld. Jenny was tot 1 maart 2019 werkzaam bij een van de aangesloten vennootschappen, Cofra Amsterdam C.V.. Na maart zet zij haar werkzaamheden voor het pensioenfonds op persoonlijke titel voort totdat bij Cofra Amsterdam C.V. een nieuwe compliance officer is aangenomen.

Functionaris Gegevensbescherming

In de bestuursvergadering van 18 mei 2018 heeft het bestuur uit hoofde van de Algemene Verordening Gegevensbescherming Jenny Weima benoemd als Functionaris Gegevensbescherming. Het pensioenfonds heeft geen verplichting om een Functionaris Gegevensbescherming (FG) aan te stellen maar heeft besloten om dit op vrijwillige basis te doen. De FG is niet eindverantwoordelijk voor de naleving van de AVG maar het

pensioenfonds zelf. De FG ondersteunt het bestuur bij de invulling hiervan.

Risk Officer

Het bestuur heeft Deloitte als onafhankelijke risk officer benoemd. De ondersteuning van Deloitte bestaat o.a. uit de volgende activiteiten:

- uitkijkfunctie en twee keer per jaar informeren van het bestuur over ontwikkelingen op risicogebied;
- analyse financiële risicorapportage (twee keer per jaar);
- ondersteunen bij de verdere inrichting van het strategische risico-universum;
- geven van een risico-oordeel bij belangrijke beleidsvoorstellen.

Certificerend Actuaris

De certificerend actuaris beoordeelt de financiële positie van het fonds en beschrijft zijn bevindingen in het rapport van de certificerend actuaris. Voor het verslagjaar 2018 is Mark van de Velde van Aon Nederland cv aangesteld als certificerend actuaris.

Adviserend Actuaris

De adviserend actuaris adviseert het pensioenfonds in pensioen-technische aangelegenheden en stelt het actuariële rapport op. Als adviserend actuaris is Brenda Jansen aangewezen. Brenda is werkzaam bij Aon Nederland cv.

Accountant

De accountant controleert jaarlijks de administratie van het pensioenfonds, waaronder de jaarrekening en de staten voor De Nederlandsche Bank N.V. Net als in 2017 is ook voor het jaarverslag 2018 Steven Spiessens van Ernst & Young Accountants LLP de certificerend accountant.

VERSLAG VAN HET BESTUUR OVER 2018

Bestuursvergaderingen

Het bestuur heeft in 2018 zeven keer vergaderd. Daarnaast heeft er in juni een tweedaagse bijeenkomst plaatsgevonden. In deze vergaderingen is met name aandacht besteed aan de volgende onderwerpen:

Nieuwe financiële opzet

De certificerend actuaaris heeft in zijn rapport over 2016 de aanbeveling meegegeven om de grondslagen zodanig aan te passen dat de voorziening pensioenverplichtingen op alle onderdelen afzonderlijk toereikend zijn. Eind 2017 heeft het bestuur reeds besloten om de partnerfrequentie aan te passen. Wat betreft de waardering van de onvoorwaardelijke indexatie, de toekenning van onvoorwaardelijke indexatie aan (gewezen) deelnemers en de opslag voor excassokosten is eind 2017 een eerste verkennende notitie geagendeerd. Verdere invulling en afstemming met sociale partners en verantwoordingsorgaan heeft in de loop van 2018 plaatsgevonden. De Nederlandsche Bank is door middel van een notitie geïnformeerd over de nieuwe financiële opzet. Na een tweetal vragen te hebben beantwoord, heeft De Nederlandsche Bank haar beoordeling afgerond en aangegeven dat zij geen aanleiding meer hebben voor verdere vragen.

De nieuwe financiële opzet komt erop neer dat de verplichtingen anders berekend worden en wel op een drietal terreinen:

1. De gegarandeerde indexatie wordt nu gewaardeerd op 2% in plaats van 3%;
2. Er wordt voortaan rekening gehouden met de gegarandeerde indexatie voor (gewezen) deelnemers;
3. De voorziening voor de uitvoeringskosten is verhoogd.

Ad 1. Provisum ging voor de berekening van de gegarandeerde indexatie van de ingegane pensioenen (opgebouwd voor 2001) uit van een prijsinflatie van 3%. Gebruikelijk in de pensioenwereld is om de prijsinflatie te berekenen op basis van 2%. De accountant heeft Provisum aanbevolen ook deze 2% te hanteren voor de waardering van de gegarandeerde indexatie. Door deze waardering van de gegarandeerde indexatie op 2% stijgt de dekkingsgraad met 9,5% punt. Deze aanpassing betreft alleen de wijze van berekenen van een onderdeel van de voorziening pensioenverplichtingen. De regelingen waarin een gegarandeerde indexatie van 3% wordt toegezegd, worden hiermee niet aangetast.

Ad 2. Provisum hield bij de berekening van de verplichtingen geen rekening met de gegarandeerde indexatie van de pensioenen van gewezen deelnemers opgebouwd voor 2001. Omdat dit volgens de Pensioenwet wel moet, heeft Provisum de berekening van de verplichtingen voor (gewezen) deelnemers hierop aangepast. Dit leidt tot een daling van de dekkingsgraad met 2,9% punt. In het verleden is aan de gewezen deelnemers altijd een volledige indexatie toegekend en betreft de aanpassing derhalve een formele vastlegging van hetgeen gebruikelijk was.

Ad 3. De kosten van de uitvoering van de pensioenregelingen door Provisum worden door de werkgever betaald. Om de pensioenregelingen te kunnen blijven uitvoeren als de werkgever zou wegvallen, moet een pensioenfonds middelen reserveren. Provisum deed dit altijd al maar de accountant heeft gevraagd om de toereikendheid van deze voorziening te onderzoeken. Provisum heeft op basis van uitgebreide berekeningen eind 2018 de excassovoorziening verhoogd naar 3,3%. Dit heeft een daling van de dekkingsgraad van 1,4% punt tot gevolg.

Alle plussen en minnen bij elkaar opgeteld, heeft deze nieuwe manier van berekenen van de verplichtingen geleid tot een verhoging van de dekkingsgraad met ruim 5% punt. Hierdoor is de dekkingsgraad eind december uitgekomen op 132,2% en de beleidsdekkingsgraad (het gemiddelde van de laatste 12 maanddekkingsgraden) op 132,5%.

Gevolgen voor indexatie en premiekorting

De beleidsdekkingsdekkingsgraad bepaalt of er geïndexeerd kan worden en/of er premiekorting kan worden toegekend. Hiervoor hanteert het bestuur een staffel als leidraad. Omdat de dekkingsgraad met 5% punt wordt verhoogd, worden de grenzen in de staffel die het bestuur als leidraad gebruikt voor indexatie en premiekorting ook met 5% punt verhoogd. Hierdoor kan niet eerder worden geïndexeerd of premiekorting gegeven dan voorheen.

ALM-studie

In 2018 heeft het bestuur weer een periodieke beleggingsstudie (ALM-studie) laten uitvoeren. De uitvoerder van deze ALM-studie, Ortec Finance, is voorafgaand aan deze studie gevraagd om de consequenties van het terugnemen van risico bij een hoge(re) dekkingsgraad in relatie tot de risicohouding- en normen van het fonds in kaart te brengen. De achterliggende gedachte hierbij is, dat wanneer een dekkingsgraad is bereikt waarbij aan de verwachtingen van alle participanten voldaan kan worden (indexatie voor alle deelnemers en een premiekorting voor de werkgever), het zwaartepunt van het beleggingsbeleid niet meer moet liggen op het verhogen van de dekkingsgraad, maar op het voorkomen dat de dekkingsgraad zodanig daalt dat niet meer aan de verwachtingen kan worden voldaan. Uit dit vooronderzoek blijkt dat er geen aanleiding is om minder risico te nemen. Echter koopkrachtbehoud en minder risicovol beleggen gaan wel samen. Door meer renterisico af te dekken en minder in zakelijke waarden te beleggen behoudt Provisum dezelfde kans op het vervullen van de indexatie-ambitie, maar is de dekkingsgraad beter beschermd in stresssituaties en is er een grotere kans op premiekorting. Dit is aanleiding geweest voor het bestuur om met ingang van 2019 de strategische beleggingsmix als volgt aan te passen: 5% minder in zakelijke waarden en het renterisico voor 60% (was 50%) af te dekken.

Onderzoek naar verantwoordelijkheden in het beleggingsproces

In 2018 heeft het pensioenfonds door een externe partij, Sprenkels & Verschuren, een onderzoek laten uitvoeren naar de inrichting en de governance van het vermogensbeheer. In dit onderzoek is gekeken naar de taken en verantwoordelijkheden binnen het proces van het vermogensbeheer en is bekeken of hier verbeteringen te realiseren zijn. De beleggingscommissie heeft samen met Sprenkels & Verschuren een zogenaamde verantwoordelijkheden matrix opgesteld (RACI-tabel) voor de huidige en de gewenste situatie. De volgende aanbevelingen kwamen o.a. uit het onderzoek:

- Meer mandatering aan de beleggingscommissie

Meer mandatering toekennen aan de beleggingscommissie. Dit is met ingang van juni 2018 doorgevoerd. Het bestuur blijft echter verantwoordelijk voor (de vaststelling van) het beleid, de selectie van externe dienstverleners, het jaarlijks beleggingsplan en de fiduciaire richtlijnen voor de verschillende beleggingscategorieën. De beleggingscommissie heeft hierbij een adviserende en voorbereidende rol. De fiduciër voert het beleggingsbeleid uit binnen de restricties van het beleggingsplan en geeft achteraf een toelichting op de uitvoering en de resultaten. De beleggingscommissie houdt meer dan voorheen toezicht op de uitvoering en rapporteert hier periodiek over aan het bestuur. De periodieke rapportage in de bestuursvergadering kan daardoor minder gedetailleerd zijn

waardoor het onderdeel beleggingen minder tijd vraagt tijdens deze vergaderingen dan voorheen.

- Betrokkenheid en beleidsvoorbereiding bij vermogensbeheer

In de huidige opzet fungeert het pensioenbureau als beleidsvoorbereider, organisator en procesbewaker van het beleggingsproces. Uit het onderzoek kwam naar voren dat het pensioenbureau bij deze taken versterkt zou kunnen worden. Deze versterking kan gezocht worden in het aannemen van een vermogensspecialist bij het pensioenbureau of door externe ondersteuning van het pensioenbureau/beleggingscommissie. Provisum heeft deze aanbeveling nog in onderzoek. Het bestuur heeft wel besloten een van de adviseurs van de beleggingscommissie, Christiaan Tromp, te vervangen door Sprenkels & Verschuren en te profiteren van de expertise van een grotere organisatie op het gebied van vermogensbeheer.

- Onafhankelijke controles

Deze aanbeveling betreft een vergroting van de rol van de custodian door deze in te schakelen bij de controle van de uitvoering van het beleggingsplan en te laten toetsen in hoeverre de fiduciair binnen de richtlijnen en bandbreedtes blijft. Daarnaast zou de custodian een rol kunnen spelen bij de beleggingsadministratie, performanceberekeningen en tax reclaims, de waardering van de portefeuille en de rapportages aan onder meer de DNB. Provisum heeft ook deze aanbeveling nog in onderzoek en heeft inmiddels met meerdere partijen hierover gesproken.

IORP II

Met ingang van 13 januari 2019 is de Europese Richtlijn IORP II in werking getreden. Het doel van IORP II is het bevorderen van de verdere harmonisatie van pensioenen in de Europese Unie. De Richtlijn bevat nadere regels rondom grensoverschrijdende collectieve waardeoverdrachten, governance, risicobeheer, beloningsbeleid, en informatieverstrekking aan (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. Een nieuwe verplichting is dat er elke drie jaar een eigen-risicobeoordeling (ERB) dient te worden uitgevoerd en ingediend bij DNB.

In 2018 is door het bestuur uitgebreid stilgestaan bij deze Europese Richtlijn. Voor Provisum heeft de Richtlijn de grootste impact op de inrichting van de sleutelfuncties: de interne auditfunctie, de risicobeheerfunctie en de actuariële functie. Voor alle drie gebieden dient een sleutelfunctiehouder en een sleutelfunctie vervuller aangewezen te worden waarbij de houder de eindverantwoordelijkheid blijft houden. Het fonds heeft begin 2019 een voorgenomen besluit genomen om de sleutelfuncties, op basis van het 'three lines of defense model' als volgt in te richten:

Sleutelfunctie	Houder	Vervuller
Risicobeheerfunctie	Linda ten Broeke, bestuurslid	Risk officer Deloitte
Actuariële functie	Certificerend actuaris, Mark van de Velde van AON	Certificerend actuaris, Mark van de Velde van AON
Interne auditfunctie	Marcel Eggenkamp, bestuurslid	Baker Tilly Berk

T2-fondsen, zoals Provisum, hebben voor aanmelding van de functies van DNB de tijd gekregen tot 1 september 2020. Dit biedt de mogelijkheid voor de houders en/of vervullers om nog aanvullende opleidingen te volgen indien nodig.

Wat betreft de Eigen Risico Beoordeling (ERB) die eenmaal in de drie jaar moet plaatsvinden, heeft Provisum een aantal VU-studenten met de studierichting risicomanagement gevraagd om in het kader van hun afstuderen naar de invulling van de ERB te kijken. Het rapport is eind januari 2019 opgeleverd. Het bestuur zal mede aan de

hand van dit rapport het format voor een ERB opstellen en streeft ernaar om in 2019 de ERB gereed te hebben. De nieuwe governance zal ook resulteren in aanpassingen in fondsdocumenten (o.a. Abtn). Deze wijzigingen zullen eveneens in 2019 doorgevoerd worden. De wijzigingen in de communicatie-uitingen (in startbrief en UPO's) die het gevolg zijn van IORP II zijn begin 2019 verwerkt.

Overige bestuursaangelegenheden- en onderwerpen

Evaluatie van het functioneren van het bestuur

Tijdens de tweedaagse sessie in juni 2018 heeft het bestuur haar eigen functioneren besproken. Hieruit is gebleken dat het bestuur tevreden is met de wijze waarop het nu gaat. Er is een open en prettige werksfeer waarin iedereen durft te zeggen wat hij of zij wil. De commissiestructuur werkt goed. Er is een gezonde mix van mannen en vrouwen in het bestuur en de aandachtsgebieden zijn goed verdeeld.

Deskundigheidsbevordering

Het bestuur zorgt voor geschiktheid, complementariteit en continuïteit binnen het bestuur. Het bestuur toetst de geschiktheid van de bestuursleden bij het aantreden en gedurende het bestuurslidmaatschap. Hiertoe is per bestuursfunctie een profielschets opgesteld. Het programma voor permanente educatie van bestuursleden waarborgt dat de geschiktheid van bestuursleden op peil blijft en waar nodig wordt verbreed of ontwikkeld. De uitkomsten zijn vastgelegd in de deskundigheidsmatrix. Op basis van de toegewezen aandachtsgebieden wordt jaarlijks bepaald welke acties moeten worden ondernomen om de vereiste deskundigheid te halen respectievelijk te behouden. Voor een verdere verbreding van de kennis wordt de mogelijkheid geboden om na enkele jaren van commissie te wisselen. De ene commissie zal zich hier echter beter voor lenen dan een andere. In de einde jaargesprekken neemt de voorzitter de wens voor een wisseling van commissie mee.

Haalbaarheidstoets

Pensioenfondsen dienen jaarlijks een haalbaarheidstoets uit te voeren. De haalbaarheidstoets is een wettelijke verplichting en geeft inzicht in de samenhang tussen de financiële opzet, het verwachte pensioenresultaat en de risico's die daarbij gelden over een periode van 60 jaar. Uit de haalbaarheidstoets moet blijken dat er ten minste wordt voldaan aan de door het bestuur vastgestelde ondergrenzen. De uitkomsten van de haalbaarheidstoets die in 2018 is uitgevoerd, voldoen aan de vastgestelde ondergrenzen. Dat betekent dat Provisum vanuit de huidige financiële positie de indexatieambitie op de lange termijn tegen acceptabele risico's kan behalen en dat het, onder normale omstandigheden, kan indexeren volgens het vastgestelde indexatiebeleid en de pensioenen niet hoeft te korten.

Diversiteitsbeleid

Het bestuur van Provisum vindt diversiteit belangrijk en heeft diversiteitsbeleid opgesteld. Dit diversiteitsbeleid houdt in dat het bestuur ernaar streeft om minimaal één persoon jonger en één persoon ouder dan 40 jaar en minimaal één man en één vrouw in het bestuur en het verantwoordingsorgaan te hebben. Het bestuur vraagt benoemende en voordragende partijen rekening te houden met dit diversiteitsbeleid bij benoemingen en voordrachten.

In het bestuur wordt niet aan de gestelde doelen in het diversiteitsbeleid voldaan. In het bestuur zit namelijk geen persoon jonger dan 40 jaar. Bij de vacature die in 2018 is opgevuld is de werkgever nadrukkelijk verzocht om een kandidaat jonger dan 40 jaar voor te dragen. De werkgever wilde hier graag aan tegemoet komen, maar heeft te kennen

gegeven dat er geen geschikte kandidaat jonger dan 40 jaar was. Uiteindelijk is het uitgangspunt dat geschiktheid boven diversiteit gaat. In de praktijk blijkt het ook lastig om de groep jongeren te enthousiasmeren voor een functie binnen een van de organen van het pensioenfonds. Daarenboven is de beschikbare pool van potentiële kandidaten beperkt en is maar 75% van de bestuursfuncties beschikbaar voor jongeren onder 40 jaar. De andere 25% wordt ingevuld door gepensioneerden. Ook de voorzittersrol lijkt niet geschikt voor iemand jonger dan 40 jaar vanwege de kennis en ervaring die benodigd is voor deze functie. Bovendien is Provisum afhankelijk van het ontstaan van een vacature in het bestuur. Op basis van het rooster van aftreden is dit op z'n vroegst in 2020. Desondanks wil Provisum alles in het werk stellen om deze jongeren te bereiken en te enthousiasmeren voor een rol bij Provisum en heeft hiertoe een stappenplan opgesteld. In dit stappenplan wordt samen opgetrokken met de HR-afdelingen van de aangesloten werkgevers. Er wordt een lijst van jonge talenten opgesteld en de bestuursfunctie wordt meegenomen in de loopbaanplanning. Tevens zal er ruime tijd voorafgaand aan het vrijkomen van een functie aandacht aan de functie besteed worden in het Pensioenbericht. Geïnteresseerden zullen worden uitgenodigd voor een informatiesessie/ oriënterende kennismakingssessie.

Code pensioenfonds

De Code Pensioenfonds (hierna: de Code) heeft tot doel het functioneren van de besturen van pensioenfonds te verbeteren en inzichtelijker te maken. Hiertoe zijn door de Pensioenfederatie en de Stichting van de Arbeid (StAR) normen voor 'goed pensioenfondsbestuur' geformuleerd. In oktober 2018 is een herziene Code gepubliceerd. In de herziene versie van de Code zijn de normen gegroepeerd aan de hand van acht thema's. De normen in de Code zijn een aanvulling op wet- en regelgeving. Voor alle normen in de Code geldt het 'pas toe of leg uit'- beginsel. Dat betekent dat een pensioenfonds de normen van de Code toepast of in het jaarverslag uitlegt waarom het een norm niet (volledig) toepast.

Het bestuur van Provisum heeft begin 2019 opnieuw de normen van de Code geïntroduceerd en geconcludeerd dat het de herziene normen volledig toepast met uitzondering van norm 33 inzake de diversiteit in het bestuur. Er zit namelijk geen persoon jonger dan 40 jaar in het bestuur. Het bestuur heeft een actieplan opgesteld om de diversiteit in het bestuur te bevorderen en zet bij toekomstige vacatures breed in op het werven van jonge geschikte leden voor het bestuur. Gezien de omvang van het fonds en de beperkte beschikbaarheid van kandidaten zal het lastig zijn om complete uitvoering te geven aan het diversiteitsbeleid.

Een overzicht van de normen van de herziene Code is opgenomen als bijlage bij dit jaarverslag.

Uitbesteding

Van uitbesteding is sprake indien het pensioenfonds op structurele basis diensten of faciliteiten, welke deel uitmaken van het met de uitvoering van de pensioenregeling samenhangende of daaraan ondersteuning verlenende bedrijfsprocessen, door een derde laat uitvoeren. Processen kunnen worden uitbesteed, maar de eindverantwoordelijkheid ligt bij het bestuur. Beleid omtrent uitbesteding is vastgelegd in het uitbestedingsbeleid. Hierin is ook opgenomen dat het fonds er op let dat het beloningsbeleid van de uitvoerder niet aanmoedigt tot het nemen van onaanvaardbare risico's.

Een belangrijk proces dat het bestuur heeft uitbesteed, is het vermogensbeheer. Dit wordt verzorgd door Anthos Fund & Asset Management BV (AFAM). Eind 2018 zijn gesprekken gestart met AFAM over een nieuwe overeenkomst met Service Level Agreement die in 2019 moeten leiden tot ondertekening van een nieuwe overeenkomst. Met AFAM zijn

concrete afspraken rondom vergoedingen gemaakt.

Periodiek voert het bestuur overleg met de vermogensbeheerder. In dit overleg wordt uitvoerig stilgestaan bij de resultaten van de vermogensbeheerder en wordt gemonitord of de beleggingen binnen de door het bestuur gestelde mandaten en grenzen blijven. Begin 2019 heeft ook de uitgebreide periodieke performance beoordeling plaatsgevonden. Tijdens deze beoordeling zijn enkele aandachtspunten/ verbeterpunten meegegeven. De voortgang hierop wordt door de audit, risk & compliance commissie nauwlettend gevolgd door middel van maandelijks overleggen met AFAM.

De uitvoering van de beleggingen ten aanzien van de beschikbare premiereregeling (ongeveer 1% van de totale beleggingen) en de daarbij geldende klantcontactregels heeft Provisum uitbesteed aan Robeco. Met Robeco is een uitbestedings- en service level overeenkomst overeengekomen. Provisum ontvangt per kwartaal een rapportage waarin de behaalde rendementen worden gerapporteerd en in hoeverre de serviceafspraken worden nagekomen. Jaarlijks wordt een ISAE3402 type II verklaring van Robeco ontvangen.

Het pensioenbureau maakt bij de pensioenadministratie gebruik van het pensioenadministratiesysteem Axylife. Van de leverancier en hostingpartij van dit pakket, AxyWare, is in 2018 een ISAE3402 type II verklaring ontvangen.

Uitvoering van de pensioenregeling

Tussen het bestuur en de onderneming is een pensioenuitvoeringsovereenkomst afgesloten. De pensioenuitvoeringsovereenkomst wordt telkens afgesloten voor een jaar. De pensioenuitvoeringsovereenkomst is eind 2018 onder andere op de volgende punten gewijzigd:

- er hebben enkele aanpassingen plaatsgevonden als gevolg van de nieuwe financiële opzet;
- er zijn enkele overwegingen opgenomen uit hoofde van de AVG in verband met de uitwisseling van persoonsgegevens tussen werkgever en Provisum;
- er is opgenomen dat pensioenaanspraken van < € 2 vervallen (wettelijk geregeld vanaf 2019);
- het verwachte rendement voor de premieberekening (rekenrente) is aangepast van 3% naar 2,6% als gevolg van de nieuwe strategische beleggingsmix.

De (administratieve) uitvoering van de pensioenregelingen vindt plaats door medewerkers van het pensioenbureau.

Beloningsbeleid

Het fonds voert een beheerst beloningsbeleid. Het fonds heeft daarbij een afweging gemaakt op basis van de verantwoordelijkheid en de aan de functies gestelde eisen, het tijdsbeslag en referenties uit de sector. De bestuursleden en leden van het verantwoordingsorgaan die niet bij C&A of bij een door C&A aangewezen vennootschap of rechtspersoon werkzaam zijn, ontvangen een beloning voor de door hen aan het pensioenfonds bestede tijd. De totale beloning voor het gehele bestuur en het verantwoordingsorgaan over 2018 bedroeg € 58.655,18 (2017: € 49.626). De verhoging van de beloning is o.a. het gevolg van de uitbreiding van het verantwoordingsorgaan van drie naar zes leden vanaf het tweede kwartaal 2018 en een ophoging van de vergoeding voor leden van de beleggingscommissie met ingang van 2018.

Er zijn geen leningen verstrekt aan, noch is er sprake van vorderingen op (voormalige) bestuurders en leden van het verantwoordingsorgaan.

Klachten- en geschillen

Klachten en geschillen kunnen door belanghebbenden worden gemeld aan het Dagelijks Bestuur van het pensioenfonds. De klachten- en geschillenregeling is beschikbaar op de website van het fonds.

In 2018 heeft het fonds geen klachten ontvangen.

Communicatie

In 2018 zijn er zes Pensioenberichten verzonden om deelnemers te informeren over pensioen in het algemeen en over (het pensioen bij) Provisum in het bijzonder. De Pensioenberichten worden enkel nog digitaal aangeboden behalve aan een beperkte groep die aangegeven heeft de Pensioenberichten graag nog op papier te ontvangen. Daarnaast is er een website die onder andere gelaagde informatie biedt over de pensioenregeling conform het voorgeschreven pensioen¹²³. Deelnemers die 45 jaar worden ontvangen een verjaardagskaart waarin aandacht gevraagd wordt voor pensioen. In 2018 zijn er in totaal 87 kaarten verstuurd.

In november 2018 heeft Provisum weer meegedaan aan de Landelijke Pensioen3Daagse. Samen met C&A is een voorlichtingsbijeenkomst gehouden in het C&A filiaal in Nijmegen voor deelnemers die 55 jaar of ouder waren. Een zelfde voorlichting is twee weken later herhaald in het C&A filiaal Zwolle.

Persoonlijke pensioeninformatie van de belanghebbenden van het fonds wordt verstrekt door middel van een Uniform Pensioen Overzicht (UPO) en het Pensioenregister. Vanaf oktober 2019 dienen pensioenfondsen de pensioenen in drie scenario's aan te leveren aan het Pensioenregister en vanaf 2020 dienen de drie scenario's gemeld te worden op de UPO's. In 2018 hebben alle actieve en gepensioneerde deelnemers een UPO ontvangen. Daarnaast heeft een herstelactie van de UPO's voor ex-partners plaatsgevonden. Er is verzuimd om deze ex-partners in 2015 een UPO toe te sturen. Dit is alsnog gebeurd in 2018. Vanaf 2019 dienen overigens alle belanghebbenden jaarlijks een UPO te ontvangen.

Integriteit

Het bestuur heeft een systematische integriteitsrisicoanalyse opgesteld waarin de risico's op het gebied van integriteit zijn geïnventariseerd. De volgende maatregelen dragen bij aan het mitigeren van deze risico's: de gedragscode, de klokkenluidersregeling, de incidentenregeling, het beloningsbeleid, het uitbestedingsbeleid, de klachten- en geschillenregeling, en de aanwezigheid van de compliance officer. Meer nog dan regelingen is de mindset van de individuele bestuurders en andere personen die bij het uitvoeren van het beleid betrokken zijn van belang. Om die reden hecht het bestuur grote waarde aan gedragsuitingen van alle betrokkenen zoals betrouwbaarheid, openheid, eerlijkheid, consistentie, voorbeeldgedrag, respect, en transparantie bij het omgaan met elkaar.

Provisum heeft een gedragscode opgesteld die beschikbaar is via de website. In 2018 is de gedragscode door alle verbonden personen ondertekend.

Ontwikkelingen in wet- en regelgeving

De ontwikkelingen in wet- en regelgeving worden door het bestuur nauwgezet gevolgd. Voor het fonds relevante wijzigingen worden geanalyseerd en de opvolging ervan wordt besproken in de bestuursvergaderingen. Het bestuur is niet bekend met overtredingen van wet- en regelgeving door het fonds.

Sedert 25 mei 2018 is de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) van toepassing. Om de naleving van de AVG te waarborgen en dit aantoonbaar te maken heeft het fonds de volgende activiteiten en beheersmaatregelen ingericht:

- Het aanstellen van een functionaris gegevensverwerking;

- Het opstellen van een verwerkingsregister;
- Het afsluiten van verwerkersovereenkomsten;
- Het updaten van het Privacybeleid en de Privacyverklaring.

Daarnaast heeft Provisum uitgebreid de processen inclusief data en applicaties die gebruikt worden bij de processen in kaart gebracht. Hierop zal een controle plaatsvinden door middel van een zogenaamde 'dry run' om te onderzoeken of de daadwerkelijk aanwezige informatie aansluit bij hetgeen in kaart is gebracht.

De compliance officer heeft op 26 april 2019 aan het bestuur haar bevindingen over 2018 gerapporteerd, waar opvolging aan gegeven zal worden.

Toezicht

Toezicht door De Nederlandsche Bank N.V. (DNB)

In de Pensioenwet is geregeld dat DNB belast is met het materieel en het prudentieel toezicht, waaronder het toezicht op de financiële gang van zaken. In het verslagjaar heeft Provisum naast de standaardrapportages en self assessments geen verzoeken tot nadere onderzoeken ontvangen van DNB. Wel is er contact geweest met DNB inzake de nieuwe financiële opzet van het fonds. Er zijn enkele vragen van DNB beantwoord waarna DNB aan gaf geen verdere vragen meer te hebben.

De kosten van het toezicht door DNB worden door de pensioenfondsen gedragen. Voor het jaar 2018 is € 67.215,- aan het pensioenfonds in rekening gebracht (2017: € 66.835,-). Deze kosten zijn terug te vinden in het overzicht van de algemene kosten en zijn opgenomen in de kostendekkende premie.

In het verslagjaar zijn door DNB geen boetes of dwangsommen opgelegd. Evenmin is een aanwijzing gegeven als bedoeld in artikel 171 van de Pensioenwet of een bewindvoerder aangesteld als bedoeld in artikel 173 van de Pensioenwet.

Toezicht door de Autoriteit Financiële Markten (AFM)

Op grond van de Pensioenwet is de AFM belast met het gedragstoezicht. Dit betreft het toezicht op de naleving van normen ten aanzien van de voorlichting aan deelnemers en het begrenzen van hun beleggingsvrijheid bij eigen beleggingskeuzes. Daarnaast is AFM op grond van de Wet op het financieel toezicht (Wft) belast met het effecten typisch gedragstoezicht. Dit betreft met name het toezicht op koersgevoelige informatie. In het verslagjaar heeft het pensioenfonds geen overtredingen van normen en/of wetgeving hoeven melden aan de AFM.

In 2018 heeft er geen mondeling of schriftelijk overleg met AFM plaatsgevonden. Er is geen sprake geweest van boetes, dwangsommen of andere sancties van AFM. De kosten van het toezicht door AFM worden door de pensioenfondsen gedragen. Voor het jaar 2018 is € 6.588,- aan het pensioenfonds in rekening gebracht (2017: € 6.267,-).

Autoriteit Persoonsgegevens

In het verslagjaar 2018 hebben er bij het pensioenfonds geen datalekken plaatsgevonden en zijn er geen meldingen gemaakt bij de Autoriteit Persoonsgegevens.

UITVOERINGSKOSTEN

Bij de uitvoeringskosten kan onderscheid gemaakt worden tussen administratieve uitvoeringskosten (verder pensioenbeheerkosten genoemd), kosten van vermogensbeheer en transactiekosten. Het pensioenfonds maakt ook algemene kosten die toebedeeld moeten worden aan pensioenbeheer of vermogensbeheer. Op de verschillende kostensoorten wordt hieronder ingegaan.

Algemene kosten

De algemene kosten omvatten alle kosten die ten laste komen van het pensioenfonds. Deze kosten bestaan uit:

	2018	2017
Kosten bestuur en commissies (incl. VO)	118.000	82.000
Kosten pensioenbureau	1.323.000	1.304.000
Kosten externe controle en adviseurs	559.000	602.000
Kosten toezichthouders (DNB, AFM en Pensioenregister)	81.000	80.000
Overige kosten	37.000	86.000
Totale algemene kosten	2.118.000	2.154.000

Zoals hierboven vermeld dienen de kosten toebedeeld te worden aan pensioenbeheer of vermogensbeheer. In 2015 heeft het bestuur hier uitgebreid bij stilgestaan en heeft een verdeling over pensioenbeheer en vermogensbeheer van 75% respectievelijk 25% vastgesteld. In dit jaarverslag wordt van deze verdeling uitgegaan. In 2019 zal deze verdeling herijkt worden en zal in het jaarverslag over 2019 eventueel een nieuwe verdeling toegepast worden.

Pensioenbeheerkosten

De pensioenbeheerkosten bestaan uit de kosten die samenhangen met het pensioenbeheer en bedragen € 1.588.500,- (75% van de totale kosten). De kosten per deelnemer (actieve deelnemers en gepensioneerden) bedragen € 283,- in 2018 (2017: € 289,-). De kosten per deelnemers zijn gedaald als gevolg van een daling van de totale kosten en een lichte stijging van het aantal gepensioneerden in 2018.

Omdat Provisum een relatief groot aantal gewezen deelnemers (zogenaamde slapers) heeft in verhouding tot het aantal actieve deelnemers en gepensioneerden, geeft dit een opwaartse druk op de kosten per deelnemer. Provisum voert immers ook activiteiten uit voor de gewezen deelnemers, zoals het registreren van de pensioenaanspraken, doorvoeren van wijzigingen, (periodieke) communicatie en het vermogensbeheer. Indien de gewezen deelnemers meegeteld worden, bedragen de pensioenuitvoeringskosten per deelnemer € 151,- (in 2017: € 161,-).

Vergelijking met andere pensioenfonds

Om inzicht te krijgen in de pensioenbeheerkosten en de dienstverlening door Provisum heeft het bestuur in 2018 wederom een benchmarkonderzoek uit laten voeren door het Institutioneel Benchmarking Instituut (IBI). In dit onderzoek worden de dienstverlening en de kosten afgezet tegen andere pensioenfonds in Nederland. De resultaten van het onderzoek door IBI hebben altijd betrekking op het jaar voorafgaande aan het verslagjaar en lopen daarmee een jaar achter op het jaarverslag. IBI baseert zijn onderzoek namelijk op de vastgestelde jaarverslagen van de pensioenfonds. Aan IBI Benchmarking deden over 2017 in totaal 29 pensioenfonds mee.

De resultaten voor Provisum inzake het pensioenbeheer komen kortweg op het volgende neer:

- De kosten per deelnemer zijn laag ten opzichte van de peergroep;
- Dit geldt voor alle kostensoorten met uitzondering van huur;
- De pensioenbeheerkosten per deelnemer zijn over afgelopen jaren gedaald in tegenstelling tot peergroep en universum;
- De mate van service blijft achter bij de peergroep. Dit is met name te verklaren door het ontbreken van een pensioenplanner en een digitale portal voor het aanvragen van waardeoverdrachten en de pensioenuitkeringen op de website;
- Mate van automatisering is verbeterd maar ligt nog achter bij peergroep.

Het bestuur is tevreden over de pensioenbeheerkosten. Door verdergaande automatisering is de verwachting dat deze kosten nog verder verlaagd kunnen worden. Hiervoor is reeds een traject in samenwerking met de leverancier van het pensioenadministratiesysteem, Axyware, ingezet. Onderdeel van dit traject is het beschikbaar stellen van een persoonlijke digitale omgeving voor deelnemers met onder andere een pensioenplanner. De verwachte implementatie is de tweede helft van 2019. De resultaten van het automatiseringstraject worden pas over een langere tijd (1-3 jaar) zichtbaar.

Vermogensbeheer- en transactiekosten

Naast de pensioenbeheerkosten zijn ook de vermogensbeheerkosten onderdeel van de uitvoeringskosten. In 2018 is er € 8,6 miljoen. (2017 € 10,9 mln.) uitgegeven voor het vermogensbeheer inclusief transactiekosten. Dat is 59 basispunten (bps) van het gemiddeld belegd vermogen (2017 75 bps). Bij het onderdeel 'Beleggingen' in dit jaarverslag, wordt uitgebreid ingegaan op deze vermogensbeheerkosten.

Vergelijking met andere pensioenfondsen

In het benchmarkonderzoek door IBI zijn ook de resultaten en de vermogensbeheerkosten (over 2017) afgezet tegen andere pensioenfondsen in Nederland. Kortweg komen de bevindingen over het jaar 2017 voor het vermogensbeheer op het volgende neer:

- Provisum heeft een hogere spreiding over verschillende beleggingscategorieën dan het gemiddelde van de deelnemende pensioenfondsen. Dit betekent dat op langere termijn de rendementen normaal gesproken in principe hoger en/of minder volatiel zullen zijn;
- De mate van actief beheer is bij Provisum hoger dan gemiddeld. In de regel wordt door actief beheer een hoger rendement behaald. Hier tegenover staan wel hogere kosten;
- Het benchmarkrendement van aandelen, vastrentend en hedgefondsen is in 2017 lager dan de peergroep tegenover een hoger benchmarkrendement voor vastgoed;
- Het exces rendement (rendement boven de benchmark) van de individuele beleggingscategorieën vastgoed, aandelen en hedgefondsen is in 2017 hoger dan de peergroep;
- Het gemiddeld totaalrendement van de gehele beleggingsportefeuille over de afgelopen 5 jaar is 0,8% lager dan peergroep en universum;
- Met name de kosten van aandelen en vastrentende waarden zijn aanzienlijk hoger dan de kostennorm hoewel er bij vastrentende waarden een allocatie is naar goedkopere subcategorieën;

In 2017 zijn er stappen gezet om het kostenniveau te verlagen. Desondanks is het bestuur van mening dat de vermogensbeheerkosten nog steeds aan de hoge kant zijn. Door eind 2017 de helft van de aandelenportefeuille passief te beleggen is in 2018 een kostenverlaging gerealiseerd op de aandelenportefeuille van ongeveer € 0,6 miljoen. Voorts is de allocatie naar hedgefondsen, een dure beleggingscategorie verlaagd. In de in 2018 uitgevoerde Asset Liability Management (ALM) studie zijn nadrukkelijk de kosten van de beleggingscategorieën afgezet tegen het risico en rendement. Dit heeft onder andere

geleid tot het besluit om de hedgefondsen portefeuille volledig af te bouwen in 2019. De besparing op de vermogensbeheerkosten die hieruit volgt zal in het jaarverslag over 2019 zichtbaar zijn. Voorts zal in 2019 verder gekeken worden naar een verdere verlaging van de vermogensbeheerkosten in het kader van de dienstverlening door AFAM.

RESULTAAT EN ONTWIKKELING DEKKINGSGRAAD

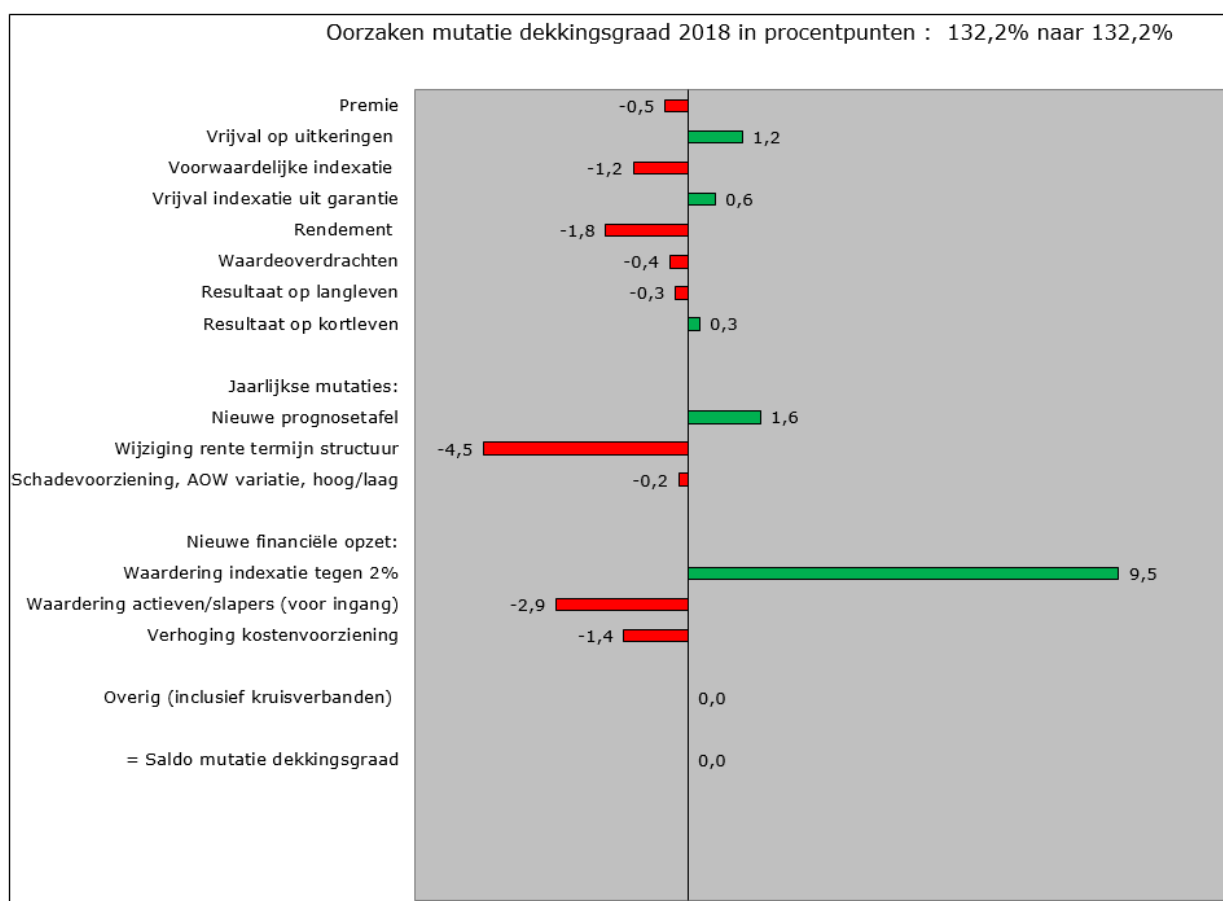
Resultaat

Het resultaat van Provisum bedraagt -€ 12,9 miljoen (in 2017: € 82,8 miljoen). De algemene reserve (= eigen vermogen) nam daarmee af van € 360,9 miljoen eind 2017 tot € 348,0 miljoen per ultimo 2018.

(Ontwikkeling) dekkingsgraad

Dekkingsgraad

De dekkingsgraad (FTK-dekkingsgraad) wordt berekend door het totale vermogen te delen door de totale verplichtingen. De verplichtingen worden berekend door deze contant te maken tegen de door DNB gepubliceerde (swap)rentetermijnstructuur inclusief Ultimate Forward Rate (UFR). Deze dekkingsgraad wordt maandelijks berekend. Provisum startte het jaar met een dekkingsgraad van 132,2% (eind december 2017). Ultimo 2018 ligt de dekkingsgraad weer op 132,2%. Bijzonder hierbij was het verhogende effect van 5,2%punt als gevolg van de nieuwe financiële opzet. In onderstaande figuur wordt verklaard welke mutaties er in 2018 hebben plaatsgevonden die hebben geleid tot een gelijkblijvende dekkingsgraad van 132,2%.

- Premie
Provisum berekent de kostendeekkende premie op basis van koopsommen. Bij deze berekening houdt Provisum rekening met een verwacht rendement dat voor de periode 2016 t/m 2020 is vastgesteld op basis van de rentestand 30 september 2015. Deze

wijze van bepalen van de gedempte kostendeckende premie had een verlagend effect op de dekkingsgraad van 0,5%punt.

- **Vrijval op uitkeringen**
Het pensioenfonds kende als uitgangssituatie een dekkingsgraad van 132,2%. Dat betekent dat binnen het pensioenfonds voor iedere €100,- aan verplichtingen € 132,20 aan bezittingen aanwezig was. Het verschil van € 32,20 is het eigen vermogen van het pensioenfonds. Door de jaarlijkse uitkeringen reduceert het bedrag van de verplichtingen en bezittingen met hetzelfde bedrag, waardoor het eigen vermogen beschikbaar blijft voor een kleiner bedrag aan verplichtingen. Dit had een positief effect op de dekkingsgraad van 1,2%punt.
- **Indexatie**
Op 1 januari 2019 zijn de uitkeringen en (premienvrije) aanspraken verhoogd met 2,10%. Voor zover deze verhoging betrekking heeft op de voorwaardelijke indexatierechten leidde dit tot een verhoging van de verplichtingen en een daling van de dekkingsgraad van 1,2%punt. Voor zover de verhoging betrekking heeft op de onvoorwaardelijke indexatierechten leidde dit tot een vrijval. Deze vrijval zorgde voor een verlaging van de verplichtingen en een stijging van de dekkingsgraad van 0,6%punt.
- **Rendement**
Het totale rendement op de beleggingen bedroeg in 2018 -1,3% (zie onder 'Beleggingen'). De benodigde één jaars(reken)rente bedroeg -0,26%. Dit resulteerde in een negatief effect op de dekkingsgraad van 1,8%punt.
- **Waardeoverdracht**
In- en uitgaande waardeoverdrachten hebben invloed op de verplichtingen en op de dekkingsgraad. Per saldo leidden de waardeoverdrachten tot een verlaging van de dekkingsgraad van 0,4%punt.
- **Resultaat op langlevens en kortlevens (Inschatting sterfteresultaat)**
Het pensioenfonds houdt bij de sterftekanzen rekening met de meest recente prognosetafel van het Actuarieel Genootschap inclusief fonds-specifieke correctiefactoren. In 2018 was er sprake van een afwijking van de ingeschatte sterftekanzen, maar per saldo leidde de inschatting van het risico op langlevens (-0,3%punt) en op kortlevens (0,3%punt) niet tot een mutatie van de dekkingsgraad.
- **Jaarlijkse mutaties**
De jaarlijkse mutaties hebben per saldo een verlagend effect op de dekkingsgraad van 3,1%punt.

Nieuwe prognosetafel

In september 2018 heeft het Actuarieel Genootschap een nieuwe prognosetafel (AG2018) gepubliceerd. Deze leidde eind december 2018 tot een verhoging van de dekkingsgraad van 1,6%punt.

Wijziging rente termijn structuur

De verplichtingen worden vastgesteld op basis van een wettelijk voorgeschreven rekenrente die maandelijks wordt gepubliceerd door De Nederlandsche Bank (DNB) rekening houdend met de Ultimate Forward Rate (UFR). De wijziging in de rente heeft gezorgd voor een verlagend effect van de dekkingsgraad van 4,5%punt.

Schadevoorziening

Variaties op de standaard pensioenuitkering zoals onder andere hoog-laag en uitruil hadden een verlagend effect op de dekkingsgraad van 0,2%punt.

- Nieuwe financiële opzet (plussen en minnen)
De nieuwe financiële opzet die eind 2018 is doorgevoerd heeft in totaal een verhogend effect van 5,2%punt op de dekkingsgraad. Het betreft een drietal wijzigingen die hieronder worden toegelicht.

Waardering indexatie tegen 2%

Als gevolg van een wijziging van de waardering van de gegarandeerde indexatie van de ingegane pensioenen van 3% naar 2% is de dekkingsgraad gestegen met 9,5%punt.

Waardering actieven/slapers

Provisum houdt vanaf eind 2018 rekening met een voorziening voor de gegarandeerde indexatie van de (gewezen) deelnemers. Dit leidde tot een daling van de dekkingsgraad met ongeveer 2,9%punt.

Verhoging kostenvoorziening

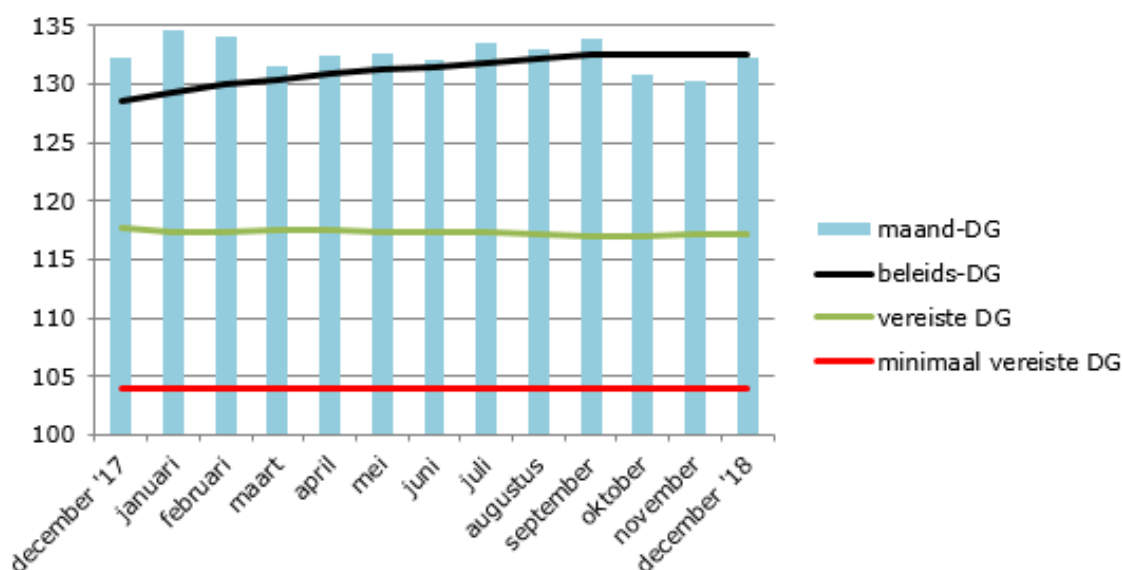
Om de pensioenregelingen te kunnen blijven uitvoeren als de werkgever zou wegvallen, heeft Provisum de voorziening verhoogd van 2,15% naar 3,3%. Dit had een verlagend effect op de dekkingsgraad van 1,4%punt.

- Overig (inclusief kruisverbanden)
Kruisverbanden hebben betrekking op de bovengenoemde effecten die ook weer effect op elkaar hebben. Daarnaast worden nog overige, onbepaalde effecten opgenomen in deze post. De weergegeven effecten worden namelijk alle vastgesteld vanuit de startpositie. De post overig inclusief kruisverbanden bedraagt in 2018 0,0%.

Beleidsdekkingsgraad

De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de laatste twaalf maanddekkingsgraden en is leidend voor alle beleidsmaatregelen. Eind 2017 bedroeg de beleidsdekkingsgraad 128,5%. Ultimo 2018 was de beleidsdekkingsgraad gestegen naar 132,5%, een groei van 4,0%-punt. Omdat de beleidsdekkingsgraad boven het vereiste niveau van 117,2% lag, was er eind 2018 geen sprake van een reservetekort.

De volgende grafiek geeft de maanddekkingsgraden, de ontwikkeling van de beleidsdekkingsgraad en de dekkingsgraden behorende bij het vereist en minimaal vereist eigen vermogen weer.

(Minimaal) Vereiste dekkingsgraad

Het vereist eigen vermogen is de omvang van het eigen vermogen waarover een pensioenfonds ten minste zou moeten beschikken. Als dit wordt uitgedrukt in een dekkingsgraad dan bedroeg ultimo 2018 de vereiste dekkingsgraad 117,2%.

Bij de bepaling van het vereist eigen vermogen wordt uitgegaan van de strategische beleggingsmix voor de lange termijn en een financiële positie die juist voldoet aan de eisen van de Pensioenwet (evenwichtssituatie). Indien de vereiste dekkingsgraad ultimo 2018 berekend wordt op basis van de feitelijke beleggingsmix ligt deze 1,1%-punt lager, namelijk op 116,1%. Het risico van de feitelijke beleggingsmix ligt dus onder die van de strategische beleggingsmix. Dit komt doordat de vermogensbeheerder eind 2018 reeds invulling heeft gegeven aan het besluit van het bestuur tot ophoging van de renteafdekking van 50% naar 60% en door het innemen van tijdelijke tactische posities.

De vermogensbeheerder kan tactische posities innemen, maar deze dienen binnen de bandbreedtes bij de strategische beleggingsmix en het korte termijn risicohouding te blijven. De korte termijn risicohouding is gedefinieerd als de grenzen rondom het vereist eigen vermogen waarbinnen het feitelijke vereist eigen vermogen moet blijven. De grenzen zijn afgeleid van de alternatieve economische scenario's die jaarlijks uiteengezet worden in de Beleggingsvooruitzichten (voorheen Jaarbeleggingsplan). De grenzen worden iedere maand herrekend aan de hand van onder andere de gewijzigde rentepercentages. Vervolgens wordt getoetst of het feitelijke vereist eigen vermogen binnen deze grenzen blijft. Eind 2018 is de bandbreedte rondom de vereiste dekkingsgraad 112,4% - 119,5%. De feitelijke vereiste dekkingsgraad, 117,2%, blijft binnen deze bandbreedte, waarmee aan de korte termijn risicohouding wordt voldaan.

De vereiste dekkingsgraad op basis van de nieuwe strategische beleggingsmix waartoe het bestuur in 2018 besloten heeft, bedraagt met ingang van 2019 114,6%.

De minimaal vereiste dekkingsgraad (de ondergrens van het vereist eigen vermogen) bedraagt eind 2018, net als eind 2017, 104,0%.

Reële dekkingsgraad

De reële dekkingsgraad ultimo 2018 is 134,1% (ultimo 2017 131,3%). In de reële dekkingsgraad wordt de verwachte stijging van de prijzen meegenomen alsof het een pensioenverplichting is. Een reële dekkingsgraad van 100% wil zeggen dat het fonds voldoende vermogen heeft om aan de pensioenverplichtingen te voldoen én om de pensioenen volledig te verhogen met de verwachte stijging van de prijzen. De reële dekkingsgraad is berekend conform artikel 7 van de Regeling Pensioenwet en Wet verplichte beroepspensioenregeling. De nominale kasstromen worden contant gemaakt met behulp van de rentetermijnstructuur van DNB. De kasstromen die betrekking hebben op de indexatie worden verdisconteerd met een netto rendement op zakelijke waarden van 6,75%. De indexatie is gebaseerd op een minimale verwachtingswaarde voor de groeivoet van het prijsindexcijfer van 2%.

PENSIOENREGELINGEN, DEELNEMERS EN PREMIE

Pensioenregelingen

In 2018 voerde Provisum vijf pensioenregelingen uit. Hieronder volgt per regeling een korte samenvatting:

Pensioenregeling A2001

De 'Pensioenregeling A2001' is een eindloonregeling met een pensioenleeftijd van 60 jaar. Deze regeling kent uitsluitend gepensioneerden en premievrije deelnemers (slapers).

Pensioenregeling A2006

De 'Pensioenregeling A2006' is een eindloonregeling met een pensioenleeftijd van 67 jaar. Het opbouwpercentage bedraagt 1,556% per jaar. Het pensioengevend jaarsalaris waar pensioen over opgebouwd wordt, is in 2018 wettelijk gemaximeerd op € 105.075,-. De regeling omvat een nabestaandenpensioen op opbouwbasis. De pensioenregeling kent voorts een WIA excedent pensioen en premievrije pensioenopbouw bij arbeidsongeschiktheid (WIA: Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen). Tot deze regeling treden geen nieuwe deelnemers meer toe. Door de deelnemers wordt niet bijgedragen in de premie.

Pensioenregeling B

De meeste werknemers zitten in de 'Pensioenregeling B' en ook nieuwe werknemers worden in deze pensioenregeling opgenomen. De 'Pensioenregeling B' is een voorwaardelijk geïndexeerde middelloonregeling met een pensioenleeftijd van 67 jaar. Het opbouwpercentage bedraagt 1,679% per jaar. De toetredingsleeftijd is 20 jaar. Naast ouderdomspensioen wordt ook een nabestaandenpensioen op opbouwbasis opgebouwd (70% van het ouderdomspensioen). De pensioenregeling kent een premievrije pensioenopbouw bij arbeidsongeschiktheid.

Deze regeling biedt een pensioenopbouw over een pensioengevend jaarsalaris tot het maximum loon voor de sociale verzekeringen (€ 54.614,- in 2018). Door de deelnemer is een eigen bijdrage verschuldigd van maximaal 2% van de pensioengrondslag.

Pensioenregeling B excedent

De B excedent regeling is een beschikbare premieregeling die geldt voor deelnemers in de B regeling met een hoger pensioengevend jaarsalaris dan het maximum loon voor de sociale verzekeringen (€ 54.614,- in 2018). Net als bij de A2006 regeling is ook in deze pensioenregeling het pensioengevend salaris in 2018 wettelijk gemaximeerd op € 105.075,-. Pensioenregeling B is de basisregeling voor deze excedent regeling en beide vormen samen een zogenaamde hybride regeling (gedeeltelijk op basis van een uitkeringsovereenkomst, gedeeltelijk op basis van een premieovereenkomst). De premie voor de excedent regeling wordt betaald door de werkgever. Het percentage van de grondslag is afhankelijk van de leeftijd van de deelnemer.

De excedent regeling kent een nabestaandenpensioen op risicobasis. Tevens is een WIA excedent pensioen en premievrije pensioenopbouw bij arbeidsongeschiktheid verzekerd. De werkgever betaalt hiervoor separaat de premies en de uitvoeringskosten aan Provisum. De bedragen van de beschikbare premiestaffel komen daarmee volledig ten goede aan het beleggingstegoed van de deelnemer (een zogenaamde 'netto staffel').

De beschikbare premie wordt belegd. De beleggingen zijn ondergebracht bij Robeco. De deelnemer draagt het volledige beleggingsrisico. Het bestuur heeft in het kader van zijn zorgplicht een life cycle systematiek vastgelegd, maar de deelnemer kan hier van afwijken en heeft hierdoor bij de beleggingen een mogelijkheid van 'eigen beheer'. De deelnemer kan op pensioendatum met het kapitaal een stabiele pensioenuitkering aankopen in de B regeling bij Provisum ('de basisregeling') of een stabiele of variabele pensioenuitkering bij

een verzekeraar naar keuze.

Vrijwillig aanvullend pensioen

In het A2006 reglement en het B reglement is de mogelijkheid opgenomen om te sparen voor aanvullend pensioen. Deze vrijwillige regeling is net als de excedent regeling een premieovereenkomst. Provisum berekent per deelnemer de maximaal vrijwillige premiebijdrage (verschil tussen de fiscaal toegestane pensioenopbouw en de pensioenopbouw onder de regeling van het pensioenfonds). Deelname is op vrijwillige basis. De premie wordt net als bij de excedent regeling belegd. Ook deze beleggingen zijn ondergebracht bij Robeco, waarbij ook een life cycle systematiek wordt gehanteerd. De deelnemer moet op pensioendatum of bij eerder ontslag met het kapitaal pensioen aankopen bij Provisum. Hier geldt niet de mogelijkheid tot 'shoppen' bij andere pensioenverzekeraars, zoals die bij de B excedent regeling wel geldt. Dit verschil met de excedent regeling bestaat vanwege de voorwaarden voor vrijwillige regelingen in het kader van wettelijke regels rondom de afbakening van de werkingssfeer van pensioenfonds en verzekeraars.

Indexatie

Pensioenregeling A2001 en A 2006 en B kennen eind december 2018:

- Een onvoorwaardelijke indexatie ter grootte van de prijsontwikkeling tot 3% voor alle aanspraken/rechten die zijn opgebouwd tot het jaar 2001. Voor de onvoorwaardelijke indexatie is een voorziening getroffen.
- Een voorwaardelijke indexatie ter grootte van de prijsontwikkeling voor alle aanspraken/rechten die zijn opgebouwd na het jaar 2000. En een voorwaardelijke indexatie ter grootte van de prijsindexatie boven 3% voor alle aanspraken/rechten opgebouwd tot 2001.

Voor de prijsontwikkeling geldt de prijsindex voor consumenten, niet afgeleid, als bepaald door het CBS over de maanden november tot en met oktober van het voorafgaande jaar.

Indexatie pensioenaanspraken en pensioenrechten per 1 januari 2019

Het bestuur heeft op basis van de beleidsdekkingsgraad op de peildatum (31 oktober 2018) en de indexatiestafel die het bestuur als leidraad hanteert, besloten om alle pensioenen met ingang van 1 januari 2019 te verhogen met de prijsontwikkeling, 2,10% (1,33% per 1 januari 2018). Deze verhoging is toegekend voor zowel de voorwaardelijke als de onvoorwaardelijke rechten en aanspraken.

Deelnemers en gepensioneerden van Provisum kennen geen indexatieachterstand ten opzichte van de indexatieambitie.

Bestanden en bestandsontwikkeling

Aantallen deelnemers 2018

De verdeling van de deelnemers over de regelingen is als volgt:

Regeling	Actieven		Slapers		Pensioen-gerechtigden		Totaal	
	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017
A2001	-	-	1.072	1.134	2.128	2.159	3.200	3.293
A2006	180	207	190	182	115	100	485	489
B	2.696	2.699	3.676	3.112	498	428	6.870	6.239
Totaal	2.876	2.906	4.938	4.428	2.741	2.687	10.555	10.021
waarvan tevens in:								
B excedent	197	187	142	106		-	339	293
Vrijwillige regeling	392	406	-	-		-	392	406

Mutatieoverzicht (ex-)deelnemers

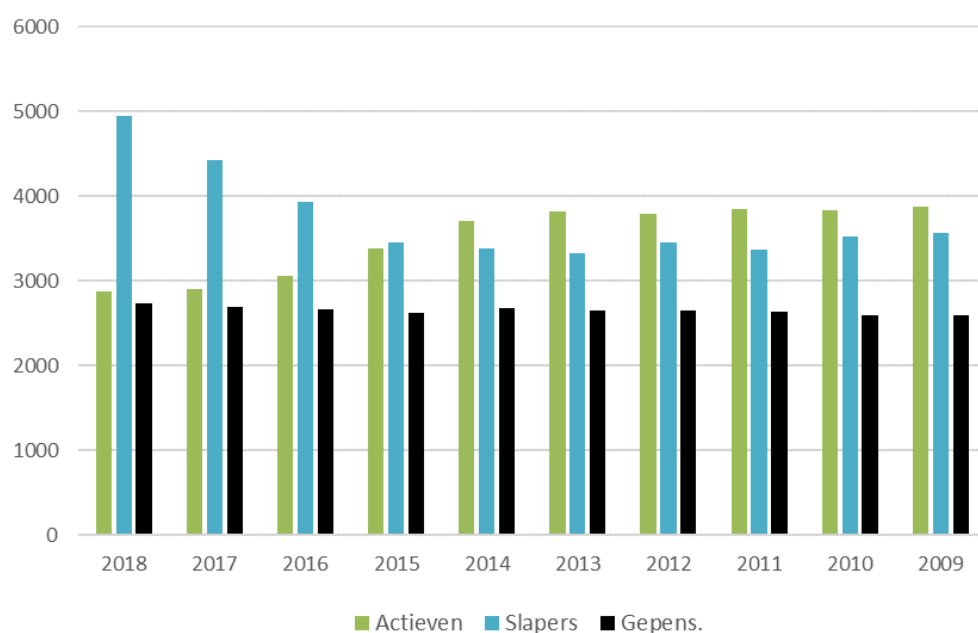
Het verloop over 2018 per categorie is als volgt:

Alle regelingen	Actieven	Slapers	Pensioen-gerechtigden		Totaal
			OP	NP	
Stand per 31 december 2017	2.906	4.428	2.357	330	10.021
Af wegens geen opbouw		-15			-15
Afkoop		-20	0	-6	-26
Beëindiging uitkering			-6	-3	-9
Ingang pensioen	-72	-55	127	32	32
Nieuwe deelnemers	801	-50*			751
Overlijden	-5	-5	-69	-21	-100
Vertrek	-754	754			0
Waardeoverdracht		-99			
Mutaties per saldo	-30	510	52	2	534
Stand per 31 december 2018	2.876	4.938	2.409	332	10.555

* Dit betreft deelnemers die weer op nieuw in dienst zijn getreden en weer als actief aangemerkt worden.

Opvallend is de toename van het aantal premievrije deelnemers van 4.428 eind 2017 naar 4.938 ultimo 2018. Dit wordt met name veroorzaakt door het hoge verloop van jonge medewerkers bij C&A Nederland. Deze deelnemers hebben vaak een klein pensioen opgebouwd bij Provisum. Op grond van de Wet waardeoverdracht kleine pensioenen mag Provisum vanaf 2018 deze kleine pensioenen (grens in 2018: € 474,11) niet meer afkopen. Wel zal Provisum vanaf 2019 gebruik maken van het recht om deze kleine pensioenen automatisch over te dragen naar de pensioenuitvoerder van een nieuwe werkgever. Het Pensioenregister zal een belangrijke rol gaan spelen bij het achterhalen van de nieuwe pensioenuitvoerder. Voor de kleine pensioenen die opgebouwd zijn voor 2019 vindt in 2020 een inhaalactie plaats. Dit moet ertoe leiden dat het aantal premievrije deelnemers af zal nemen. Daarnaast regelt de Wet waardeoverdracht kleine pensioenen dat met ingang van 2019 hele kleine pensioenen (tot € 2) komen te vervallen.

Langjarig overzicht bestanden

Leeftijdsopbouw bestand

Gelet op het grote aantal jonge medewerkers dat bij C&A in de winkels werkt, is het aantal deelnemers in de categorie < 30 jaar relatief groot. Als in fulltime medewerkers (fte) zou worden gemeten, zou het bestand van de deelnemers jonger dan 30 jaar aanzienlijk kleiner zijn, omdat in deze categorie een groot aantal deelnemers in kleine deeltijdbetrekkingen werkt.

Leeftijd	Actieven	Slapers	Pensioen-gerechtigden*
<30 jr.	720	1.968	9
30-40 jr.	381	715	1
40-50 jr.	505	845	3
50-60 jr.	925	1.239	28
60-70 jr.	345	170	824
70-80 jr.	0	1**	1.145
>80 jr.	0	0	731
Totaal	2.876	4.938	2.741

* Onder pensioengerechtigden vallen ook de gerechtigden die een wezen- of partnerpensioen ontvangen.

** Dit betreft een (latent) partnerpensioen van een gepensioneerd met een Ouderdomspensioen van nihil.

Premie 2018

Provisum hanteert een premiesystematiek waarbij de kostendekkende premie is gebaseerd op het verwachte rendement. Bij de premievaststelling werd in 2018 uitgegaan van een vaste rekenrente van 3%. De gedempte kostendekkende premie bedroeg in 2018 € 9,1 miljoen (2017: € 9,3 miljoen).

De kostendekkende premie is samengesteld uit de volgende onderdelen.

Bestanddelen premie (in € 1.000)	2018		2017	
	op basis van RTS	op basis van gedempte premie	op basis van RTS	op basis van gedempte premie
a. koopsommen en risicopremies	8.571	3.478	9.223	4.264
b. opslag toekomstige uitvoeringskosten	0	0	0	0
c. 1. solvabiliteitsopslag	1.534	623	1.660	768
c. 2. opslag voor toekomstbestendige toeslagverlening (indien deze bij de gedempte premie hoger is dan de solvabiliteitsopslag)		2.073		1.404
d. uitvoeringskosten	<u>2.118</u>	<u>2.118</u>	<u>2.077</u>	<u>2.077</u>
Totaal kostendekkende premie voor risico pensioenfonds	12.223	8.292	12.960	8.513
e. beschikbare premie (voor risico deelnemer)	<u>856</u>	<u>856</u>	<u>745</u>	<u>745</u>
Totaal kostendekkende premie	13.079	9.148	13.705	9.258

De feitelijke premie is gelijk aan de gedempte premie. Er is in 2018 geen sprake van premiekorting.

Vanwege de lage werkelijke rente ligt de gedempte premie onder de actuariel benodigde premie. De premiedekkingsgraad bedraagt 72%, namelijk:

$$\frac{\text{in rekening gebrachte premie exclusief uitvoeringskosten}}{\text{actuariel benodigde premie inclusief opslag toekomstige uitvoeringskosten}} = \frac{€ 6.174}{€ 8.571} \times 100\% = 72\%.$$

Een aandachtspunt voor het bestuur, maar geen reden tot ongerustheid omdat de premie maar een zeer beperkt effect heeft op de dekkingsgraad, namelijk -0,5% punt.

Toelichting

- De koopsommen betreffen de financiering van de in 2018 opgebouwde rechten. De risicopremies dekken het nabestaanden- en arbeidsongeschiktheidsrisico, inclusief de pensioenopbouw bij arbeidsongeschiktheid, voor zover nog niet opgebouwd.
- De opslag voor toekomstige uitvoeringskosten bedraagt in 2018 2,15% van de koopsommen en dienen om de uitvoering van de regeling te kunnen continueren als de werkgever zou wegvallen. Deze opslag wordt alleen tot de kostendekkende premie gerekend voor zover de opslag hoger is dan de vrijval van uitvoeringskosten op de uitkeringen.
- De solvabiliteitsopslag (opslag voor het vereist eigen vermogen van 17,9%) dient voor het in stand houden van het vereist eigen vermogen. Bij een gedempte premie dient rekening te worden gehouden met een opslag voor de toekomstbestendige toeslagverlening ter hoogte van minstens de verwachte prijsinflatie van 2%. Als deze opslag hoger is dan de solvabiliteitsopslag dan wordt de opslag voor toeslagverlening minus de solvabiliteitsopslag opgenomen bij opslag voor toekomstbestendige toeslagverlening.
- De uitvoeringskosten betreffen de direct door Provisum uitbetaalde kosten; dus niet de kosten die in mindering komen van het (beleggings)resultaat.
- De beschikbare premie betreft de premie van de excedent regeling en de vrijwillige aanvullende pensioenregeling; de risico-elementen daarin voor nabestaanden- en

arbeidsongeschiktheidspensioen zijn opgenomen onder a.

De eigen bijdrage van de deelnemers aan de door de werkgever betaalde premie bedroeg € 0,5 miljoen (2017: € 0,4 miljoen).

Premiekorting 2019

Er kan door het bestuur besloten worden tot een premiekorting als de beleidsdekkingsgraad boven een bepaalde grens ligt. Deze grens ligt bij de dekkingsgraad die nodig is om toekomstbestendig te kunnen indexeren (115,4%) vermeerderd met het vereist eigen vermogen op basis van de strategische beleggingsmix die in 2019 geldt (14,6%). De beleidsdekkingsgraad lag eind 2018 boven deze grens van 130,0% (115,4% + 14,6%) waarop het bestuur heeft besloten een premiekorting in 2019 toe te kennen.

BELEGGINGEN VOOR RISICO VAN HET PENSIOENFONDS

Het pensioenfonds belegt de pensioenpremies en het pensioenvermogen om een zo goed mogelijk rendement te behalen. Dat rendement is nodig om de pensioenafspraken na te komen tegen een verantwoorde premie. Daarnaast is het rendement nodig om de pensioenen jaarlijks te kunnen indexeren met de prijsinflatie. Beleggen is echter niet zonder risico's. De risico's moeten altijd verantwoord zijn en afgestemd zijn op ons pensioenfonds. Een van de belangrijkste instrumenten die Provisum daarvoor heeft is spreiding: er wordt belegd in verschillende beleggingscategorieën, in verschillende sectoren en in verschillende landen.

Bij het beleggingsbeleid staat de '*prudent person*' regel (artikel 135 Pensioenwet) centraal. Het fonds heeft bij de '*prudent person*' regel de volgende uitgangspunten:

1. het deskundig (laten) beleggen van het vermogen;
2. het vermogen wordt belegd in het belang van de (gewezen) deelnemers;
3. beleggen gebeurt zodanig dat veiligheid, kwaliteit, liquiditeit en het rendement van de portefeuille als geheel worden gewaarborgd. Dit betekent dat het risico- en rendementsprofiel van de totale portefeuille steeds voldoende afgestemd is op de verplichtingenstructuur van het fonds. Risico's dienen altijd bewust genomen te worden en gebaseerd te zijn op de verwachting dat risico's worden beloond;
4. het fonds houdt bij het beleggingsbeleid rekening met corporate governance, milieu, klimaat en sociale verhoudingen;
5. beleggingen in de bijdragende onderneming worden gemeden.

Het bestuur laat het beheer van de beleggingen van het fonds op basis van het geformuleerde beleid door een deskundige vermogensbeheerder uitvoeren. Sinds vele jaren heeft het fonds Anthos Fund & Asset Management B.V. (verder aangeduid als AFAM) hiervoor ingeschakeld. AFAM beschikt over een uitgebreide beleggingsdeskundigheid en over goede contacten met tal van beleggingsprofessionals.

Nieuwe beleggingsmix met ingang van 2019

Eens in de drie jaar wordt onderzocht welke beleggingsmix het beste past bij de pensioenverplichtingen en het pensioenfonds. Dit doen wij door middel van een Asset Liability Management (ALM)-studie. In 2018 heeft het bestuur weer een ALM-studie laten uitvoeren door Ortec Finance. Uit deze studie bleek dat koopkrachtbehoud en minder risicovol beleggen samengaan. Door meer renterisico af te dekken en minder in zakelijke waarden te beleggen, behoudt Provisum dezelfde kans op het vervullen van de indexatie-ambitie, is de dekkingsgraad beter beschermd in stresssituaties en is er een grotere kans op premiekorting. Dit is aanleiding geweest voor het bestuur om met ingang van 2019 minder risicovol te beleggen.

De strategische beleggingsmix (SAA) ziet er vanaf 2019 als volgt uit:

Beleggingscategorieën	Nieuwe SAA (vanaf 1-1-2019)			Oude SAA (tot 1-1-2019)		
	minimum %	neutraal %	maximum %	minimum %	neutraal %	maximum %
Obligaties return	15,0	25,0	35,0	10,0	20,0	30,0
Obligaties matching	20,0	25,0	30,0	20,0	25,0	30,0
Obligaties higher return*	0,0	10,0	20,0	0,0	10,0	20,0
Aandelen	20,0	30,0	40,0	15,0	25,0	35,0
Onroerend goed	7,5	10,0	12,5	7,5	10,0	12,5
Grondstoffen	-	-	-	0,0	0,0	5,0
Hedgefondsen	-	-	-	7,5	10,0	12,5
Inflatie gerelateerde producten	0,0	0,0	5,0	0,0	0,0	5,0
Liquiditeiten en overig	0,0	0,0	5,0	0,0	0,0	5,0

* Deze portefeuille bestaat uit Obligaties Investment Grade, Obligaties High Yield en Obligaties Emerging Markets.

Naast aanpassing van de SAA heeft het pensioenfonds besloten om het renterisico voor een hoger percentage af te dekken, namelijk van 50% naar 60%. Hiermee is het pensioenfonds minder gevoelig voor wijzigingen in de rente. Bij een lagere rente stijgen namelijk de pensioenverplichtingen en moet er meer geld in kas zijn voor de pensioenen. Dat risico wordt beperkt doordat we een deel van het vermogen in obligaties beleggen, die juist in waarde stijgen als de rente daalt. Eind 2018 heeft AFAM de verhoging van de renteafdekking reeds gerealiseerd. De verkoop van de hedgefondsen heeft een langere doorlooptijd. De verkooporders zijn in december 2018 gegeven en de volledige verkoop zal in april 2019 gerealiseerd zijn.

AFAM heeft binnen de vastgestelde bandbreedtes en de vastgestelde jaarlijkse beleggingsvooruitzichten (voorheen Jaarbeleggingsplan) ruimte om het tactische beleid te bepalen. Hier wordt in de volgende paragrafen op ingegaan. Bij de tactische ruimte heeft AFAM in 2018 rekening moeten houden met het volgende:

- een door het bestuur vastgestelde beperking van de allocatie naar hedgefondsen tot 7,5% van het vermogen; en
- beperkte allocatie naar onroerend goed vanwege een gedeeltelijke transitie van direct naar indirect onroerend goed. Provisum staat nog in de wacht bij twee indirecte onroerend goed fondsen (CBRE en Bouwinvest) maar heeft inmiddels wel al de helft van de direct onroerend goed portefeuille verkocht.

Ontwikkeling beleggingsportefeuille Provisum

In onderstaande tabel zijn de samenstelling van de beleggingsportefeuille (inclusief liquiditeiten), de actuele wegingen en de wegingen van de SAA (minimum, neutraal en maximum) ultimo boekjaar weergegeven:

Beleggings-categoriën	31-12-2018		31-12-2017		Strategische bandbreedte		
	Markt-waarde (mln. €)	Weging %	Markt-waarde (mln. €)	Weging %	Min. %	neutraal %	Max. %
Obligaties return	301,6	21,3	277,2	18,9	10,0	20,0	30,0
Obligaties matching	373,8	26,4	360,3	24,6	20,0	25,0	30,0
Obligaties investment grade credits	85,7	6,1	87,4	6	0,0	5,0	10,0
Obligaties high income	57,8	4,1	97,4	6,6	0,0	5,0	10,0
Aandelen	378,1	26,8	386	26,3	15,0	25,0	35,0
Onroerend goed	81,8	5,8	81,6	5,6	7,5	10,0	12,5
Hedgefondsen	114,4	8,1	121,8	8,3	7,5	10,0	12,5
Private placements*	0,5	0,0	0,6	0	0,0	0,0	0,0
Liquiditeiten en overig	19,4	1,4	53,5	3,7	0,0	0,0	5,0
TOTAAL	1413,2	100,0	1465,8	100			

* dit betreffen deelnemingen in gronden in de omgeving van Schiphol die nog niet verkocht zijn vanwege het illiquide karakter van deze beleggingen.

Als gevolg van de negatieve beleggingsresultaten (- € 18,5 miljoen) enerzijds en de onttrekkingen aan het belegd vermogen anderzijds (€ 34,0 miljoen) voor onder meer de pensioenuitkeringen, daalde het belegd vermogen in 2018 van € 1.465,8 miljoen naar € 1.413,2 miljoen.

Resultaten 2018

Ondanks handelsrestricties was 2018 economisch gezien een redelijk goed jaar. Dit was grotendeels aan de ontwikkeling van de binnenlandse vraag te danken. In zowel de VS als de eurozone speelde de arbeidsmarkt daarbij een positieve rol. Door een verschil in economische groei en loonontwikkeling liep de kerninflatie (de inflatie zonder wisselvallige energie- en voedselprijzen) in de VS op tot boven de 2%; in de eurozone bleef deze schommelen rond de 1%. De voortgaande economische groei en de kerninflatie stelden de Fed in staat de officiële rente te verhogen naar 2,25%. Voor de ECB was er met een lage inflatie en een afnemend economisch momentum geen aanleiding om de rente te verhogen. Wel werd in december gestopt met het opkopen van obligaties. De Duitse 10-jaarsrente daalde per saldo van 0,4% naar 0,2%. Terwijl 2017 verrassend rustig was voor financiële markten, werd 2018 gekenmerkt door onzekerheid en onrust. Hogere rentes in de VS, de voortgaande handelsoorlog van de VS met China, zorgen over een afnemende groei van de wereldeconomie en diverse onzekerheden binnen landen/regio's hielden de financiële markten in hun greep. In dit klimaat steeg de Amerikaanse dollar met 5,0% ten opzichte van de euro. De hogere dollarkoers en de renteverhogingen van de Fed raakten de economie van opkomende landen.

Het rendement over 2018 na aftrek van alle kosten van de totale portefeuille van Provisum is uitgekomen op -1,3%. De kosten worden verderop in dit jaarverslag in detail toegelicht. De totale portefeuille bleef over 2018 1,0% achter op de benchmark. De underperformance is met name te verklaren doordat de beleggingscategorieën aandelen en obligaties high income ten opzichte van de strategische allocatie overwogen zijn, en

onroerend goed en hedgefondsen onderwogen. Dit leverde een allocatieresultaat van -0,66%. De belangrijkste positieve bijdrage kwam van de selectie van hedgefondsmanagers. Het totale selectie resultaat kwam uit op -0,05%. De grootste negatieve bijdrage kwam van het overwegen van aandelen. De AFAM kosten voor integraal beheer van de portefeuille zijn 0,21%. Overige kosten waren 0,38%.

In absolute termen waren obligaties matching en onroerend goed de beleggingscategorieën met verreweg de hoogste rendementen. Deze categorieën leverden ook de hoogste bijdrage aan het rendement van de totale portefeuille. De aandelen, investment grade en high income obligatieportefeuilles behaalden een negatief resultaat in 2018.

De beleggingsrendementen per beleggingscategorie waren als volgt (in %):

	Rendement Provisum 2018	Bijdrage aan Rendement Provisum	Rendement Benchmark 2018	Bijdrage aan Rendement Benchmark
Aandelen	-4,7	-1,3	-4,1	-0,9
Obligaties return	1,6	0,3	1,7	0,4
Obligaties investment grade credits	-1,9	-0,1	-1,3	-0,1
Obligaties high income	-1,9	-0,2	0,1	0,0
Onroerend goed	6,7	0,4	6,7	0,7
Hedgefondsen	2,0	0,2	-0,6	-0,1
Liquiditeit en overig	-1,0	-0,1	-	-
Resultaat voor matching en valuta-afdekking		-0,8		0,0
<i>Bijdragen uit strategische risico afdekking</i>				
Obligaties matching ¹⁾	5,9	1,5	5,9	1,5
Strategische valuta-afdekking ¹⁾		-1,8		-1,8
Resultaat o.b.v. strategisch beleid		-0,3		-0,3
Bruto rendement ²⁾		-1,1		-0,3
Kosten vermogensbeheerder AFAM		-0,2		-
Netto rendement, na aftrek van alle kosten		-1,3		-0,3

¹⁾ Voor onroerend goed, obligaties matching en strategische valuta-afdekking is geen benchmark beschikbaar en is de benchmark voor berekeningsdoeleinden gelijkgesteld aan het werkelijke rendement.

²⁾ Op het totaal bruto rendement is reeds 38 basispunten aan belegging gerelateerde kosten in aftrek gebracht (externe management fees (28 basispunten), resultaatafhankelijke fees (5 basispunten), taxatie en juridische kosten onroerend goed (1 basispunt), transactiekosten (4 basispunten) en kosten bewaarinstanting (1 basispunt)).

- **Resultaten aandelen (-4,7%; benchmark -4,1%)**

Zowel de actieve als de passieve aandelenportefeuille van Provisum (beide 50% van de portefeuille) behaalde over 2018 een negatief rendement van 4,7%. De underperformance ten opzichte van de benchmark (-4,1%) is voor een belangrijk deel te wijten aan de landenwegingen; zoals de overweging van de achterblijvende opkomende landen en de onderweging van de beter presterende Amerikaanse beurs.

- *Resultaten obligaties return portefeuille (1,6%; benchmark 1,7%).*

In 2018 werd met de obligaties return portefeuille een rendement behaald van 1,6% tegenover een rendement voor de benchmark van 1,7%. De lichte underperformance is het gevolg van posities die werden aangehouden buiten de benchmark. Met name Italiaanse obligaties presteerden door zorgen over het begrotingsbeleid van de nieuwe Italiaanse regering minder goed dan de benchmark.

- *Resultaten obligaties investment grade credit portefeuille (-1,9%; benchmark -1,3%)*

De obligaties investment grade credit portefeuille behaalde een negatief rendement van -1,9% in 2018 en 0,6% minder dan de benchmark. Het meest opvallend daarbij was het Robeco Financial Institutions Bonds fonds. In 2017 had dit fonds nog sterk bijgedragen aan de outperformance van de managers in deze categorie; in 2018 behaalde het met -4,3% juist het laagste rendement. Door onder meer de problemen bij de Italiaanse banken door een gestegen Italiaanse rente, was de Europese bankensector waarin dit fonds investeert, een van de slechtst presterende sectoren.

- *Resultaten obligaties high income portefeuille (-1,9%; benchmark 0,1%)*

Het rendement op de obligaties high income portefeuille was -1,9%, beduidend minder dan de +0,1% van de benchmark. De underperformance is voornamelijk te wijten aan de overweging van opkomende markten, die een sterk negatief resultaat van -4,0% behaalden. Daartegenover behaalden de onderwogen high yield obligaties dankzij de stijging van de dollar juist wel een positief resultaat van 2,5%.

- *Resultaten onroerend goed (6,7%)*

Zowel het rendement op het direct als het indirect onroerend goed hebben bijgedragen aan het jaarrendement van 6,7% op de totale onroerend goed portefeuille. Op het direct onroerend goed werd een rendement behaald van 4,8% dat is opgebouwd uit een direct rendement (exploitatie resultaat: huuropbrengsten -/- exploitatiekosten) van 5,4% en een negatieve herwaardering op de panden van -0,6%. Het rendement op het indirect onroerend goed was 17,2%, hiervan komt 7,4% uit inkomen en 9,3% uit waardegroei. Gegeven de gemiddelde wegingen van direct (afgerond 84%) en indirect (afgerond 16%) onroerend goed in de portefeuille resulteerde uiteindelijk een rendement van 6,7% op de totale onroerendgoedportefeuille.

- *Resultaten hedgefondsen (2,0%; benchmark -0,6%)*

De hedgefondsenportefeuille van Provisum behaalde een positief resultaat van 2,0%, een outperformance van 2,6%. De portefeuille was overwogen in een van de beter renderende hedgefonds strategieën: relative value arbitrage. Het relatieve resultaat werd daarbij extra positief beïnvloed doordat de relative value arbitrage managers het beter deden dan het gemiddelde van die sector. Daarnaast was Provisum sterk onderwogen in een van de slechter renderende hedgefonds strategieën: distressed securities.

Resultaten strategisch beleid

Naast de hiervoor beschreven rendementen op basis van het tactisch beleggingsbeleid van de door AFAM beheerde beleggingscategorieën heeft het bestuur strategisch beleid bepaald voor de afdekking van het rente- en valutarisico.

- *Obligaties matching portefeuille (5,9%)*

De matching portefeuille heeft als doel de volatiliteit van de dekkingsgraad te verminderen. Provisum maakt hierbij gebruik van fysieke stukken. Strategisch heeft Provisum als doel om 50% van het renterisico af te dekken. Eind 2018 heeft het bestuur besloten om het strategische afdekkingspercentage op te hogen naar 60% met ingang van 1 januari 2019. Hiertoe werden in de laatste twee weken van december langer lopende

obligaties geselecteerd in aanloop naar het nieuwe rente afdekkingspercentage. Naast de obligaties matchingportefeuille dragen ook de andere obligaties bij aan afdekking van het renterisico. Het rendement op de obligaties matching portefeuille was per saldo positief in 2018: 5,9%. De portefeuille bestond uit langlopende staatsobligaties van Duitsland, Nederland en Frankrijk.

- *Strategische valuta-afdekking met behulp van derivaten*

Deze strategische afdekking is gericht op het vermijden van valutarisico en derhalve niet op het behalen van valutaresultaten. Voor de afdekking wordt gebruik gemaakt van derivaten in de vorm van valutatermijncontracten. Strategisch wordt 75% van de posities in vreemde valuta, in casu de US-dollar, de Japanse Yen en het Britse Pond afgedekt. Eind 2018 bedroeg de niet-afgedekte positie in vreemde valuta 11,9% van het totaal van de beleggingen. De valuta afdekking heeft het fondsrendement met 1,8% negatief beïnvloed (2017: 2,4% positief) ofwel een bedrag van € 25,6 miljoen. Van dit bedrag houdt € 23,6 miljoen verband met het negatieve resultaat op de USD-valutatermijncontracten, hetgeen werd veroorzaakt door de 5,0% stijging van de USD ten opzichte van de euro.

Het ongerealiseerde verlies ultimo 2018 ad € 9,9 miljoen is in de jaarrekening van het fonds, gesaldeerd, opgenomen onder "Derivaten". Eind 2018 staan er strategische valutatermijncontracten open voor de verkoop van USD 336,6 miljoen (€ 294,4 miljoen), GBP 15,4 miljoen (€ 17,1 miljoen) en JPY 3,0 miljard (€ 24,1 miljoen).

Beleggingsgerelateerde kosten

Provisum wil aan haar stakeholders transparantie bieden op het gebied van de beleggingsgerelateerde kosten. Waar van toepassing en uitvoerbaar, is aansluiting gezocht met enerzijds de 'Aanbevelingen uitvoeringskosten' van de Pensioenfederatie, de overkoepelende belangenbehartiger van de Nederlandse pensioenfondsen, en anderzijds de ontwikkelingen ten aanzien van kostentransparantie (nadere toelichtingen vanuit de toezichthouder, de brancheorganisaties, de deelnemers en het "maatschappelijk verkeer").

AFAM monitort gedurende het boekjaar de ontwikkeling van de beleggingsgerelateerde kosten, reserveert tussentijds voor te verwachten management en performance fees en analyseert opvallende trends.

Provisum onderscheidt de volgende relevante kostencategorieën:

- a. Kosten vermogensbeheerder AFAM (advies- en beheer);
- b. Externe vaste managementvergoedingen;
- c. Externe resultaatafhankelijke vergoedingen;
- d. Kosten bewaarinstantie (JP Morgan);
- e. Exploitatiekosten onroerend goed;
- f. Transactiekosten.

De kosten van het jaar 2018 afgezet tegen 2017 laten het volgende beeld zien:

	2018		2017	
	x € 1.000	% gem. belegd vermogen	x € 1.000	% gem. belegd vermogen
Kosten vermogensbeheerder AFAM (advies- en beheer)	3.158	0,21	3.328	0,23
Externe vaste managementvergoedingen	4.096	0,28	5.196	0,36
Externe resultaatafhankelijke vergoedingen	693	0,05	1.962	0,14
Kosten bewaarinstelling (JP Morgan)	67	0,01	39	0,01
Taxatie- en juridische kosten onroerend goed	40	0,01	36	0,00
Subtotaal bel. gerel. kosten excl. Transactiekosten	8.054	0,56	10.562	0,73
Transactiekosten	534	0,04	339	0,02
Totaal beleggingsgerelateerde kosten	8.588	0,59*	10.901	0,75

* een afwijking in de optelling wordt veroorzaakt door afrondingsverschillen

De totale belegging gerelateerde kosten (exclusief de transactiekosten) komen in 2018 uit op 59 basispunten en zijn daarmee 16 basispunten lager dan de kosten in 2017. Hieronder worden de kostensoorten toegelicht.

- *Kosten vermogensbeheerder AFAM (advies- en beheer)*

De kosten van de vermogensbeheerder zijn, zowel in absolute bedragen als uitgedrukt in een aantal basispunten van het gemiddeld beheerd vermogen, in 2018 licht gedaald ten opzichte van 2017.

- *Externe vaste managementvergoedingen*

De externe vaste managementvergoedingen zijn in 2018 ten opzichte van 2017 sterk afgenomen. Met name als gevolg van de opdeling van de aandelenportefeuille, waarvan met ingang van 2018 de helft passief beheerd wordt. Ook de beheerkosten van de hedgefondsenportefeuille daalden sterk doordat er in 2018 minder gealloceerd was naar deze categorie dan in 2017.

- *Externe resultaatafhankelijke vergoedingen*

De resultaatafhankelijke vergoedingen van 0,05% zijn vergoedingen aan externe managers voor een resultaat boven het rendement van de afgesproken benchmark (ingeval van aandelen en indirect onroerend goed) dan wel vergoedingen over het behaalde absolute rendement (ingeval van hedgefondsen). De resultaatafhankelijke vergoedingen werden grotendeels in rekening gebracht door de managers van de hedgefondsen en de aandelen. Door resultaatafhankelijke afspraken te maken met externe managers wordt een 'gezamenlijk voordeel' gecreëerd. De kosten moeten gezien worden in relatie tot het (extra) rendement dat is gerealiseerd.

- *Kosten bewaarinstelling*

De kosten van de bewaarinstelling liggen in 2018 hoger dan in 2017. De passieve aandelenbelegging ligt in bewaring bij JP Morgan en er is sprake van een groter volume directe obligaties in bewaring.

- *Taxatie en juridische kosten onroerend goed*

Op basis van aanbevelingen van de Pensioenfederatie zijn hier alleen de taxatiekosten en de externe juridische kosten van het direct onroerend goed als exploitatiekosten meegenomen als onderdeel van de beleggingsgerelateerde kosten. Het niet meenemen van de objectbeheerkosten ad € 0,3 miljoen (zoals onderhoud en verzekeringen) zorgt voor een discrepantie met de jaarrekening. Daarin worden de objectbeheerkosten wel opgenomen als kosten.

- *Transactiekosten*

Transactiekosten zijn de kosten die Provisum moet maken om een (beleggings)transactie tot stand te brengen en uit te voeren. Dit zijn niet de kosten die aan de beleggingsmanagers worden betaald, maar aan bijvoorbeeld de beurs of aan een broker. De transactiekosten zijn conform markt praktijk gebaseerd op een onderbouwde inschatting van de deels impliciete transactiekosten en laten een stijging zien van 2 naar 4 basispunten.

Transactiekosten (bedragen x € 1.000)	2018	Basispunten van het belegd vermogen	2017	Basispunten van het belegd vermogen
Aan- en verkoopkosten beleggingstitels	480		232	
Acquisitiekosten	0		0	
In- en uitstapvergoedingen	54		107	
Totaal	534	4	339	2

Bij de schatting van de transactiekosten voor obligaties (matching en return) is gebruik gemaakt van aannames. Bij de spreads (tussen de bied- en laatprijzen) is rekening gehouden met de landen waarin gehandeld is, de volumes bij aan- en verkoop en ook de looptijden waarin verhandeld is. De toename van de kosten is het gevolg van het hogere aantal transacties en de gemiddelde waarde van de transacties ten opzichte van het voorgaande jaar.

Voor de obligaties matching portefeuille geldt dat alleen gehandeld wordt in staatsobligaties in Duitsland, Nederland en Frankrijk. De gehanteerde spreads voor de obligaties matching portefeuille en obligaties return portefeuille zijn de actuele spreads op de dag van handelen. Bij obligaties high income (high yield en opkomende markten) en investment grade credits was sprake van eenmalige instapkosten bij managers van deze beleggingscategorieën ad € 53k. De transactiekosten voor direct onroerend goed zijn de gemaakte kosten bij de verkoop van objecten en bedragen € 15k.

Een uitsplitsing van de totale beleggingsgerelateerde kosten per beleggingscategorie ziet er als volgt uit:

Bedragen x € 1.000	Management fees	Performance fees	Tax. en jur. kn.	Kn. bewaar-instelling	Trans-actiek. n.	Beheerkn. AFAM	Totaal	%
Onroerend goed	71		40		15	453	579	6,7
Obligaties	707				518	1.999	3.224	37,5
Aandelen	1.641	231			1	470	2.344	27,3
Hedge-fondsen	1.647	462				236	2.345	27,3
Private equity	30						30	0,4
Kn. bewaar-inst.				67			67	0,8
Totaal	4.096	693	40	67	534	3.158	8.588	100

Verantwoording beleggingsgerelateerde kosten

De beleggingsmix bepaalt voor een groot deel de hoogte van de totale kosten van het vermogensbeheer. Deze kosten moeten in samenhang met het rendement en risico beoordeeld worden.

De belegging gerelateerde kosten worden mede gedreven door de beleggingsstijl. Het bestuur voerde voor een groot deel een actieve beleggingsstijl om meer rendement dan de benchmark te behalen. Deze stijl brengt hogere kosten met zich mee dan een passieve stijl. Bij passief beleggen wordt de benchmark gevolgd en wordt door de beleggingskosten altijd een rendement behaald dat lager is dan de benchmark. Bij actief beleggen betaalt het pensioenfonds weliswaar hogere kosten maar hier staan naar verwachting ook hogere opbrengsten tegenover. Over de afgelopen 5 jaar heeft Provisum een gemiddeld rendement (meetkundig) behaald van 5,2% per jaar ten opzichte van een rendement van de benchmark van 4,9%.

Provisum koos ervoor om ook in 2018 in hedgefondsen te beleggen, maar met een onderweging ten opzichte van de strategische allocatie. Uit de in 2018 uitgevoerde ALM-studie is gebleken dat het verlagende effect van hedgefondsen op het risico in de portefeuille beperkt is. Daarnaast vallen de resultaten van hedgefondsen over het algemeen de laatste jaren tegen. Alhoewel Provisum een goed rendement heeft behaald over de afgelopen 5 jaar van 5,3% (tegenover een benchmark van 4%), heeft het bestuur besloten om hedgefondsen niet meer terug te laten komen in de nieuwe strategische asset allocatie.

Ondanks dat er stappen zijn gezet in 2018 is het bestuur van mening dat de beleggingsgerelateerde kosten nog aan de hoge kant zijn in relatie tot andere pensioenfondsen. Zoals eerder gemeld, zal in 2019 de hedgefonds portefeuille volledig worden afgebouwd. Dit zal in 2019 moeten zorgen voor een verdere verlaging van de beleggingsgerelateerde kosten. Daarnaast wordt in 2019 onderzoek gedaan naar een verlaging van de vermogensbeheerkosten in het kader van de dienstverlening door AFAM.

MAATSCHAPPELIJK VERANTWOORD BELEGGEN

Het fonds belegt om een zo hoog mogelijk rendement te behalen bij een verantwoord risico. Maar tegelijkertijd zijn wij ons bewust van onze maatschappelijke verantwoordelijkheid. In het Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid heeft Provisum verwoord hoe bij het beleggen rekening wordt gehouden met milieu en klimaat, mensenrechten en sociale verhoudingen. Bij de totstandkoming van dit beleid is aansluiting gezocht bij de principes van het Global Compact van de Verenigde Naties. Het beleid is terug te vinden op de website van het pensioenfonds. Hieronder wordt op de verschillende onderdelen van het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid ingegaan.

Uitsluitingen

Bij directe beleggingen worden bedrijven die betrokken zijn bij de productie, verkoop of distributie van controversiële wapens uitgesloten. Ook bedrijven die op grove wijze de principes van het UN Global Compact schenden en landen die onderworpen zijn aan sancties van de Verenigde naties en/of de EU worden uitgesloten bij directe beleggingen.

Stemmen op aandeelhoudersvergaderingen

Bij directe aandelenmandaten stemt Provisum op de aandeelhoudersvergaderingen. In 2018 waren er geen directe aandelenmandaten en heeft Provisum niet gestemd op aandeelhoudersvergaderingen.

Toetsingscriteria voor beleggingsfondsen

Waar belegd wordt door middel van beleggingsfondsen gelden geen uitsluitingen omdat er geen directe invloed uitgeoefend kan worden op de selectie van bedrijven en landen. Wel dient het beleggingsfonds te voldoen aan een aantal toetsingscriteria. Uitzonderingen zijn mogelijk indien deze door de beleggingscommissie zijn goedgekeurd zoals de indextracker en de hedgefondsen. In het overzicht hieronder is aangegeven in hoeverre de beleggingsmanagers- en fondsen in 2018 voldeden aan de criteria.

Toetsingscriteria	Aandelen-managers (15)	IG managers (4)	HY managers (5)	EM managers (4)
UNPRI ondertekend	100%	100%	100%	100%
Eigen verantwoord beleggingsbeleid	100%	100%	100%	100%
Uitsluitingsbeleid controversiële wapens	87%	100%	100%	75%
Uitsluitingsbeleid gesanctioneerde landen	80%	100%	80%	75%
Stembeleid	100%	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.
Engagementbeleid	88%	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.
Morning star rating	69%	75%	20%	25%

Tabak

Vanwege de maatschappelijke discussie rondom tabak heeft het bestuur besloten om de exposure hierin te volgen en hier mogelijk actie op te ondernemen (zie hieronder).

Screening portefeuille

Begin 2019 heeft Sustainalytics de totale portefeuille gescreend (inclusief beleggingsfondsen) op exposure naar uitgesloten bedrijven en landen die gelden bij de directe beleggingen en op de exposure naar beleggingen in tabak. Indien een fonds voor meer dan 5% belegd is in een uitgesloten categorie of in tabak, zal het pensioenfonds met AFAM in overleg treden over eventueel te nemen acties, inclusief een mogelijke

beëindiging van de investering in het fonds. Eind 2018 bleven alle fondsen ruim onder de grens van 5% in de uitgesloten categorieën. De totale exposure van Provisum naar uitgesloten categorieën eind 2018 is als volgt:

Exposure in	Aandelen**	Investment Grade	High Yield	Emerging Markets debt
Controversiële wapens*	1,26%	0,13%	0,00%	0,00%
Schending UN Global Compact	1,30%	0,54%	0,66%	0,00%
Landen die onderworpen zijn aan sancties VN en/of EU	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
Tabak	0,87%	0,46%	0,05%	0,12%

* Sustainalytics heeft bij haar screening van de exposure naar controversiële wapens een stringenter beleid gehanteerd dan het beleid van Provisum. In 2019 zal de beleggingscommissie bespreken of zij dit stringenter beleid wenst over te nemen in haar eigen beleid.

** Het grootste deel van de exposure naar de uitgesloten categorieën bij aandelen wordt veroorzaakt door de Indextracker van BlackRock, namelijk 1,20% in controversiële wapens, 1,25% in schending UN Global Compact en 0,85% in Tabak.

Ondertekening Convenant Internationaal maatschappelijk verantwoord beleggen

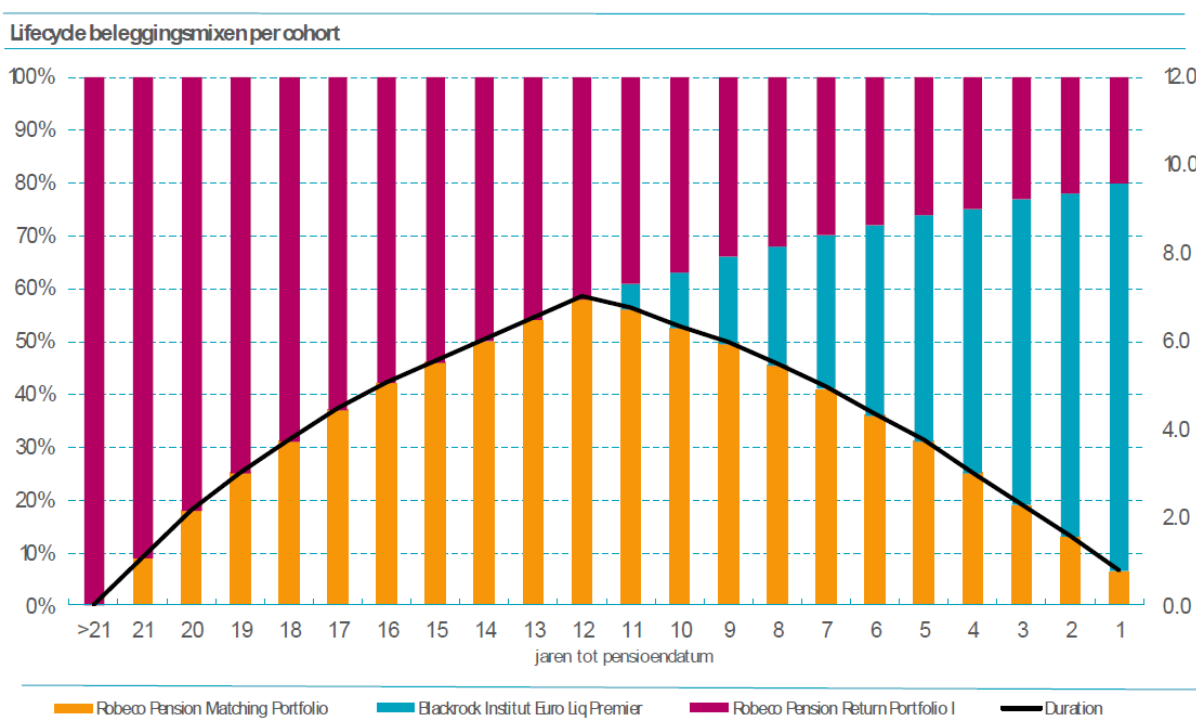
Eind 2018 heeft het bestuur besloten om het Convenant Internationaal maatschappelijk verantwoord beleggen (IMVB) te ondertekenen. Provisum heeft voor het voor alle pensioenfondsen toepasbare brede spoor gekozen. Met de ondertekening van het convenant onderschrijft Provisum de OESO-richtlijnen en de United Nations Guiding Principles (UNGP). In het IMVB-convenant zijn afspraken gemaakt over de inbedding van de OESO-richtlijnen en UNGP's in het beleid van pensioenfondsen, de uitbesteding aan externe dienstverleners en de monitoring en rapportage daarover.

In 2019 ligt voor het brede spoor de nadruk op het ontwikkelen van het instrumentarium. Dit wordt centraal opgepakt door de Pensioenfederatie. Het instrumentarium geeft voorbeeldteksten en handvatten over de afspraken in het convenant en is een hulpmiddel bij de implementatie van het convenant. Gedurende de ontwikkeling van het instrumentarium zal het fonds zich verdiepen in of vertrouwd raken met de OESO-richtlijnen, het OESO-richtsnoer voor institutionele beleggers en de UNGP's. Vervolgens dient in de periode 2020-2021 het convenant geïmplementeerd te worden in het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid (ESG-beleid), in het uitbestedingsbeleid van het fonds en in de rapportagevereisten die voortkomen uit het uitbestedingsbeleid. Uiterlijk halverwege 2022 zal Provisum conform de OESO-richtlijnen en de UNGP's over de resultaten van het ESG-beleid rapporteren.

BELEGGINGEN VOOR RISICO VAN DE DEELNEMER

Algemeen

Het fonds heeft twee beschikbare premieregelingen, de B-excedent regeling en de vrijwillige aanvullende regeling. Deze pensioenregelingen zijn verzekerd bij Provisum. De daarmee verbonden beleggingen zijn ondergebracht bij Robeco binnen het 'Flexioen' product. Het risico van deze beleggingen ligt bij de deelnemer. De gestorte bedragen uit hoofde van de premie worden belegd volgens het zogenaamde lifecycle beleggen. Belegd wordt in een mix van een geldmarktfonds en twee portefeuilles, een risicovolle returnportefeuille en een minder risicovolle matchingportefeuille. In hoofdlijnen komt life cycle beleggen erop neer dat de samenstelling van de beleggingen wijzigt naarmate iemand ouder wordt. In het begin van de loopbaan wordt er meer in risicovolle beleggingscategorieën belegd. Naarmate een deelnemer richting de pensioendatum gaat, wordt de beleggingsportefeuille minder risicovol ingevuld. Er is door het pensioenfonds een neutrale beleggingsmix vastgesteld (de default). Deze ziet er als volgt uit waarbij de zwarte lijn de duration van de verschillende beleggingsmixen weergeeft:

Door middel van een periodieke inventarisatie bij de deelnemer wordt het risicoprofiel uitgevraagd en kan er afgeweken worden van de neutrale beleggingsmix. Bij een "Zeer ambitieus" of "Ambitieuze" risicoprofiel wordt er langer in risicovolle beleggingscategorieën belegd dan in de neutrale beleggingsmix. Bij de risicoprofielen "Zeer behoudend" en "Behoudend" wordt het gewicht van de risicovolle beleggingscategorieën eerder afgebouwd dan in de neutrale beleggingsmix. Als de deelnemer niet aangeeft geïnteresseerd te zijn in deze profielen, wordt er belegd volgens de neutrale beleggingsmix.

Een deelnemer kan er ook voor kiezen om zelf te beleggen en af te wijken van de standaard beleggingsmixen. Iemand stelt dan zelf een beleggingsportefeuille samen door een keuze te maken uit 17 verschillende beleggingsfondsen die voor de Robeco Flexioen deelnemers beschikbaar zijn. De monitoring van deze beleggingsfondsen en de return –

en matchingportefeuille heeft Robeco uitbesteed aan Corestone. De fondsen worden gemonitord op vijf vlakken: Organisation/People, Investment process, Risk Management, Operations en Performance. Op kwartaalbasis wordt er onder andere hierover gerapporteerd.

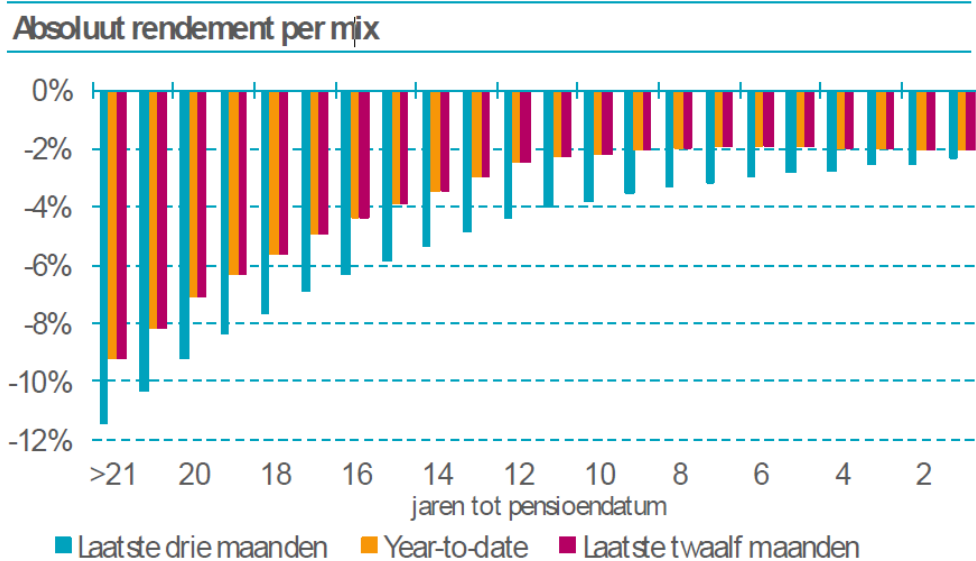
Het pensioenfonds kent een zorgplicht ten aanzien van de beleggingen voor risico van de deelnemers. Het bestuur vult deze zorgplicht onder meer in door:

- toe te zien op de selectie en evaluatie van de mixen en de fondsen die daarvan deel uitmaken;
- vorm te geven aan de mogelijkheden van eigen beheer;
- toe te zien op de navolging van de procedures bij eigen beheer door Robeco;
- toe te zien op het nakomen van de servicelevel agreement door Robeco.

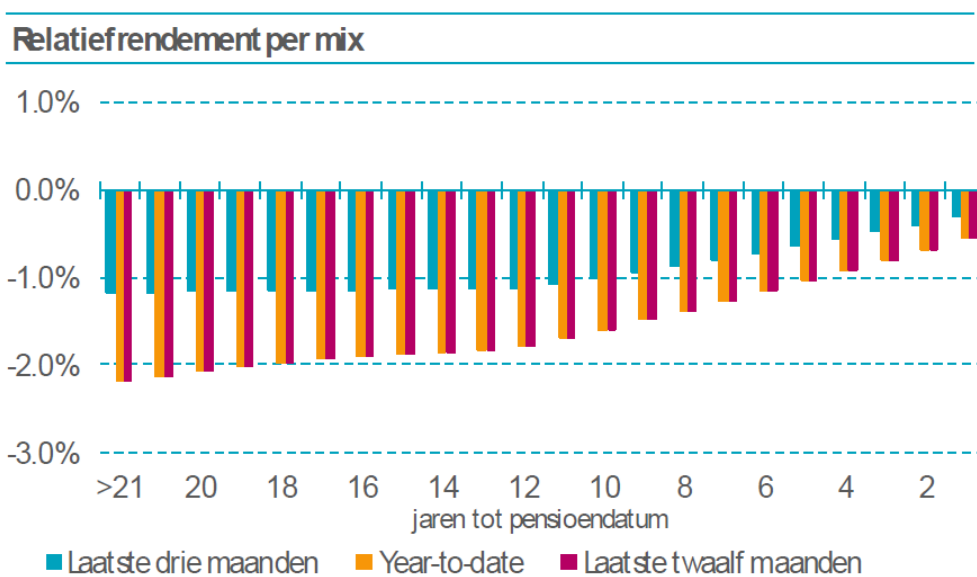
Resultaten en ontwikkelingen in 2018

De returnportefeuille behaalde in 2018 een negatief rendement van 9,2%. De matchingportefeuille behaalde in 2018 een rendement van 2,4%.

Vanwege de turbulente afsluiting van het jaar, behaalde in termen van absoluut beleggingsrendement de 'jongste' mix (grootste returnportefeuille) in 2018 een rendement van -9% ten opzichte van -2% voor de 'oudste' mix.

In 2018 was er sprake van een underperformance ten opzichte van de benchmark voor alle beleggingsmixen variërend van -2,2% voor de 'jongste' mix tot -0,5% voor de 'oudste' mix (zie de grafiek op de volgende bladzijde).

De in januari 2019 in werking getreden IORP II-richtlijn brengt extra informatieverplichtingen met zich mee. Een van de nieuwe verplichtingen is dat pensioenfondsen nieuwe deelnemers dienen te informeren of en zo ja hoe in het beleggingsbeleid rekening wordt gehouden met milieu- sociale-en governance factoren (ESG). Robeco heeft een brochure gemaakt om hierin te voorzien die in het portaal van de deelnemers is geplaatst en op de website van Provisum.

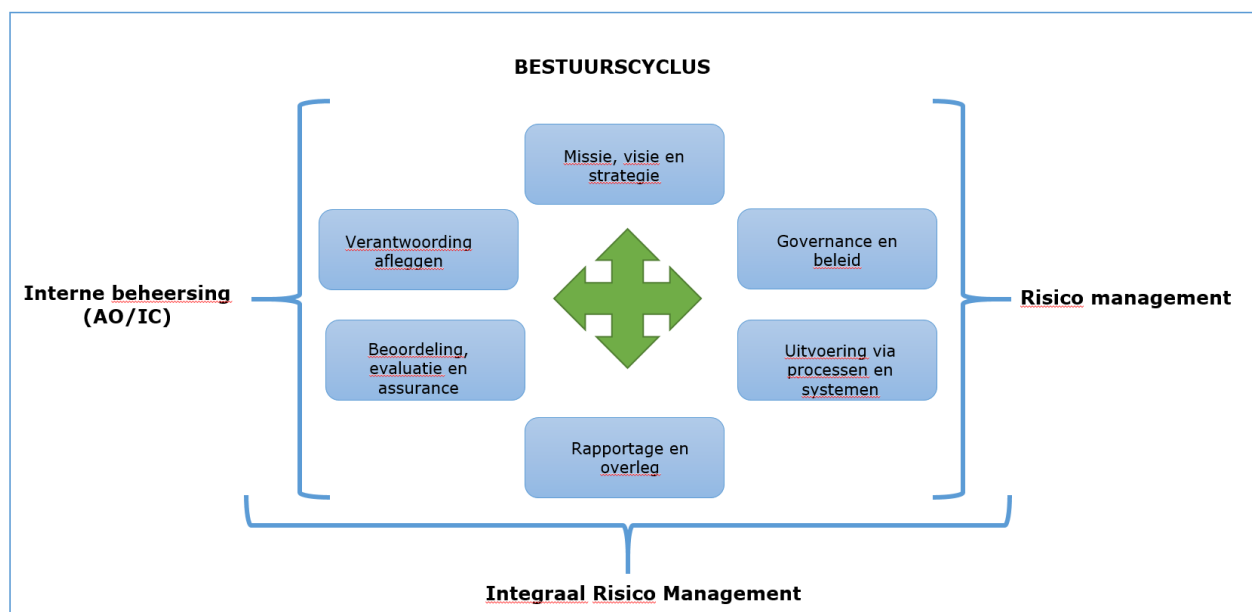
RISICOMANAGEMENT

Het fonds heeft een missie en visie die, rekening houdend met onder meer de ambities en risicohouding van het fonds, uitgewerkt worden in strategische plannen, fondsdocumentaties en jaarplannen. Het integraal risicomanagement is een middel om de samenhang tussen risico, rendement, kosten en kwaliteit zichtbaar te maken, verantwoording af te leggen en bij te dragen aan de realisatie van missie, visie, strategie en doelstellingen.

In het integraal risicomanagement proces kunnen de volgende kritische kernactiviteiten worden onderscheiden:

- Het identificeren en adresseren van de verschillende risicobronnen en vervolgens het inschatten van de waarschijnlijkheid en mogelijke impact van de risico's;
- Het vaststellen, uitwerken en (laten) implementeren van risico mitigerende beheersingsmaatregelen;
- Bij belangrijke voorgenomen beleidswijzigingen een koppeling maken naar het gehele risico universum, waardoor inzichtelijk wordt of er nieuwe risico's ontstaan dan wel risico's afnemen c.q. verschuiven binnen het fonds;
- Het monitoren van de effectiviteit van de geïmplementeerde beheersingsmaatregelen en evaluatie;
- Waar nodig het bijstellen van de risico mitigerende beheersmaatregelen.

Naast de periodieke inventarisatie van de meer algemene risico's voor het pensioenfonds, wordt ook regelmatig aandacht besteed aan de mogelijke risico's in specifieke situaties. Zo is risicomanagement een integraal onderdeel van projecten, wordt bij beleidsvoorstellen gericht aandacht besteed aan de daar uit voortvloeiende risico's en worden gerapporteerde incidenten geanalyseerd om te bepalen wat de impact voor het pensioenfonds is. De nieuwe Europese Richtlijn IORPII-richtlijn leidt tot een aanpassing van de onder meer het governance model (zie ook pagina 14) en de eigen risico beoordeling. Onderstaande figuur geeft de essentie weer van de bestuurscyclus in deze.

OPZET EN ORGANISATIE RISICOMANAGEMENT

De verantwoordelijkheid van het bestuur strekt zich uit over drie aandachtsgebieden van risicomanagement, strategie, beleid en uitvoering:

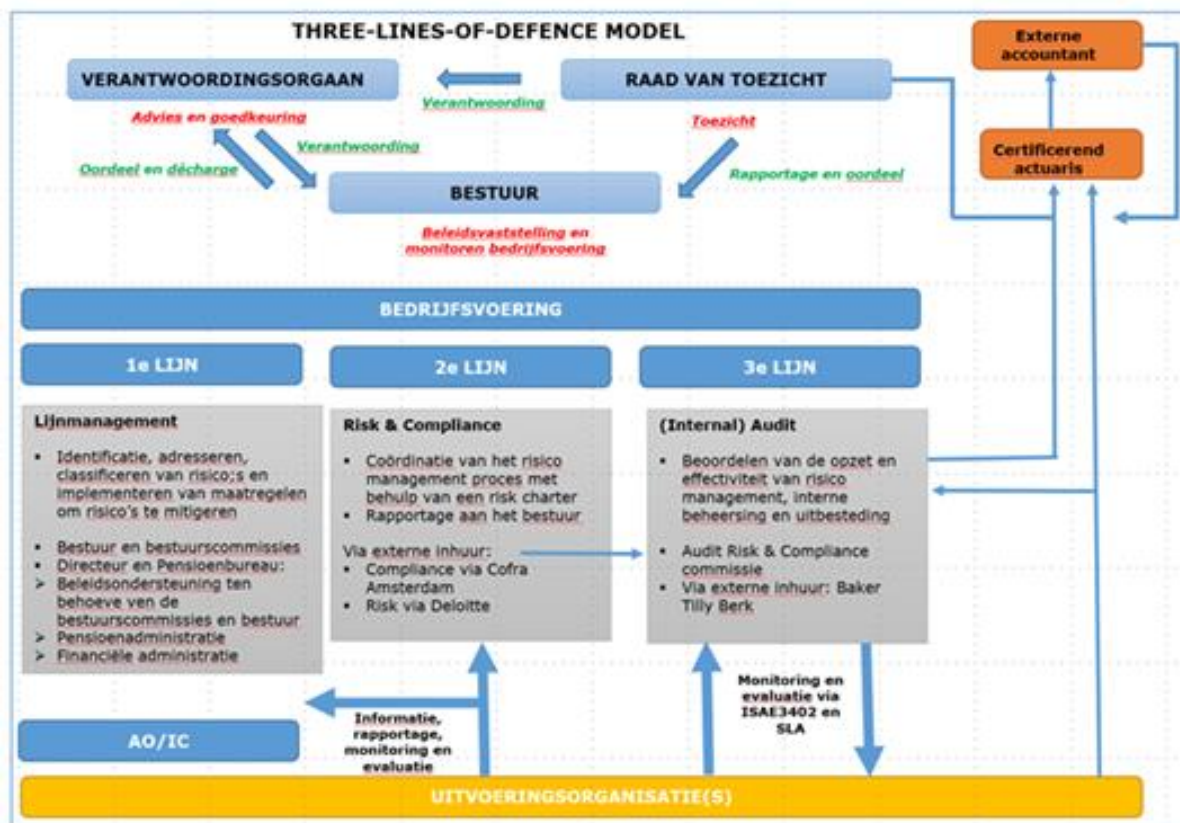
Strategisch risicomanagement; richt zich op het identificeren, het meten en zo veel als mogelijk of gewenst is, op het beperken van de risico's samenhangend met het realiseren van de ambities en doelstellingen van het fonds. De nadruk ligt hierbij vooral op de risico's die op langere termijn spelen. Naast het monitoren van de risico's is het belangrijk om periodiek ook te verifiëren of het vigerende beleid nog past binnen de vastgestelde kaders en, zo niet, op welke punten het beleid moet worden aangepast.

Een meer specifiek onderdeel is het financiële strategische risicomanagement. Dit omvat een gestructureerd proces dat periodiek (doorgaans eenmaal in de drie jaar) wordt afgewikkeld, waarin alle aspecten van het strategisch beleid kritisch worden beoordeeld tegen de achtergrond van de gestelde doelen. Voor een nadere toelichting op de risicohouding ten aanzien van financiële risico's wordt verwezen naar het onderdeel 'risicohouding en risicobereidheid van het fonds'.

Beleidsmatig risicomanagement; het door het bestuur vastgestelde beleid wordt ingekaderd en vormgegeven middels beleidsdocumenten. Het is mogelijk dat een beleidsdocument betrekking heeft op meerdere risico- en beheersingscategorieën. Het dagelijks bestuur of de bestuurscommissies brengen advies uit over de inhoud van beleidsdocumenten. Het bestuur keurt de documenten goed en stelt deze vast. Alvorens een beleidsdocument ter goedkeuring wordt gepresenteerd aan het bestuur, wordt het stuk voorgelegd aan de risk officer en compliance officer en door hen vanuit hun vaktechnisch perspectief van op- en aanmerkingen voorzien waarbij een koppeling wordt gemaakt met de risico control matrix (zie hierna).

Operationeel risicomanagement; hiermee wordt beoogd om de risico's in de operationele sfeer te beheersen. Hierbij gaat het niet alleen om de financiële risico's, maar ook om de niet-financiële risico's die het fonds loopt. Deze risico categorieën worden beschreven in de risico control matrix. Daarnaast is hierin vastgelegd wat per categorie de beheersmaatregelen zijn en hoe de score van het restrisico wordt beoordeeld. De risicomatrix is de basis voor eventuele aanvullende maatregelen om risico's verder te beheersen.

De inrichting van het risicomanagement is gebaseerd op het zogenaamde 'three lines of defence'-model. Dit model draagt bij aan de versterking van de risicocultuur en het nemen van verantwoordelijkheid voor het managen en intern beheersen van risico's. Onderstaand figuur toont op hoofdlijnen de governance gezien vanuit het 3 lines of defence model.

1e beheersingslijn

Het lijnmanagement is primair verantwoordelijk voor opzet, bestaan en werking van de processen en de bijbehorende beheersmaatregelen. Het bestuur draagt de 1e lijn eindverantwoordelijkheid en laat zich daarbij ondersteunen door het dagelijks bestuur en de directeur van het pensioenbureau en op specifieke terreinen door de bestuurscommissies.

2e beheersingslijn

De 2e beheersingslijn beoordeelt of de inrichting en de uitvoering van het risicomanagement, inclusief de compliance met wet- en regelgeving, in de eerste lijn conform de richtlijnen worden uitgevoerd en rapporteert daarover aan het bestuur. De rapportage omvat o.a. de risico-kwartaal rapportages, de risk control matrix op basis van de door de 1e lijn aangeleverde informatie, het jaarlijks rapport van bevindingen van de compliance officer en ISAE-verklaringen. De 2e lijn is belegd bij de externe riskmanager Deloitte die in 2017 is aangesteld en de externe compliance officer.

3e beheersingslijn

De derde beheersingslijn wordt ingevuld door internal audit. Provisum heeft de internal audit werkzaamheden met ingang van 2019 uitbesteed aan Baker Tilly Berk. Door de derde lijn wordt een oordeel gevormd over de opzet, werking en effectiviteit van het risicomanagement en interne controles, inclusief de 1e en 2e lijn risicomanagement

activiteiten. Voor de aansturing van deze lijn is de commissie Audit, Risk & Compliance verantwoordelijk. De commissie rapporteert hierover aan het bestuur.

Naast de drie beheersingslijnen, bestaat het volgende aanvullende toezicht. De externe accountant onderzoekt de interne beheersmaatregelen voor zover dit in het kader van de jaarrekening noodzakelijk wordt geacht. Ook de certificerend actuaris speelt een vergelijkbare rol als onderdeel van de aanvullende toezichtmaatregelen. Daarnaast vervullen het verantwoordingsorgaan en de raad van toezicht een toezichthoudende rol die zich ook uitstrekt tot het risicomanagement van het fonds. Tot het extern toezicht kan ook gerekend worden het toezicht van DNB en AFM.

De veelheid aan ontwikkelingen in de pensioensector leidt tot het ontstaan van nieuwe risico's, verandering van bestaande risico's of wijzigingen in de verwachte impact van risico's. Dit leidt op continue basis tot toetsing en herijking van bepaalde risico's en de bijbehorende beheersmaatregelen.

De totale riskmanagement cyclus kan als volgt worden samengevat:

- a) Jaarlijks houdt het bestuur een 2-daagse off-site. Een keer per drie jaar worden hierin de strategie en de daaraan verbonden strategische risico's bediscussieerd en vastgesteld. De top 5 van de strategische risico's is onderdeel van de risico dashboard rapportage waarmee periodiek over de voortgang van de risico beperkende maatregelen wordt gerapporteerd in het bestuur.
- b) De operationele en beleidsmatige risico's worden in principe een keer per drie jaar opnieuw gescoord c.q. geëvalueerd. Dit leidt tot een herijkte risico control matrix en een nieuw risico beheersingsplan, dat door het bestuur wordt goedgekeurd. Deze evaluatie zorgt ervoor dat de focus daar komt te liggen waar processen e.d. materieel zijn veranderd en dus aanleiding geven tot een nieuwe score. De riskmanagement oplegger zorgt ervoor dat gedurende de lopende management cyclus, bij beleidswijzigingen, de risico control matrix zo nodig wordt aangepast en dus up to date blijft. Deloitte levert, waar dat nodig is, aanvullende input bij de voornoemde riskmanagement oplegger.
- c) Vanuit de totaalscore volgt een top 15 operationele risico's die door de diverse bestuurscommissies worden behandeld, geëvalueerd en zo nodig voorzien van nieuwe beheersingsmaatregelen. Dit kan leiden tot een aanpassing van de score van de betreffende risico's.
- d) De overgebleven risico's (niet zijnde top 15) worden ingedeeld in risicogebieden. Op basis van de totaalscore wordt bepaald welke risicogebieden aandacht behoeven. Deze risico aandachtsgebieden worden middels een internal audit geëvalueerd.
- e) Als laatste onderdeel van de cyclus stelt een externe provider (bijvoorbeeld Ortec) samen met het bestuur vast op welk volwassenheidsniveau het risicomanagement zich bevindt.

Voorts wordt het bestuur eenmaal per kwartaal voorzien van de financiële risicorapportage, welke wordt toegelicht door de vermogensbeheerder. Hierin is onder meer een gevoeligheidsmatrix opgenomen van de effecten op de dekkingsgraad bij een verandering van de rente en rendement op zakelijke waarden, maar ook de verandering in de dekkingsgraad gesplitst naar diverse componenten, zoals premie, vrijval op uitkeringen, indexatie, rendement etc. De belangrijkste financiële risico indicatoren zijn ook in de maandelijkse beleggingsrapportage opgenomen.

Niet-financiële risico's

De niet-financiële risico's kunnen bestaan uit beleidsrisico's en operationele risico's. In de risico control matrix is vastgelegd wat per categorie de beheersmaatregelen zijn en hoe de score van het netto risico wordt beoordeeld. Het geheel leidt tot een risicomatrix. De

risicomatrix is de basis voor aanvullende maatregelen om risico's verder te beheersen. De risico's worden middels self assessments geanalyseerd op basis van waarschijnlijkheid en impact. De impact van een risico wordt bepaald door de impact op missie, visie en of doelstelling van het fonds. Het is van belang dat de risico inschatting op consistente wijze gebeurd en dat de gehanteerde parameter relevant is en eenvoudig toe te passen. De impact van de financiële risico's wordt afgemeten aan de mogelijke gevolgen op de hoogte van de dekkingsgraad. De niet-financiële risico's zijn niet altijd goed meetbaar en/of kwantificeerbaar. Om het proces niet verder te compliceren is er voor gekozen om voor de meting van de impact van de niet-financiële risico's niet te diversifiëren naar onderdelen van de missie, visie en doelstellingen, maar om een 'universele noemer' te hanteren, t.w. de reputatie van het fonds. De weging van de risico's wordt als volgt uitgevoerd:

Waarschijnlijkheid	Impact	Risico Score = X * Y + Y
X	Y	X*Y+Y
Bijna niet = 1 Laag = 2 Beperkt = 3 Aanzienlijk = 4 Hoog = 5	Bijna niet = 1 Klein = 2 Middelmatig = 3 Groot = 4 Zeer groot = 5	Score = X * Y + Y

Het fonds heeft een normatief kader om de risicogetallen zoals deze volgen uit de gehanteerde methodiek: (waarschijnlijkheid x impact) + impact te classificeren in de volgende drie categorieën:

- Hoog risico; actie/extra attentie vereist (risicogetal 13 t/m 25);
- Acceptabel risico; actie/attentie vereist (risicogetal 7 t/m 12);
- Laag risico (risicogetal 1 t/m 6).

Dit normatieve kader is van belang om vast te stellen of bij voorgenomen beleidswijzigingen het risicoprofiel van het fonds wijzigt opdat het bestuur dit in de besluitvorming mee kan laten wegen.

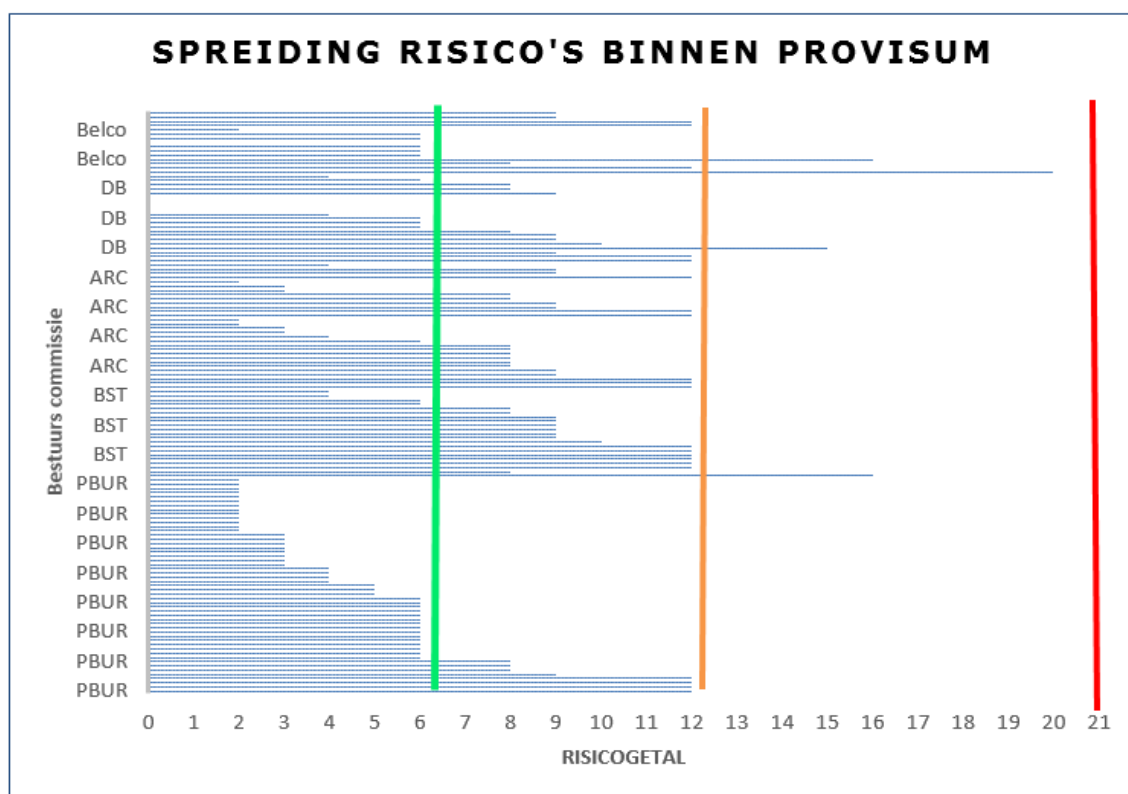
De risicogebieden zijn te verdelen in de volgende financiële en niet-financiële risico's:

Financiële risico's	Niet-financiële risico's
Rente/ matchingrisico	Omgevingsrisico
Marktrisico	Operationeel risico
Kredietrisico	Uitbestedingsrisico
Verzekeringstechnische risico's	IT risico
	Integriteits-en compliance risico
	Juridisch en wettelijk risico
	Communicatierisico
	Organisatierisico pensioenfonds
	Risicomanagement en bestuur

SPREIDING RISICO'S

In de jaarrekening wordt een uitgebreide toelichting gegeven op de financiële risico's. In de onderstaande grafiek is de spreiding opgenomen van alle 138 financiële en niet-financiële risico's per bestuurscommissie naar risico getal, waarbij de drie gekleurde verticale balken laten zien hoe de risico's zijn gescoord en welke dominante risico's aandacht verdienen; het betreft de risico's met een hoog risico getal (groter dan 12) t.w.:

- Rente mismatch risico, met een risicogetal van 20 (Belco);
- Marktrisico bij aandelen, met een risicogetal van 16 (Belco);
- Risico dat maatregelen niet goed worden uitgevoerd, met een risicogetal van 16 (BST);
- Risico op fraude bij uitbestede processen, met een risicogetal van 15 (ARC).

Belco = Beleggingscommissie, DB = Dagelijks Bestuur, ARC = Audit Risk & Compliance,
BST= Bestuur en PBUR = Pensioenbureau

Ad a. Rente mismatch risico

Omschrijving risico

De rentegevoeligheid (duratie) op basis van de marktrente van de nominale pensioenverplichtingen was per ultimo 2018 15,3 en is hoger dan de gemiddelde duratie van de vastrentende waarden zijnde 12,8. Op fondsniveau met een strategisch gewicht van 55% in vastrentende waarden en overige beleggingen met een (theoretische) duratie van 0, daalt de gemiddelde duratie van de gehele portefeuille van 15,3 naar circa 8. Bij een rentedaling stijgt de contante waarde van de pensioenverplichtingen door deze 'mismatch' in rentegevoeligheid veel harder dan de waarde van de beleggingen. Bij één procent rentedaling leidt dat tot een daling van de dekkingsgraad met circa 7%. Dit effect

wordt het rente mismatch risico genoemd. Uiteraard is er sprake van een omgekeerd effect bij een rentestijging.

Risicobereidheid

Het rente mismatch risico betreft een financieel risico. Het bestuur onderkent dit risico en dekt dit grotendeels af. In de diverse (risico)rapportages worden simulaties uitgevoerd van renteveranderingen op de dekkingsgraad.

Beheersmaatregelen

De belangrijkste maatregel is dat het renterisico strategisch voor 50% van de pensioenverplichtingen fysiek wordt afgedekt op basis van de duration (rentegevoeligheid) van de beleggingen (marktrente) versus de duration van de verplichtingen. De tactische afdekking ligt tussen 40-60% om de renteafdekking tijdelijk te kunnen verlagen bij een verwachte stijging van de rente en vice versa. Met ingang van 01-01-2019 is de strategische matching verhoogd naar 60% op basis van de uitgevoerde ALM studie in 2018. Deze is per ultimo 2018 reeds ingevoerd. De tactische afdekking is dienovereenkomstig verhoogd met een bandbreedte tussen 50-70%. Op basis hiervan was de daadwerkelijke renteafdekking ultimo 2018 64% op basis van de Ultimate Forward Rate (UFR) curve (60% op basis van de swap curve). Deze bovenvermelde wijze van fysieke afdekking werkt min of meer volledig bij een parallelle verschuiving van de rentecurve. Omdat in de praktijk er niet voor alle looptijden (buckets) obligaties voor belegging beschikbaar zijn, blijft er een renterisico over bij een niet-parallelle verandering van de curve (convexity). Er is in het verleden onderzoek gedaan om de feitelijke kasstromen te hedgen en niet op basis van de gemiddelde duration. Uit dit onderzoek is gebleken dat het uiteindelijke matching resultaat in beperkte mate afwijkt uitgaande van een parallelle shift beweging van de rentecurve. Indien er convexity optreedt kan het resultaat hierdoor positief of negatief worden beïnvloed. In de risicorapportage per Q3 2018 worden de hedging buckets afgezet tegen de ontwikkeling van de rentecurve, waardoor het convexity risico inzichtelijker wordt gemaakt en besproken kan worden met AFAM. Na toepassing van bovengenoemde beheersmaatregelen acht het fonds het risico getal acceptabel.

Ad b. Marktrisiko

Omschrijving risico

Strategisch belegt Provisum voor 45% in zakelijke waarden. Per ultimo 2018 dragen de zakelijke waarden voor € 153 miljoen bij aan het vereist eigen vermogen zonder diversificatie. De zakelijk waarden zijn de grootste contribuant aan het vereist eigen vermogen.

Risicobereidheid

Het beleggen in zakelijke waarden is een afweging tussen risico en rendement. Het fonds heeft in haar investment beliefs vastgelegd waarom het wil beleggen in zakelijke waarden.

Beheersmaatregelen

Onder andere de volgende beheersmaatregelen zijn van toepassing:

- Spreiding over verschillende beleggingscategorieën met daarbinnen een spreiding over landen, regio's en sectoren. Hiermee wordt het concentratierisico beperkt en wordt er een compenserend effect op het risico gecreëerd, het zogenaamde diversificatie-effect. Hierdoor is het totale risico kleiner dan de som van de individuele risico's van de zakelijke waarden.
- Spreiding over verschillende beleggingsmanagers.
- Hanteren van tracking error voor actief beheer. Deze is gemaximeerd op 2%. De tracking error (ex-post) eind 2018 bedraagt 1,2%.

Met ingang van 1-1-2019 is de strategische allocatie naar zakelijke waarden verlaagd van 45% naar 40% op basis van de uitgevoerde ALM studie in 2018. De verlaging van de zakelijke waarden zal in de eerste helft van 2019 doorgevoerd worden.

In het beleggingsstatuut zijn aanvullende richtlijnen vastgelegd zoals geen leverage bij direct onroerend goed. Na toepassing van bovengenoemde beheersmaatregelen acht het fonds het risico getal acceptabel.

Ad c. Risico dat maatregelen niet goed worden uitgevoerd of niet effectief zijn.

Omschrijving risico

Het bestuur neemt beslissingen en zal moeten toetsen of deze beslissingen juist en volledig worden uitgevoerd. De score van dit risico dateert uit 2016 en in de risicocycclus is opgenomen dat de herijking eens per 3 jaar plaatsvindt en zal dus in 2019 geschieden.

Risicobereidheid

Dit risico valt binnen de operationele risico's. Het bestuur is zich bewust van dit risico en hanteert een zeer beperkte risicobereidheid voor dit punt.

Beheersmaatregelen

Het pensioenbureau werkt continue aan een verdere professionalisering van de organisatie. De volgende beheersmaatregelen zijn hier onderdeel van:

- Naast de opzet van het risicobeheersingsplan is controle op de uitvoering en naleving van de beheersmaatregelen van belang;
- Ieder jaar selecteert de ARC commissie op basis van de risicomatrix maatregelen die getoetst worden door de internal auditor;
- Adequate AO/IC controle;
- Riskcharter.

In 2019 vindt een herijking van de risico's plaats en zal dit risico naar verwachting dalen, mede door de genomen maatregelen in 2018. Na toepassing van de recente beheersmaatregelen acht het fonds het risico getal acceptabel.

Ad d. Risico op fraude bij uitbestede processen

Omschrijving risico

Het fonds heeft een aantal processen die onder de regels van uitbesteding vallen. Hierbij gaat het om vermogensbeheer en automatisering. Aan uitbesteding zijn voordelen verbonden zoals schaalvoordelen, hogere kwaliteit en continuïteit, maar het brengt ook risico's met zich mee.

Risicobereidheid

De risicobereidheid van het bestuur voor dit punt is zeer gering.

Beheersmaatregelen

Het bestuur heeft een uitbestedingsbeleid. De rol van het bestuur is om na te gaan of de uitvoerders zich aan de gemaakte afspraken houden en beschikken over robuuste en betrouwbare processen en systemen. Hier worden zowel eisen gesteld met betrekking tot de certificering van processen van deze uitvoerders als periodieke audits uitgevoerd. De laatste jaren is de aandacht voor compliance zeer groot en komt ook tot uiting in de diverse gedragsregels en gedragscodes.

In 2019 vindt een herijking van de risico's plaats en zal dit risico naar verwachting op een lager niveau uitkomen.

RISICOHouding EN RISICOBEREIDHEID VAN HET FONDS

Het pensioenfonds streeft naar een toekomstbestendige en betrouwbare uitvoering van de pensioenregelingen binnen de wettelijke kaders. Hierbij wordt de koopkracht van de deelnemers zowel nu als in de toekomst zo goed als mogelijk in stand gehouden tegen een verantwoorde premie. Om deze doelstellingen te halen, accepteert het bestuur dat het pensioenfonds bepaalde risico's loopt teneinde een rendement te behalen dat hoger is dan de risicovrije marktrente. Hierbij moet er wel een afgewogen balans zijn tussen de te nemen risico's en het naar verwachting te realiseren beleggingsrendement.

Risicohouding

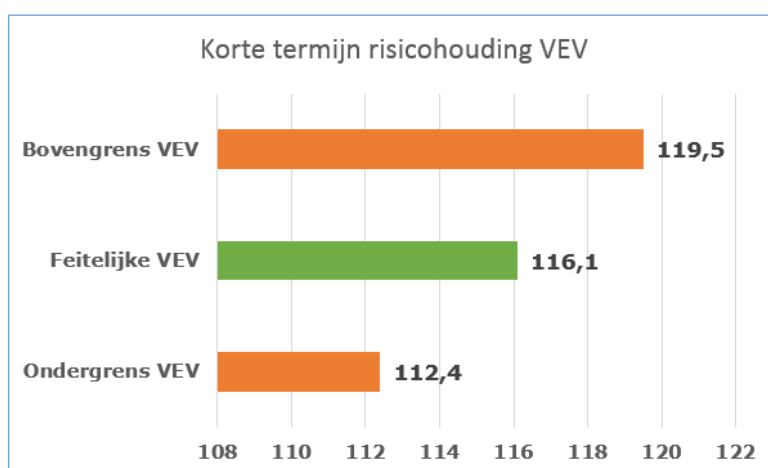
Het bestuur heeft in overleg met sociale partners en het verantwoordingsorgaan de volgende risicohoudingen opgesteld.

- a) op korte termijn door middel van een bandbreedte voor het Vereist Eigen Vermogen (VEV);
- b) op (middel)lange termijn op basis van een set van normen;
- c) op lange termijn op basis van het verwachte pensioenresultaat.

a) Korte termijn risicohouding

Jaarlijks wordt het beleggingsbeleid en een jaarbeleggingsplan (de Beleggingsvooruitzichten) vastgesteld door het bestuur. Dit jaarbeleggingsplan bevat een beleggingsmix bij een economisch scenario dat als het meest waarschijnlijke wordt beschouwd. Daarnaast worden er beleggingsmixen in alternatieve scenario's vastgesteld. Bij al deze scenario's wordt ook het Vereist Eigen Vermogen berekend op basis van de beleggingsmixen. Als bandbreedte voor de korte termijn risicohouding hanteert het fonds de 'buitengrenzen van het VEV' die resulteren op basis van deze scenario's. Ten minste vier keer per jaar wordt over deze grenzen gerapporteerd aan het bestuur. De grenzen worden gecorrigeerd voor het effect van een wijziging van de rentestand op de hoogte van het VEV sinds de vaststelling van het jaarbeleggingsplan.

Eind 2018 zag de korte termijn risicohouding (bandbreedte VEV) er als volgt uit:

Risiconormen voor (middel)lange termijn

Het bestuur heeft een nadere invulling gegeven aan de ambitie en risicobereidheid, gesplitst naar risiconormen voor solvabiliteit, koopkracht en premie voor de (middel)lange termijn (5 - 15 jaar):

1. Solvabiliteit

1a. Kans op dekkingstekort over de eerste 5 jaar < 10% in het centraal scenario;

1b. Daarbij is de gemiddelde diepte van het dekkingstekort over de eerste 5 jaar < 10% in het centraal scenario.

2. Koopkracht

2a. Koopkracht van > 90% na 15 jaar (mediaan) in het centraal scenario;

2b. Koopkracht van > 80% na 15 jaar voor het 5% percentiel in het centraal scenario;

2c. Na 15 jaar mediaan reële dekkingsgraad (op basis van de 'economische inflatie') > 90%.

3. Premie

De kans dat de netto premie over de eerste 5 jaar 30% van de premiegrondslag overschrijdt < 5% in het centraal scenario.

In het verslagjaar is een ALM studie uitgevoerd. De bovengenoemde risiconormen dienen hiervoor als toetssteen. Uit de laatste studie bleek dat er ruimschoots werd voldaan aan de gestelde risiconormen. Op grond van de ALM studie wordt het strategisch beleggingsbeleid vastgesteld. In de ALM studie wordt rekening gehouden met diverse scenario's (waaronder in ieder geval naast een centraal scenario een 'inflatiescenario', een 'deflatiescenario' en stress scenario's). Indien hier aanleiding voor is, wordt door middel van een monitor getoetst in hoeverre er bij de gewijzigde economische omstandigheden nog voldaan wordt aan deze risiconormen.

b) Lange termijn risicohouding

Het bestuur heeft de volgende ondergrenzen voor de lange termijn (60 jaar) vastgesteld met betrekking tot het pensioenresultaat (maatstaf voor koopkrachtbehoud):

Ondergrens 1: Vanuit de feitelijke dekkingsgraad dient de mediaan van het pensioenresultaat ten minste gelijk te zijn aan 90%.

Ondergrens 2: Vanuit de situatie waarbij de dekkingsgraad gelijk is aan het vereist eigen vermogen dient de mediaan van het pensioenresultaat ten minste gelijk te zijn aan 90%.

Ondergrens 3: Vanuit de feitelijke dekkingsgraad dient de maximale afwijking ten opzichte van de mediaan in het geval van een 'slecht weer scenario (lees: 5^e percentiel)' niet meer te bedragen dan 15%.

De ondergrenzen 1 en 3 worden jaarlijks getoetst door middel van een haalbaarheidstoets. Het doel van de haalbaarheidstoets is inzicht te geven in de samenhang tussen de financiële opzet, het verwachte pensioenresultaat en de risico's die daarbij gelden over een horizon van 60 jaar. Hierbij dient gebruik gemaakt te worden van een door De Nederlandsche Bank voorgeschreven scenario set. De jaarlijkse toetsing door middel van

de haalbaarheidstoets laat zien of er wordt voldaan aan de ondergrenzen 1 en 3. Indien de ondergrenzen worden overschreden vindt overleg plaats met sociale partners en verantwoordingsorgaan.

De jaarlijkse haalbaarheidstoets 2018 (op basis van de feitelijke dekkingsgraad per eind 2017 en de scenario set per einde 1^e kwartaal 2018) laat de volgende resultaten zien:

Toets	Grens	Realisatie 2018
1. Verwacht pensioenresultaat vanuit feitelijke dekkingsgraad	Min. 90%	102%*
3. Spreiding tussen verwacht pensioenresultaat en het pensioenresultaat in een slecht-weerscenario vanuit feitelijke dekkingsgraad	Max. 15%	3%

* Bij dit pensioenresultaat dient opgemerkt te worden dat de pensioenen nooit meer geïndexeerd worden dan met de ontwikkeling van de prijzen. De uitkomsten liggen boven de geformuleerde ondergrenzen.

Vereist Eigen Vermogen

De volgende risico categorieën leiden op basis van de standaard methodiek van de toezichthouder, tot het vereist eigen vermogen (berekend op basis van de strategische beleggingsmix in de evenwichtssituatie; een situatie waarin 'juist voldoende' solvabiliteit aanwezig is).

Risico-categorieën (in mln. €)	2018	2017
Renterisico	27	31
Zakelijke waarden risico	153	161
Valutarisico	26	31
Grondstoffenrisico	0	0
Kredietrisico	28	30
Verzekeringstechnisch risico	27	28
Liquiditeitsrisico	0	0
Concentratierisico	0	0
Operationeel risico	0	0
Actief beheerrisico	13	14
Diversificatie-effect	-87	-96
Vereist eigen vermogen	186	198
Vereiste dekkingsgraad (in %)	117,2%	117,6%
Beleidsdekkingsgraad (in %)	132,5%	128,5%
Aanwezig eigen vermogen	348	361
Surplus eigen vermogen actueel (in mln.)	162	163
Surplus/tekort ten opzichte de beleidsdekkingsgraad	15,3%	10,9%

De vereiste dekkingsgraad bedroeg eind 2018 117,2%. Zowel de maanddekkingsgraad (132,2%) als de beleidsdekkingsgraad (132,5%) van eind december lagen boven het vereiste niveau. Er was dus geen sprake van een tekort.

In het hoofdstuk 'Risicobeheersing' in de jaarrekening wordt uitgebreid ingegaan op de kwantitatieve en kwalitatieve aspecten van de risico's per balansdatum.

VOORUITBLIK 2019

In 2018 is het werkgevers-en werknemersorganisaties en de overheid niet gelukt om tot een akkoord te komen wat betreft het nieuwe pensioencontract. Minister Koolmees heeft op 1 februari 2019 per brief de druk verder opgevoerd. Hij heeft stappen aangekondigd die ook doorgevoerd worden als er geen pensioenakkoord komt. Provisum blijft de discussie rondom het nieuwe pensioencontract op de voet volgen en zal, wanneer er maatregelen concreet worden, bijtijds actie ondernemen voor een tijdige implementatie.

Naast de discussie rondom het nieuwe pensioenstelsel is een wetsvoorstel in voorbereiding rondom pensioen bij echtscheiding. Dit wetsvoorstel zou moeten regelen dat het ouderdomspensioen straks automatisch wordt verdeeld, alleen recht op bijzonder nabestaandenpensioen over de huwelijkse periode is en de nieuwe standaard verdeelmethode conversie wordt. Door uit te gaan van conversie krijgen beide ex-partners een eigen pensioenaanspraak en is er bij de pensioenuitkering geen levenslange afhankelijkheid meer.

In 2018 is een start gemaakt met de implementatie van de Europese richtlijn, IORP II. In 2019 zal hier een vervolg aan gegeven worden. Documenten dienen aangepast te worden als gevolg van de nieuwe governance en de beoogde sleutelfunctionarissen dienen beoordeeld te worden op geschiktheid aan de hand van nieuwe functieprofielen. Indien een sleutelfunctionaris nog niet geschikt geacht wordt door het bestuur kan hij of zij nog aanvullende cursussen en opleidingen volgen. T2-fondsen, zoals Provisum, hebben voor aanmelding van de sleutelfuncties van DNB namelijk de tijd gekregen tot 1 september 2020.

Het verwachte rendement voor de premieberekening (rekenrente) is in 2019 aangepast van 3% naar 2,6% als gevolg van de nieuwe strategische beleggingsmix. Hierdoor zouden de premies in 2019 met ongeveer 10% stijgen. Echter vanwege de stand van de beleidsdekkingsgraad eind 2018 heeft het bestuur besloten tot het verlenen van een volledige premiekorting in 2019. Dit is mogelijk als de beleidsdekkingsgraad boven een bepaalde grens ligt. Deze grens ligt bij de dekkingsgraad die nodig is om toekomstbestendig te kunnen indexeren (115,4%) vermeerderd met het vereist eigen vermogen op basis van de strategische beleggingsmix die geldt in 2019 (14,6%). De beleidsdekkingsgraad lag eind 2018 boven deze grens van 130,0% (115,4% + 14,6%) waarop het bestuur heeft besloten een premiekorting in 2019 toe te kennen. De werkgevers betalen hierdoor in 2019 de minimale premie die bestaat uit 8% van de totale premiegrondslag in pensioenreglement B vermeerderd met de uitvoeringskosten van het fonds.

Amsterdam, 31 mei 2019
Het bestuur van Stichting Pensioenfonds Provisum

VERSLAG EN OORDEEL VERANTWOORDINGSORGAAN EN REACTIE BESTUUR

1. Algemeen

Het Verantwoordingsorgaan (VO) kende in het verslagjaar een aantal mutaties. De vorig jaar aangetreden Clemens van den Enden verliet de organisatie en trad derhalve terug als lid van het VO. Gelukkig kon snel in de vacature worden voorzien door het benoemen van Juliette Haex. Met haar aanstelling voldoet het VO in belangrijke mate aan de diversiteitsvereisten die voor pensioenbestuursorganen wenselijk worden geacht: meer vrouwen en jongeren.

Een punt van aandacht voor het VO is het op peil brengen resp. houden van kennis en inzicht op het gebied van pensioenbeleid. Een tweetal leden beschikt over het zgn. SPO-A certificaat. Twee leden ontlenen hun geschiktheid aan hun jarenlange lidmaatschap van het pensioenfondsbestuur. De andere leden zullen in de komende periode tijd vrijmaken voor opleidingen.

Nu het VO uit zes leden bestaat wordt de noodzaak om het functioneren te evalueren meer actueel; derhalve heeft het VO in 2019 zijn functioneren onder de loep genomen.

Ook in 2018 had het VO een aantal speerpunten geformuleerd waaraan in het reguliere overleg met het Dagelijks Bestuur (DB) aandacht is geschonken. Deze speerpunten zijn:

- De continuïteit van het fonds en de mogelijke alternatieven;
- De relatie met AFAM;
- Governance en kwaliteit van de bestuursorganen.

Gedurende het verslagjaar is er 5 keer overleg gevoerd met het DB; met het volledige bestuur werd twee keer gesproken. Eén keer over de vaststelling van de jaarcijfers en één keer aan het eind van het jaar ter gelegenheid van de presentatie van het jaarbeleggingsplan door AFAM.

Gaandeweg het jaar bleek dat het tijdsbudget voor het werk als VO-lid wat aan de krappe kant was. Deze observatie is met het bestuur gedeeld. Het bestuur heeft besloten het tijdsbudget naar boven bij te stellen.

2. Adviesaanvragen

Het VO heeft gedurende het verslagjaar over een reeks van zaken advies moeten uitbrengen.

2.1 Nieuwe financiële opzet

In de nieuwe financiële opzet werd een aantal zaken aangepakt waar door de certificerende actuaris en de accountant al langere tijd op werd aangedrongen. Het betrof:

- De waardering van de onvoorwaardelijke indexatie op basis van de reële veronderstellingen over de inflatie in plaats van 3%
- Verhoging van de voorziening voor de excassokosten
- Het treffen van een voorziening voor de onvoorwaardelijke indexatie aan de actieven en slapers voor zover het recht was opgebouwd voor 2001.

Hoewel deze zaken op zichzelf los van elkaar kunnen worden gezien werd het raadzaam geoordeeld ze in onderling verband gelijktijdig aan te vatten.

Een complexe opdracht waarover het VO na intensief beraad positief heeft geadviseerd.

Uitvloeisel van de nieuwe opzet betekende ook dat de uitvoeringsovereenkomst aangepast moest worden. Uiteraard heeft het VO ook daarover positief geadviseerd.

2.2 Benoeming leden Raad van Toezicht

Op grond van de wetgeving dient bij Provisum een Raad van Toezicht (RvT) opgericht te worden onder gelijktijdige opheffing van de tot dan toe functionerende Visitatiecommissie. Twee leden van de Visitatiecommissie bleken niet beschikbaar voor de RvT.

Het VO heeft bij aanstelling van leden RvT het recht van bindend advies.

In 2017 was één lid al vooruitlopend op de oprichting van de RvT benoemd. In het verslagjaar zijn twee kandidaten voorgedragen t.w. Mw. Anneke van der Meer als interim voorzitter en Mw. Marjolein Sol.

Het VO heeft over beiden een positief (bindend) advies uitgebracht.

Inmiddels is er overleg geweest tussen VO en RvT waarbij het werkplan van de RvT is besproken. Tevens is nader ingegaan op de taakafbakening tussen beide bestuursorganen. Globaal gezegd ziet de RvT naar het hoe (het proces) van de besluitvorming terwijl het VO zijn aandacht eerder richt op het wat (inhoud).

2.3 Herziening beloningsbeleid

De instelling van een RvT noopte tot een aanpassing van het beloningsbeleid waarin de beloning van de leden RvT wordt geregeld. De beloning ligt in lijn met de beloning die ook extern voor dit type functies wordt aangehouden.

Het VO heeft positief geadviseerd.

2.4 Hervorming communicatieplan

Met enige regelmaat worden beleidsstukken aangepast op grond van nieuwe inzichten of veranderde omstandigheden, terwijl de kern en doelstelling van het beleid onveranderd blijft. Dat gold ook het Communicatieplan.

Het VO heeft positief geadviseerd.

2.5 Afzien van deelnemerschap (afstandsverklaring)

Een aantal jaren geleden is de mogelijkheid geschapen in beginsel voor buitenlandse werknemers die slechts tijdelijk zouden blijven om af te zien van deelname aan het fonds. Het VO is in beginsel van oordeel dat iedere werknemer moet voldoen aan de verplichting tot deelname. Op verzoek van een enkele werkgever heeft het bestuur de mogelijkheid gecreëerd om afstand te doen. Inmiddels bestaat deze faciliteit een aantal jaren en er blijkt niemand gebruik van gemaakt te hebben. Besloten is deze afstands mogelijkheid te handhaven en na enige jaren opnieuw het gebruik na te gaan.

Met deze aanpak kan het VO meegaan.

2.6 Overdracht kleine pensioenen

De wetgever heeft de mogelijkheid geschapen om kleine pensioenen automatisch over te dragen en heel kleine pensioenen (< € 2,-) te laten vervallen. Het fonds wil van deze mogelijkheid gebruik gaan maken, ook voor de voor 2019 opgebouwde pensioenen.

Het VO heeft positief geadviseerd.

2.7 Beleggingsuitsluitingen

In het beleggingsbeleid van Provisum was gedurende vele jaren de uitsluiting opgenomen om in tabak te beleggen. De praktijk bleek deze intentie te hebben ingehaald. Het in toenemende mate verschuiven van directe beleggingen naar fondsbeleggingen in samenhang met het beleidsvoornemen om het aandeel actieve beleggingen te over te hevelen naar passief beleggen maakt dat de uitsluiting in o.m. tabak in redelijkheid niet vol te houden viel.

Niettemin is het VO van oordeel dat beleggen in tabak onwenselijk is onder de erkenning dat het thans niet te vermijden is.

Het VO heeft het bestuur opgeroepen de beleggingen in tabak te blijven monitoren en zo enigszins mogelijk verminderen resp. te beëindigen. Deze opvatting is neergelegd in een verklaring die ter kennis is gebracht aan het bestuur.

3. Jaarverslag

Ter voorbereiding van de bespreking met het bestuur over het jaarverslag is gesproken met de certificerende actuaris en de controlerend accountant over de door hen uitgebrachte rapporten. De bevindingen van de actuaris en de accountant omtrent het fonds zijn in detail besproken. Het jaarverslag 2018 is op 17 mei 2019 uitgebreid besproken met het Dagelijks Bestuur. Op de vragen en opmerkingen van de zijde van het VO is uitvoerig en beargumenteerd ingegaan. Met een beleidsdekkingsgraad van 132,5% wordt de vermogenspositie van het fonds als voldoende beschouwd.

4. Oordeel over het jaar 2018

Zoals ieder jaar was ook dit jaar de informatievoorziening uitstekend verzorgd. Het VO is daarvoor erkentelijk.

Het VO oordeelt ook positief over de samenwerking met bestuur. Discussies zijn kritisch, argumentatie scherp maar door bestuur en VO aangedreven door de wil het beste voor Provisum en haar belanghebbenden te bereiken. Bestuur en VO hebben een verschillende rol te vervullen maar een gemeenschappelijk belang.

De wettelijke opdracht voor bestuur, VO en RvT is een beleid te voeren waarbij op evenwichtige wijze de belangen van de verschillende bij het fonds betrokken partijen worden meegewogen.

De rol van het VO is vooral toe te zien op naleving van het uitgangspunt evenwichtigheid. Naar het oordeel van het VO heeft het bestuur zich naar behoren hiervan gekweten.

Namens het Verantwoordingsorgaan

Dick van der Windt

(voorzitter VO)

Reactie bestuur:

Het bestuur bedankt het verantwoordingsorgaan voor het uitgebreide verslag en de in 2018 uitgebrachte adviezen. Net als het verantwoordingsorgaan is het bestuur van mening dat er een kritische en constructieve samenwerking bestaat waarbij het belang van alle betrokkenen bij het pensioenfonds voorop staat. Naast de gevraagde adviezen zijn onder andere de volgende onderwerpen uitgebreid aan bod gekomen tijdens besprekingen met het verantwoordingsorgaan: de nieuwe financiële opzet, de ALM-studie die geleid heeft tot een nieuwe strategische beleggingsmix en het beleggingsbeleid inclusief vooruitzichten voor 2019. Door kritisch naar besluiten te kijken, houdt het verantwoordingsorgaan het bestuur scherp. Het bestuur wil het verantwoordingsorgaan bedanken voor deze kritische blik en de professionele en prettige samenwerking.

SAMENVATTING RAPPORTAGE RAAD VAN TOEZICHT EN REACTIE BESTUUR

1. Inleiding

Pensioenfonds Provisum heeft besloten per 1 juli 2018 het intern toezicht in te vullen met een raad van toezicht (hierna ook: "de raad"). De raad heeft in afstemming met het bestuur een werkplan opgesteld met het doel te werken vanuit een gezamenlijke visie en prioritering. Het werkplan is nader toegelicht aan het Verantwoordingsorgaan (VO). De rapportage intern toezicht is besproken met het bestuur en op 14 mei 2019 toegelicht aan het VO waarbij de raad verantwoording over zijn werkzaamheden heeft afgelegd. De raad dankt het bestuur en het verantwoordingsorgaan voor de constructieve wijze waarop het overleg heeft plaatsgevonden.

De raad ziet als belangrijkste conclusie dat sprake is van een financieel gezond pensioenfonds met een goed functionerend bestuur. De raad heeft veel waardering voor de professionele werkwijze en de betrokkenheid van bestuurders en het pensioenbureau. De raad vindt dat het fonds een goede basis heeft voor een zelfstandig voortbestaan en heeft daar ook sympathie voor. Dat neemt niet weg dat er uitdagingen voor de toekomst zijn zoals het overzicht houden bij de toenemende complexiteit en de verzakelijking van de uitbesteding aan AFAM.

2. Wettelijke goedkeuringsactiviteiten en toezicht op de compliance officer

De raad behandelde de volgende wettelijke goedkeuringen in 2018:

- De raad heeft in 2018 voor een kandidaat-bestuurslid het profiel goedgekeurd en een toets van de kandidaat aan het profiel uitgevoerd. Ook voor de herbenoeming van de voorzitter heeft de raad het profiel goedgekeurd en vastgesteld dat de heer Pieters aan dit profiel voldoet.
- De raad heeft het jaarverslag 2018 met het bestuur besproken en goedgekeurd.
- De raad heeft het beleid kleine pensioenen goedgekeurd.
- De raad heeft het beloningsbeleid goedgekeurd.

De raad voerde vanuit zijn rol toezicht te houden op de werkzaamheden van de compliance officer een evaluatiegesprek.

3. Bevindingen en aanbevelingen

De raad gaf in 2018 bijzondere aandacht aan een selectie van onderwerpen. De observaties zijn getoetst aan de normen die de raad vaststelde in zijn werkplan.

Strategie van het fonds

De raad is van mening dat de strategische agenda voldoende aandacht van het bestuur krijgt en observeert dat de aandachtspunten terugkomen in de jaarplannen voor 2019 van de verschillende commissies en het DB. Het bestuur heeft volgens de raad goed oog voor de kwetsbaarheden in de uitvoering en geeft daar opvolging aan. De raad ziet dat het bestuur een bewuste afweging heeft gemaakt voor het voortzetten van de huidige uitvoeringsvorm. Volgens de raad zijn er geen zwaarwegende knelpunten om dit af te raden en is de basis voor een zelfstandig voortbestaan voldoende goed. Echter de omvang (hoeveel en complexiteit) van de vraagstukken en het overzicht op bestuursniveau kan op termijn een knelpunt worden.

Aanbeveling: de raad adviseert aandacht te blijven schenken aan het vraagstuk van toenemende complexiteit met consequenties voor capaciteit en competenties op bestuursniveau.

Governance

De raad heeft kunnen vaststellen dat het paritaire bestuursmodel goed functioneert bij het pensioenfonds en dat de organen van het pensioenfonds adequaat zijn ingericht en naar behoren functioneren. Naar de mening van de raad is sprake van een open, gerespecteerde maar ook voldoende kritische verstandhouding tussen de diverse organen en commissies.

De belangrijkste wijzigingen en voorgenomen wijzigingen in de governance van het fonds in 2018 betroffen (1) de instelling van een raad van toezicht (per 1 juli), (2) de aanloop tot implementatie van de sleutelfuncties zoals voorgeschreven door de Europese IORP II Richtlijn en (3) de aanstelling van de Functionaris Gegevensbescherming.

Met ingang van 13 januari 2019 is de IORP II Richtlijn in werking getreden. De raad heeft kunnen vaststellen dat het bestuur op dit punt de juiste prioriteit heeft gesteld en daar ook voortvarend mee aan de slag is gegaan en er inmiddels een nadere invulling is vastgesteld met houders en vervullers van de diverse sleutelfuncties. In 2019 wordt met deze invulling ervaring opgedaan. In het gekozen model is de houder van de risicobeheerfunctie en de houder van de interne auditfunctie een bestuurslid, hetgeen conform de nieuwe regelgeving betekent dat in deze gevallen gerapporteerd c.q. geëscaleerd moet worden naar de raad van toezicht. De raad heeft aan het bestuur kenbaar gemaakt dat hij bereid is om deze escalatie-functie op zich te nemen.

Aanbeveling: de raad beveelt aan om in het overleg in september tussen de raad en het bestuur te agenderen wat de stand van zaken is ten aanzien van de voortgang van de implementatie van de sleutelfuncties.

Beheerste en integere bedrijfsvoering en uitbesteding

De raad heeft in detail kennis genomen van de opzet van het risicomanagement framework waarin deze wordt vertaald naar "key controls" en de uitkomsten hiervan in een verantwoordingsrapportage naar voren komen. Meer in detail is gekeken naar de processen rondom het pensioenbeheer. Vanwege invoering van nieuwe -externe- dienstverleners kon de werking van deze processen nog niet aangetoond worden. Desondanks heeft de raad voldoende vertrouwen dat het bestuur en pensioenbureau voldoende aandacht heeft voor verdere implementatie hiervan.

Aanbeveling: De werking van het risicomanagement framework in samenhang met de AO/IC processen moet nog verdere gestalte krijgen. De raad beveelt aan dit stap voor stap in te voeren.

De uitbesteding aan AFAM is door de raad in het jaar 2018 beperkt nader onderzocht. Dit is onderwerp van lopend bestuurlijk beraad. De raad ziet het aanstellen van een externe deskundige van Sprenkels en Verschuren in de beleggingscommissie als goede versterking van de countervailing power richting AFAM. Voor de raad zijn de gemaakte operationele afspraken met AFAM nog onvoldoende zichtbaar en is een (recente) sterkte-zwakteanalyse van de uitbesteding aan AFAM nog onvoldoende gestructureerd vastgelegd.

Aanbeveling: De raad adviseert een sterkte-zwakteanalyse van de huidige fiduciaire dienstverlening door AFAM vast te leggen en planmatig te monitoren.

Functioneren bestuur

Het bestuur besteedt aandacht aan de opvolgingsplanning en weet de vrijkomende posities in het bestuur, VO en pensioenbureau goed in te vullen. De opvolging van de directeur van het pensioenbureau is soepel verlopen. De voorzitter is in het verslagjaar herbenoemd, waarbij hij zich vooralsnog voor de rol van voorzitter voor 2 jaar heeft gecommitteerd. Het bestuur is zich ervan bewust dat tijdig dient te worden gestart met het zoeken van een geschikte opvolger. Het bestuur heeft de raad toegelicht beperkt key man risico te zien, omdat op elk gebied wel een vervanger beschikbaar is danwel in voorkomende gevallen op het pensioenbureau kan worden teruggevallen.

In het verslagjaar is de countervailing power richting AFAM in de beleggingscommissie versterkt door het aanstellen van een externe adviseur van Sprenkels en Verschuren, waardoor ook over brede kennis en ervaring vanuit deze organisatie kan worden beschikt. Het tegenwicht vanuit het bestuur richting de beleggingscommissie is een aandachtspunt waar het bestuur zelf oog voor heeft.

De voorzitter van de raad heeft met de voorzitter van het bestuur gesproken over het functioneren van het bestuur en de gehouden zelfevaluatie. Hieruit volgden geen bijzondere aandachtspunten voor de raad. Het gesprek heeft het beeld van een goed functionerend en enthousiast bestuur bevestigd.

Financiële opzet/ balansmanagement

Het DB heeft aan de raad heeft het voorstel 'plussen en minnen' toegelicht, een voorstel om de verplichtingen op een aantal punten anders te berekenen. De raad heeft het voorstel getoetst, onder andere aan de doelstellingen van het fonds en de evenwichtige belangenafweging. De raad heeft vastgesteld dat de financiële opzet in lijn is met de doelstellingen en beleidsuitgangspunten van het fonds, het bestuur een zorgvuldig proces heeft gevolgd en dat evenwichtige belangenafweging adequaat heeft plaatsgevonden. Tevens heeft de raad geconstateerd dat goede aandacht is besteed aan de risico's. De opinie van de risicomanager wil de raad voortaan wel expliciet opgenomen zien in de documentatie. De raad heeft na bespreking in de overlegvergadering met het VO het voornemen geuit in de toekomst in voorkomende gevallen de reactie aan het bestuur meer uitgebreid te motiveren.

Het bestuur heeft bij de vaststelling van de premie voor 2019 een premiekorting voor de werkgever toegepast. De raad heeft getoetst hoe de nieuwe grenzen van de financiële opzet bij de premiekorting zijn toegepast en daarbij vastgesteld dat de verleende premiekorting de toets op evenwichtige belangenafweging kan doorstaan.

Een aandachtspunt in het proces is dat het bestuur het VO niet om advies heeft gevraagd bij de vaststelling van de premie, terwijl het VO conform de pensioenwet adviesrecht ten aanzien van 'de samenstelling van de feitelijke premie en de hoogte van de premiecomponenten.'

Pensioenbeleid en -communicatie

In 2018 zijn de pensioenreglementen op een aantal punten aangepast, onder andere in verband met de financiële opzet met ingang van 31 december 2018 en een wijziging op grond van de Wet waardeoverdracht kleine pensioenen. De raad vindt dat het bestuur een goede onderbouwing heeft gegeven van de gemaakte keuzes in het beleid waardeoverdracht kleine pensioenen en daarbij de belangen van de verschillende deelnemers goed heeft afgewogen.

Het communicatiebeleidsplan is eind 2018 door de communicatiecommissie geactualiseerd. Het verantwoordingsorgaan heeft daar positief op geadviseerd. De raad concludeert dat het pensioenfonds in 2018 adequaat heeft gehandeld met betrekking tot de communicatie richting (gewezen) deelnemers, pensioen- en andere gerechtigden. Voor zover de raad heeft kunnen waarnemen is daarbij gehandeld in overeenstemming met het communicatiebeleidsplan.

Beleggingsbeleid

In de vergadering met het bestuur op 9 november 2018 heeft de raad het verantwoord beleggingsbeleid aan de orde gebracht in relatie tot de preferenties van deelnemers en andere belanghebbenden. De raad vindt het vastleggen van de totstandkoming van het draagvlak voor een verantwoord beleggingsbeleid van belang waarbij de focus en ambitie passend moet zijn binnen de context van het pensioenfonds.

Aanbeveling: de raad beveelt aan om in afstemming met belanghebbenden keuzes te maken voor de gewenste focus en ambitie in het verantwoord beleggen om daarmee een toegespitst verantwoord beleggingsbeleid verder te kunnen vormgeven.

Risicomanagement

De raad heeft twee keer een overleg gevoerd met de externe risicomanager. Hieruit is gebleken dat bij aanvang van het jaar, met het oog op de invoering van IORP II, de externe risicomanager nog niet goed gemandateerd was. Inmiddels is dit aangepast. Op basis van het jaarplan kan het team bij Deloitte aangeven waarvoor zij al in een vroeg stadium geconsulteerd moeten worden, waarover zij geïnformeerd willen worden of achteraf zullen reviewen. Naar oordeel van de risicomanager zijn ten aanzien van risicomanagement in 2018 goede stappen gezet zowel functioneel als materieel. De rol van de risicomanager is beter ingebed in de bestuurlijke besluitvorming door de toepassing van een aparte paragraaf in de voorlooptnotities.

Compliance

De raad heeft de concept compliancerapportage met de compliance officer besproken en vastgesteld dat er op het gebied van integriteit en gedragstypische aspecten geen aandachtspunten zijn. De raad stelde zich bij de evaluatie van de werkzaamheden van de compliance officer de vraag in hoeverre deze werkzaamheden, gezien de breedte, door de compliance officer bij de huidige wijze van invulling kan worden uitgevoerd.

Aanbeveling: De raad beveelt aan om met de compliance officer de brengplicht en de haalplicht van stukken nader af te stemmen. Tevens beveelt de raad aan opvolging te geven aan het knelpunt van de breedte van de opdracht van de compliance manager: Meer beperkingen in de instructie aan de compliance officer en/of geformaliseerd en gestructureerd overleg met het Pensioenbureau en externe adviseurs.

Code pensioenfondsen

De raad heeft vastgesteld dat het bestuur de Code pensioenfondsen vrijwel geheel toepast. De samenstelling van het bestuur voldoet echter nog niet aan het diversiteitsbeleid (norm 33) omdat het nog niet gelukt is om een persoon jonger dan 40 jaar aan het bestuur toe te voegen. Het bestuur heeft een actieplan opgesteld om de diversiteit in het bestuur te bevorderen en zet bij toekomstige vacatures breed in op het werven van jonge geschikte leden voor het bestuur. De raad heeft kunnen vaststellen dat het bestuur op dit punt voortvarend te werk is gegaan.

Opvolging aanbevelingen rapport visitatiecommissie over 2017

Het bestuur heeft voor de tien belangrijkste aanbevelingen van de visitatiecommissie over 2017 per aanbeveling aangegeven welke acties zijn ondernomen. Het bestuur concludeert dat alle aanbevelingen zijn opgevolgd en afgerond met uitzondering van het uitwerken van een normenkader voor de uitbestedingsrelatie met AFAM, hetgeen nog onderhanden is. De raad heeft kunnen vaststellen dat de genoemde tien belangrijkste aanbevelingen van de visitatiecommissie over 2017 zijn overgenomen en inmiddels zijn uitgevoerd c.q. onderhanden zijn.

3. Vooruitblik 2019

De raad heeft het voornemen in 2019 naast de wettelijke en statutaire taken bijzondere aandacht te besteden aan de volgende onderwerpen:

1. IT-risico's
2. Onderzoek naar de datakwaliteit van de pensioenadministratie ("Quinto" onderzoek)
3. Algemene verordening persoonsgegevens (AVG)
4. Uitbesteding aan AFAM, inclusief de rolinvulling van het bestuur ten aanzien van deze uitbesteding
5. ESG Beleid
6. Implementatie IORP
7. Voorbereiden opvolging voorzitter
8. Opvolging van de strategische aandachtspunten

De raad van toezicht

Mw. drs. J.F.M. van der Meer
Dhr. mr. dr. R.M.J.M. de Greef
Mw. drs. G.M. Sol
31 mei 2019

Reactie bestuur:

Het bestuur bedankt de raad van toezicht voor haar rapportage. Zowel uit de rapportage als uit de contacten met de raad van toezicht blijkt dat de raad zijn taken op deskundige wijze uitvoert en zich kritisch en constructief opstelt. Het bestuur beschouwt de raad van toezicht niet alleen als een interne toezichthouder maar ook als een waardevolle gesprekspartner. Onderstaand geeft het bestuur een korte reactie op de aanbevelingen in het rapport.

Strategie

Het bestuur onderschrijft de aanbeveling dat het aandacht moet blijven schenken aan toenemende complexiteit met consequenties voor capaciteit en competenties op bestuursniveau.

De complexiteit maar met name ook de continuïteit in het bestuur heeft de afgelopen jaren veel aandacht gehad van het bestuur. Het verantwoordingsorgaan is uitgebreid van drie naar zes leden en dient hiermee als kweekvijver voor het bestuur. In 2019 zal verder worden gewerkt aan deskundigheidsontwikkeling binnen het bestuur. Daarnaast schakelt het bestuur deskundigen in waar nodig.

Governance

Het bestuur heeft de sleutelfuncties onder voorbehoud van goedkeuring door DNB ingevuld. In de vergadering met de raad van toezicht in september 2019 zal deze invulling van deze functies uitgebreid aan bod komen.

Beheerste en integere bedrijfsvoering en uitbesteding

Er zal aan de verdere invoering van de werking van het risicomanagement framework in samenhang met de AO/IC processen verder gestalte gegeven worden. De functiehouder risk zal hier met de raad van toezicht over in gesprek treden.

Wat betreft de huidige fiduciaire dienstverlening van AFAM is er begin 2019 een uitgebreide evaluatie geweest. Uit deze evaluatie zijn een aantal kritische punten naar voren gekomen. Deze kritische punten worden opgepakt door AFAM en gemonitord door

de beleggingscommissie. Over de voortgang zal periodiek gerapporteerd worden aan de raad van toezicht.

Beleggingsbeleid

In 2019 wordt het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid opnieuw tegen het licht gehouden waarbij de normen van het IMVB- Convenant meegenomen worden. Bij de aanpassingen van het beleid zal draagvlak gecreëerd worden bij alle belanghebbenden.

Compliance

De functie van compliance officer heeft de aandacht van het bestuur. Vanwege het vertrek van de huidige compliance officer bij een van de aangesloten vennootschappen worden (externe) alternatieven onderzocht. Hierin wordt de aanbeveling inzake de breng-en haalplicht van stukken en het afbakenen van de breedte van de functie meegenomen.

Balans per 31 december 2018 (bedragen x € 1.000) na resultaatbestemming

Activa	2018	2017
Beleggingen voor risico pensioenfonds [1]	1.381.621	1.327.314
Beleggingen voor risico deelnemers [2]	14.604	15.020
Immateriële activa [3]	143	228
Vorderingen en (overlopende) activa [4]	20.257	9.688
Liquide middelen [5]	25.804	133.527
Totaal activa	1.442.429	1.485.777

Passiva	2018	2017
Stichtingskapitaal en Reserves [6]:		
* Stichtingskapitaal	1	1
* Reserves	348.026	360.908
Voorziening pensioenverplichting voor pensioenfonds [7]	1.066.892	1.105.819
Voorziening pensioenverplichting voor deelnemers [8]	14.604	15.020
Overige schulden en overlopende passiva [9]	12.907	4.029
Totaal passiva	1.442.429	1.485.777

Staat van baten & lasten 2018 (bedragen x € 1.000)

Baten	2018	2017
Premies voor risico pensioenfonds [10]	8.292	8.513
Premies voor risico deelnemers [11]	856	745
Beleggingsresultaten voor risico pensioenfonds [12]	0	60.226
Beleggingsresultaten voor risico deelnemers [13]	0	674
Mutatie voorziening pensioenverplichting voor risico pensioenfonds [14]	38.927	55.155
Mutatie voorziening voor risico deelnemers [19]	416	0
Saldo overdrachten [15]	2.432	1.489
Overige baten [16]	177	22
Totaal baten	51.100	126.824

Lasten	2018	2017
Pensioenuitkeringen [17]	41.739	40.031
Pensioenuitvoeringskosten [18]	2.118	2.154
Beleggingsresultaten voor risico pensioenfonds [12]	18.214	0
Beleggingsresultaten voor risico deelnemers [13]	887	0
Mutatie voorziening voor risico deelnemers [19]	0	1.097
Premies herverzekering minus uitkeringen [20]	718	141
Overige lasten [21]	306	625
Totaal lasten	63.982	44.048

Saldo van baten en lasten	-12.882	82.776
----------------------------------	----------------	--------

Resultaatbestemming	2018	2017
Algemene reserve	-12.882	82.776

Kasstroomoverzicht (bedragen x € 1.000)

Kasstroom uit pensioenactiviteiten	2018	2017
Ontvangen premies	7.850	7.428
Ontvangen waardeoverdrachten	3.440	2.023
Betaalde pensioenuitkeringen	-41.741	-40.040
Betaalde waardeoverdrachten	-305	-203
Betaalde premies herverzekering	-392	-582
Betaalde pensioenuitvoeringskosten	-2.024	-975
Saldo overige ontvangsten(+) / uitgaven(-)	-117	-337
Totaal kasstroom uit pensioenactiviteiten	-33.289	-32.685

Kasstroom uit beleggingsactiviteiten	2018	2017
Verkopen en aflossingen van beleggingen	596.281	703.094
Ontvangen directe beleggingsopbrengsten	8.100	14.279
Aankopen en verstrekkingen van beleggingen	-674.829	-591.523
Betaalde kosten van vermogensbeheer	-3.505	-3.952
Totaal kasstroom uit beleggingsactiviteiten	-73.953	121.897

Koers- en omrekeningsverschillen op liquide middelen	-481	-869
---	-------------	------

Mutatie liquide middelen	107.723	88.343
---------------------------------	----------------	--------

Stand per 1 januari	133.527	45.184
----------------------------	----------------	--------

Stand per 31 december	25.804	133.527
------------------------------	---------------	---------

Grondslagen voor de waardering en resultaatbepaling

Grondslagen voor de waardering

Inleiding

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen van Titel 9 Boek 2BW met inachtneming van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving (RJ), uitgegeven door de Raad van de Jaarverslaggeving.

Schattingen en veronderstellingen

De opstelling van de jaarrekening vereist dat het bestuur zich een oordeel vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen en van baten en lasten. De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien, en in toekomstige perioden waarvoor de herziening gevolgen heeft.

Schattingswijziging

In het verslagjaar zijn de grondslagen voor de voorziening pensioenverplichtingen (VPV) aangepast. De prognosetafel AG2016 is vervangen door de prognosetafel AG2018. Het effect hiervan op de voorziening pensioenverplichtingen bedraagt -€ 13,8 miljoen.

Het bestuur heeft in haar vergadering van 14 december 2018 de beslissing genomen de opslag voor toekomstige uitvoeringskosten, waarvoor tot en met het jaar 2018 2,15% werd gehanteerd, per 31 december 2018 ineens te verhogen tot 3,3%. Deze verhoging van 1,15% komt overeen met een verhoging van de VPV ultimo 2018 van ca. € 11,9 mln.

Eveneens in deze vergadering heeft het bestuur besloten om de reservering voor pensioenaanspraken en -rechten waar een indexatiegarantie na ingang van het pensioen op rust (opgebouwd tot en met het jaar 2000) per 31 december 2018 te verlagen van 3,0% naar 2,0%. Deze verlaging komt overeen met een vrijval van de VPV ultimo 2018 van ca. € 74,1 mln. Per 31 december 2018 wordt deze indexatiegarantie niet meer vanaf ingangsmoment van het pensioen gerekend, maar vanaf de balansdatum. De aanpassing komt overeen met een verhoging VPV ultimo 2018 van € 24,6 mln.

Algemene grondslagen

Algemeen

De beleggingen en pensioenverplichtingen worden gewaardeerd op actuele waarde. Overige activa en passiva worden gewaardeerd tegen nominale waarde, tenzij anders vermeld. Baten en lasten worden toegerekend aan het boekjaar waarop deze betrekking hebben. Cijfers ter vergelijking zijn waar nodig, voor vergelijkingsdoeleinden aangepast.

Opname van een actief of een verplichting

Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is, dat de toekomstige economische voordelen naar het pensioenfonds zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld. Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is, dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Verantwoording van baten en lasten

Baten worden in de staat van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermeerdering van een actief of

een vermindering van een verplichting heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld. Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Indien een transactie ertoe leidt dat nagenoeg alle of alle toekomstige economische voordelen en alle of nagenoeg alle risico's met betrekking tot een actief of een verplichting aan een derde zijn overgedragen, wordt het actief of de verplichting niet langer in de balans opgenomen vanaf het tijdstip waarop niet meer wordt voldaan aan de voorwaarden van waarschijnlijkheid van de toekomstige economische voordelen en betrouwbaarheid van de bepaling van de waarde. Dit betekent dat transacties worden verwerkt op handelsdatum en niet op afwikkelingsdatum. Als gevolg hiervan kan sprake zijn van een post "nog af te wikkelen transacties". Deze post kan zowel een actief als een passief zijn.

Saldering van een actief en een verplichting

Een financieel actief en verplichting worden gesaldeerd als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met de gesaldeerde opgenomen financiële activa en financiële verplichting samenhangende rentebate en rentelast worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Verwerking van waardeveranderingen van beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsresultaten in de staat van baten lasten opgenomen.

Vreemde valuta

Transacties die in vreemde valuta gedurende het boekjaar zijn afgesloten, zijn omgerekend tegen de werkelijk verrekende valutakoersen. Activa en passiva zijn omgerekend tegen de valutakoersen per balansdatum. De belangrijkste wisselkoersen zijn:

Wisselkoersen ten opzichte van de euro:		
	per 31-12-2018	per 31-12-2017
GBP	0,89755	0,88765
JPY	125,42070	135,27010
USD	1,14315	1,20080

Specifieke grondslagen

Beleggingen

De beleggingen worden gewaardeerd tegen de actuele waarde. Slechts indien de actuele waarde van een belegging niet betrouwbaar kan worden vastgesteld vindt waardering plaats op basis van geamortiseerde kostprijs. Participaties in beleggingsinstellingen die gespecialiseerd zijn in een bepaald soort belegging worden gerubriceerd en gewaardeerd volgens de grondslagen voor dat soort beleggingen.

Beleggingen voor risico deelnemers worden op dezelfde wijze gewaardeerd.

Onroerend goed

De beleggingen onroerende goederen zijn gewaardeerd tegen reële waarde, zijnde het

geschatte bedrag waarvoor een object op balansdatum kan worden overgedragen door een bereidwillige verkoper aan een bereidwillige koper in een marktconforme transactie uitgaande van normale marktomstandigheden. Nog te maken verkoopkosten worden hierop in mindering gebracht. De reële waarde van het directe onroerend goed wordt twee keer per jaar, met als peildatum 30 juni en 31 december, vastgesteld door een externe taxateur op basis van de huurwaardekapitalisatiemethode, de zgn. BAR/NAR (bruto en netto aanvangsrendement) methode. De voor de berekening gebruikte BAR/NAR is vastgesteld op basis van markttransacties. Er is rekening gehouden met correctiefactoren voor leegstand, verschil tussen markthuur en contracthuur, afkoop erfpacht, verhuurkosten en kapitaalinvesteringen.

De niet ter beurse genoteerde vastgoedfondsen worden gewaardeerd tegen hun actuele waarde, zijnde de intrinsieke waarde ultimo boekjaar, waarbij de onderliggende vastgoedbeleggingen zijn gewaardeerd op marktwaarde op basis van onafhankelijke taxatie.

Obligaties

Obligaties worden gewaardeerd tegen de marktwaarde plus de lopende rente per balansdatum. De lopende rente is verantwoord in de post vorderingen en overlopende activa.

Aandelen, participaties in beleggingsmaatschappijen en overige beleggingen

Ter beurse genoteerde aandelen worden gewaardeerd tegen de beurskoers per balansdatum; niet ter beurse genoteerde beleggingen worden gewaardeerd tegen benaderde marktwaarde. Deze worden veelal ontleend aan opgaven van externe managers.

Derivaten

Financiële instrumenten worden gebruikt ter afdekking van beleggingsrisico's en het realiseren van het vastgelegde beleggingsbeleid. De positieve derivatenposities zijn opgenomen als een afzonderlijke categorie van beleggingen en de negatieve posities zijn opgenomen onder de schulden. De posities zijn gewaardeerd tegen benaderde marktwaarde.

De op de balans weergegeven derivaten betreffen enkel valutatermijncontracten. Valutatermijncontracten worden gewaardeerd op basis van valutakoersen en referentierentes per balansdatum. Zowel de gerealiseerde als de niet-gerealiseerde waardeverminderingen en -vermeerderingen inclusief transactiekosten bij aan- en verkoop, worden ten gunste dan wel ten laste van de staat van baten en lasten gebracht.

Liquide middelen

Liquide middelen, kas- en banktegoeden die onmiddellijk opeisbaar zijn dan wel een looptijd hebben van korter dan twaalf maanden.

Voorziening voor pensioenverplichting

In regelgeving wordt onderscheid gemaakt tussen pensioenregelingen 'risico fonds' en 'risico deelnemers'. Het fonds houdt voor de 'pensioenregelingen risico fonds' zo mogelijk buffers aan om tegenvallers op te vangen. Indien die niet toereikend zijn, wordt in eerste instantie de indexatie verlaagd en kan uiteindelijk ook verlaging van opgebouwde aanspraken worden doorgevoerd. Het fonds houdt voor regelingen 'risico deelnemers' geen buffers aan om tegenvallers op te vangen. Waardemutaties komen daardoor direct ten gunste of ten laste van de voor betreffende deelnemers aanwezige middelen. Hierdoor is de 'voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers' steeds gelijk aan de 'beleggingen voor risico deelnemers'. Met betrekking tot de pensioenregelingen 'risico fonds' geldt het onderstaande.

De voorziening is gewaardeerd op actuele waarde en is gelijk aan de contante waarde van de opgebouwde pensioenaanspraken. De voorziening pensioenverplichtingen is berekend met de volgende grondslagen en veronderstellingen.

De verplichtingen zijn contant gemaakt op basis van de door De Nederlandse Bank vastgestelde rentetermijnstructuur op de balansdatum (zie hiervoor ook onder schattingswijziging).

Voor de bepaling van de voorziening pensioenverplichting ultimo 2018 is rekening gehouden met de sterftekansen die zijn ontleend aan de door het Actuarieel Genootschap (AG) gepubliceerde prognosetafels AG2018.

Provisum corrigeert de prognosetafels op basis van sterftekansen van haar specifieke bestand. Dit leidt tot een hogere voorziening. Deze correctie is bepaald door een onderzoek van een extern adviesbureau en vastgesteld door het bestuur in de vergadering van 15 december 2017.

De leeftijden per de balansdatum zijn in jaren en maanden nauwkeurig vastgesteld. Daarbij wordt een overblijvend gedeelte van een maand gezien als een hele maand.

Voor de berekening van het nabestaandenpensioen is uitgegaan van een leeftijdsverschil tussen mannen en vrouwen van drie jaar en van de volgende, in 2017 aangepaste gehuwdheidsfrequenties (uitgedrukt in procenten), waarbij X is de leeftijd van een man en Y de leeftijd van een vrouw:

Leeftijd begin	Leeftijd eind	Mannen	Vrouwen
18	24	$5*(X-18)$	$5*(Y-18)$
25	29	$5*(X-18)$	$5*(Y-18)$
30	34	$60+2*(X-30)$	$60+2*(Y-30)$
35	39	$60+2*(X-30)$	$60+2*(Y-30)$
40	44	80	80
45	49	80	80
50	54	85	85
55	59	90	90
60	64	$90+2*(X-60)$	$90+2*(Y-60)$
65	65+	100	100

Bij de vaststelling van de voorziening arbeidsongeschikte deelnemers zijn, voor zover de arbeidsongeschiktheid is aangevangen na 31-12-2000, de te bereiken pensioenaanspraken in de voorziening opgenomen. Eveneens zijn voor volledig arbeidsongeschikte deelnemers, waarbij de volledige arbeidsongeschiktheid is aangevangen vóór 1 januari 2001 maar ná 1 januari 1993, de te bereiken aanspraken opgenomen in de voorziening.

Voor arbeidsongeschikte deelnemers die al voor 1993 arbeidsongeschikt zijn geworden en waarvoor destijds geen premievrijstelling is toegekend, maar die wel recht hebben op voortzetting van de pensioenopbouw, is onder overige technische voorziening een schadevoorziening opgenomen voor toekomstige premies.

Op pensioenaanspraken en -rechten opgebouwd tot en met het jaar 2000 rust een indexatiegarantie tot maximaal 3% na ingang van het pensioen. Bij de bepaling van de voorziening wordt ervan uitgegaan dat de pensioenen waarop de indexatiegarantie rust, jaarlijks met 2% worden verhoogd. Op pensioenaanspraken en -rechten opgebouwd vanaf het jaar 2000 rust een voorwaardelijke indexatie waarbij de ambitie is om de pensioenaanspraken en -rechten jaarlijks aan te passen aan de prijsindex. Het bestuur beslist evenwel jaarlijks in hoeverre deze aanpassing kan plaatsvinden. Voor deze voorwaardelijke indexatie is geen reserve gevormd. De voorwaardelijke indexatie wordt gefinancierd uit behaalde overrendementen.

Bij de vaststelling van de voorzieningen is rekening gehouden met toekomstige uitvoeringskosten van 3,3%.

Resultaatbepaling

Algemeen

De resultaten op transacties worden verantwoord in het jaar waarin zij zijn gerealiseerd; verliezen reeds zodra zij voorzienbaar zijn.

Beleggingsopbrengsten

Onder directe beleggingsopbrengsten worden begrepen de aan het verslagjaar toe te rekenen inkomsten uit beleggingen zoals dividenden, coupons, interest, (netto-)huur en dergelijke.

Onder de indirecte beleggingsopbrengsten worden verstaan de gerealiseerde en ongerealiseerde waardewijzigingen. Beide waardewijzigingen worden ten gunste dan wel ten laste van de staat van baten en lasten gebracht. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardewijzigingen. Onder de kosten van vermogensbeheer (beleggingskosten) worden zowel de externe als de daaraan toegerekende interne kosten verstaan. De kosten van het vermogensbeheer, zoals transactiekosten, provisies en custodians en externe vermogensbeheerders zijn verrekend met de desbetreffende directe en indirecte beleggingsopbrengsten.

Vergoedingen voor het uitlenen van effecten worden ten gunste van de betreffende aandelen- en obligatieportefeuille gebracht.

Premiebijdragen

Onder premiebijdragen wordt verstaan de aan derden in rekening gebrachte c.q. te brengen bedragen voor de in het verslagjaar verzekerde pensioenen onder aftrek van kortingen.

Pensioenuitkeringen

De pensioenuitkeringen betreffen de aan deelnemers uitgekeerde bedragen inclusief afkopen. De pensioenuitkeringen zijn berekend op basis van actuariële grondslagen en toegerekend aan het verslagjaar waarop zij betrekking hebben.

Pensioenuitvoeringskosten

Dit betreft de aan het verslagjaar toe te rekenen kosten van het pensioenbeheer (voor zover niet in mindering gebracht op de beleggingsopbrengsten) en overige kosten welke verband houden met het besturen van het pensioenfonds.

Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is opgesteld op basis van de directe methode.

Risicobeheersing

Renterisico

Het renterisico is het risico dat het fonds loopt ten aanzien van de solvabiliteit als de rente verandert. Zowel de verplichtingen als de vastrentende beleggingen (obligaties) veranderen in waarde als de rente verandert. Bij een rentedaling is de toename van de waarde van de verplichtingen groter dan die van de beleggingen omdat de rentegevoeligheid (duratie) van de verplichtingen hoger is en bovendien niet het hele vermogen in vastrentende waarden (obligaties) is belegd. Overige beleggingen (zakelijke waarden) worden geacht niet rentegevoelig te zijn.

Het fonds heeft in 2018 om het renterisico afdoende te beheersen, de renteafdekking op strategisch niveau verhoogd tot een renteafdeckingspercentage van 60%. Het renterisico wordt daartoe bepaald op basis van de rente zoals DNB die voorschrijft voor de bepaling van de verplichtingen (inclusief UFR).

Het bestuur heeft een bandbreedte bepaald van 50%-70% waarbinnen het renteafdeckingspercentage moet blijven. Daarbinnen mag de vermogensbeheerder een tactische positie innemen.

Er vindt bewaking plaats of het renteafdeckingspercentage binnen deze grenzen blijft.

Ook wordt gemeten hoeveel het afdeckingspercentage zou zijn als de afdekking niet plaats zou vinden op de verplichtingen die zijn berekend met behulp van de door DNB vastgestelde rekenrente (inclusief UFR), maar met een rekenrente op basis van marktwaarde zonder de door DNB toegepaste UFR correctie.

Om het afdeckingspercentage te kunnen bereiken heeft het fonds een zogenaamde obligaties matchingportefeuille. Deze bestaat uit Duitse en Nederlandse langlopende (staats)obligaties. De vermogensbeheerder kan hierbij ook gebruik maken van Franse staatobligaties. Alle beleggingen in vastrentende waarden dragen echter bij tot het bereiken van een afdeckingspercentage. Het fonds hanteert voor de afdekking van het renterisico geen derivaten, zoals renteswaps, mede omdat deze instrumenten weer andere risico's in zich herbergen zoals leverage, liquiditeitsrisico en operationeel risico.

De rentegevoeligheid van het fonds, en de bijdrage daarvan door de verschillende obligatie portefeuilles, kan worden weergegeven in een 'rentegevoeligheidsbalans'.

Rentegevoeligheidsbalans op 31-12-2018			
Beleggingen (mln. €)	1.413	Verplichtingen (VPV) op basis UFR (mln. €)	1.081
Duratie ¹	12,8	Duratie	15,3
Waardemutatie in € mln. bij een rentemutatie van 1 basispunt (0.01 procentpunt)			
Obligaties matching	0,75		
Obligaties return	0,24		
Obligaties investment grade	0,04		
Obligaties high income	<u>0,02</u>		
Totaal obligaties	1,05	VPV	1,65

De rentegevoeligheid van de VPV op basis van de rekenrente met UFR correctie bedraagt 1,65. Het daarbij behorende renteafdeckingspercentage op 31-12-2018 bedraagt 64% (1,05/1,65) waarvan voor 45% (0,75/1,65) wordt bijgedragen door de obligaties matching portefeuille.

De rentegevoeligheid van de VPV op basis van de rekenrente zonder UFR correctie

¹ Een duratie van 12,8/15,3 betekent dat een rentedaling van 1% ongeveer een stijging van de beleggingen en de verplichtingen van 12,8% respectievelijk 15,3% veroorzaakt.

bedraagt 1,71. Het daarbij behorende renteafdeckingspercentage op 31-12-2018 bedraagt 61% (1,05/1,71), waarvan voor 44% (0,75/1,71) wordt bijgedragen door de obligaties matching portefeuille.

De keuze om het renterisico af te dekken met obligaties - en niet met rentederivaten - impliceert wel dat het risico van de verplichtingen niet exact voor alle looptijden gematched kan worden. Voor de zeer lange looptijden bijvoorbeeld, die in de verplichtingen voorkomen, zijn immers geen matchende obligaties in de markt verkrijgbaar. Om dit mismatch risico inzichtelijk te maken worden de looptijden in verschillende segmenten verdeeld en wordt door het jaar bijgehouden of het afdeckingspercentage binnen ieder segment is.

Zakelijke waarden risico

Het koersrisico op zakelijke waarden wordt beheerst door middel van diversificatie en bandbreedtes om de strategische positie van de zakelijke waarde portefeuilles.

Diversificatie wordt afgedwongen door het hanteren van 'brede' benchmarks en daarbij een beperking op te leggen van de mogelijkheid van die benchmarks af te wijken, door het vaststellen van een 'tracking error'. Permanent wordt bewaakt of de grenzen van de vastgestelde tracking error worden overschreden.

Categorie Zakelijke waarden (S2)	Benchmark	Tracking error
Aandelen	MSCI World Index Total Return met netto dividenden, in Euro	Maximaal 4%
Hedge fondsen	HFRX Equal Weighted Strategies index unhedged, omgerekend naar Euro	Maximaal 3%

Voor **aandelen** (inclusief beschikbare liquiditeit) is hieronder de spreiding weergegeven naar regio's, sectoren en valuta:

Aandelen beleggingen naar regio	31-12-2018		31-12-2017	
	Marktwaaarde (mln. €)	Weging %	Marktwaaarde (mln. €)	Weging %
USA	231,1	61,1	207,1	53,7
Eurozone	38,6	10,2	46,2	12,0
Japan	34,9	9,2	42,9	11,1
UK	18,6	4,9	23,2	6,0
Opkomende markten	24,6	6,5	10,7	2,8
Overig	30,3	8,0	55,9	14,4
TOTAAL	378,1	100,0	386,0	100,0

Aandelen beleggingen naar sector	31-12-2018		31-12-2017	
	Marktwaaarde (mln. €)	Weging %	Marktwaaarde (mln. €)	Weging %
Informatietechnologie	63,7	16,9	69,4	18,0
Financiële instellingen	51,1	13,5	67,2	17,4
Gezondheidszorg	68,5	18,1	44,3	11,5
Basis consumptiegoederen	20,0	5,3	28,3	7,3
Luxe consumptiegoederen	42,7	11,3	49,9	12,9
Industrieel	48,5	12,9	48,5	12,6
Telecommunicatie diensten	34,6	9,1	8,6	2,2
Energie	12,6	3,3	18,1	4,7
Materiaal	15,6	4,1	21,4	5,5
Nutsbedrijven	10,7	2,8	10,4	2,7
Onroerend goed	10,1	2,7	11,4	3
Overig	0,0	0,0	8,5	2,2
TOTAAL	378,1	100,0	386,0	100,0

Aandelen beleggingen naar valuta	31-12-2018		31-12-2017	
	Marktwaaarde (mln. €)	Weging %	Marktwaaarde (mln. €)	Weging %
USD	230,1	60,9	207,3	53,7
EUR	41,9	11,1	54,4	14,1
GBP	18,1	4,8	23,2	6,0
JPY	34,5	9,1	42,8	11,1
Overig	53,5	14,1	58,3	15,1
TOTAAL	378,1	100,0	386,0	100,0

Voor **onroerend goed** (inclusief beschikbare liquiditeit) is hieronder de verdeling aangegeven naar direct/indirect en naar categorie:

Onroerend Goed	31-12-2018		31-12-2017	
	Marktwaaarde (mln. €)	Weging %	Marktwaaarde (mln. €)	Weging %
Direct onroerend goed	67,4	82,4	68,9	84,4
Indirect onroerend goed	14,4	17,6	12,7	15,6
TOTAAL	81,8	100,0	81,6	100,0

Direct Onroerend Goed categorieën	31-12-2018		31-12-2017	
	Marktwaaarde (mln. €)	Weging %	Marktwaaarde (mln. €)	Weging %
Winkels	67,1	99,5	68,6	99,6
Bedrijfsruimten	0,0	0,0	0,0	0,0
Overig	0,3	0,5	0,3	0,4
TOTAAL	67,4	100,0	68,9	100,0

Alle onroerend goed beleggingen zijn gedenomineerd in Euro's.

Het indirect onroerend goed betreft een niet beursgenoteerde participatie in een onroerend goed fonds.

In 2018 heeft het bestuur voor indirect vastgoed een nieuwe strategie goedgekeurd. De daarbij behorende en inmiddels afgegeven commitments aan geselecteerde externe vastgoedfondsen waren in 2018 nog niet geïnvesteerd, waardoor de streefverdeling tussen directe en indirecte vastgoedbeleggingen zich nog maar beperkt naar 50%/50% hebben bewogen. Het bestuur heeft daarom ook in 2018 toegestaan dat het totaal aandeel van onroerend goed in de Provisum portefeuille zich onder de bandbreedte (minimaal 7,5% van de totale portefeuille) bevindt en dat zoals hierboven aangegeven de verdeling direct/indirect binnen het onroerend goed zich tijdelijk nog ver van de strategische verdeling van 50%/50% bevindt

De leegstand per 31-12-2018 met betrekking tot het direct onroerend kan per categorie in verhouding tot de theoretische huurinkomsten op jaarbasis als volgt worden samengevat:

Plaats	Adres	Actuele financiële leegstand op jaarbasis			TOTAAL (€)	% van huurinkomsten
		Winkels (€)	Kantoren (€)	Bedrijfsruimte + overig (€)		
Venlo	Vleesstraat 60	26.850	0	0	26.850	0,68%

Theoretische huurinkomsten	3.940.544
-----------------------------------	------------------

Gevoeligheid risico zakelijke waarden gecombineerd met renterisico

Het volgende overzicht geeft de gevoeligheid weer van de gecombineerde zakelijke waarden en het renterisico bij een rentafdekking van 60%.

Zakelijke waarden schok (%)									
40	133	137	142	147	154	161	170	180	193
30	129	133	137	142	148	155	163	173	185
20	124	128	132	137	143	149	157	166	177
10	120	124	128	132	137	144	151	159	170
0	116	119	123	127	132,2	138	144	152	162
-10	112	115,1	118	122	127	132	138	145	154
-20	108	111	114	117	121	126	132	138	147
-30	104	106	109	112	116	120	125	131	139
-40	100	102	104	107	111	114	119	124	131
	-2,0	-1,5	-1,0	-0,5	0,0	0,5	1,0	1,5	2,0

Een daling van bijvoorbeeld 10% van de zakelijke waarden heeft vanuit de positie ultimo 2018 van 132,2% een effect van ruim 5%-punt op de dekkingsgraad (naar 127%). Vindt daarbij tevens een rentedaling plaats van 0,5%-punt dan daalt de dekkingsgraad bij 60% renteafdekking verder met 5% punten naar 122%. Het fonds maakt deze overzichten ook periodiek bij 50% en 70% afdekking. In het 'oranje gebied' stuit het bestuur van het fonds op beperkingen ten aanzien van de indexatie van pensioenaanspraken en-rechten volgens het eigen indexatiebeleid.

Valutarisico

Het risico dat wordt veroorzaakt als de waarde van beleggingen in een andere valuta luiden dan de verplichtingen die volledig in euro luiden. Het valutarisico ten aanzien van beleggingen in Britse ponden, US dollars of Japanse yen wordt strategisch voor 75% afgedekt met valutatermijncontracten. Er bestaat een bandbreedte van +/- 10%. Afdekking van de overige valuta vindt plaats als het totale belang daarvan meer is dan 2% van de totale portefeuille. Een overzicht van de valuta termijn contracten per ultimo 2018 is te vinden onder de toelichting op de balans, onder [2] beleggingen voor risico pensioenfondsen. Valuta van emerging markets worden niet afgedekt.

In de onderstaande tabel zijn de valutaposities vóór en na afdekking per 31 december 2018 en 31 december 2017 weergegeven:

Valuta vóór en na afdekking (in %)	31-12-2018		31-12-2017	
	% vóór	% na	% vóór	% na
USD(ollar)	25,8	4,9	25,5	5,6
GBP(ound)	1,4	0,2	1,6	0,4
JPY(en)	2,4	0,7	2,9	0,9
EUR	64,3	88,1	62,1	85,4
Overig	6,1	6,1	7,7	7,7
TOTAAL	100,0	100,0	100,0	100,0

Grondstoffenrisico

In deze beleggingscategorie wordt niet belegd.

Kredietrisico

Dit betreft het risico dat een debiteur van het pensioenfonds zijn verplichtingen niet nakomt (tegenpartijrisico). Ten aanzien van beleggingen in vastrentende waarden zijn hier per obligatieportefeuille nadere voorwaarden gesteld.

Ultimo 2018 was de creditrating van de verschillende obligaties als volgt verdeeld over de totale vastrentende portefeuille (exclusief liquiditeit in de obligatieportefeuille):

Creditrating	Waarde in mln. € per 31-12-2018	% obligatie-portefeuille	Waarde in mln. € per 31-12-2017	% obligatie-portefeuille
AAA	436,1	53,4	407,7	54,7
AA	214,6	26,3	132,3	17,8
A	26,3	3,2	38,2	5,1
BBB	112,0	13,7	118,4	15,9
< BBB (BB of B)	28,1	3,4	48,3	6,5
Totaal	817,1	100,0	744,9	100,0

Het pensioenfonds kent geen beleggingen in de bij het fonds aangesloten werkgevers.

Verzekeringstechnische (actuariële) risico's

Dit betreft de actuariële risico's van lang leven, kort leven en arbeidsongeschiktheid. Het bestuur heeft gekozen voor het hanteren van de Prognosetafel AG 2018 met een op het eigen bestand van verzekerden afgestemde correctie op basis van postcodegegevens van de deelnemers. Het pensioenfonds houdt zodoende rekening met een in de toekomst stijgende levensverwachting. Eind 2017 is deze correctie voor de ervaringssterfte aangepast, zie ook de toelichting onder Specifieke grondslagen, voorziening voor pensioenverplichtingen. Bij het kwantificeren van het verzekeringstechnisch risico wordt rekening gehouden met het foutief inschatten van de sterftetrend en met een afwijking van sterfteverwachting vanwege een beperkte bestandsomvang. Het pensioenfonds kent een herverzekering voor kort leven en arbeidsongeschiktheidsrisico. Vanaf 2016 geldt een herverzekering zonder eigen risico.

Liquiditeitsrisico

Het risico dat het fonds de beleggingen niet tijdig en/of niet tegen een aanvaardbare prijs kan omzetten in liquide middelen. Daardoor zou het pensioenfonds op korte termijn niet aan zijn verplichtingen kunnen voldoen. Het bestuur houdt bij de keuze van de beleggingsmix rekening met de liquiditeitsbehoefte. Aangezien meer dan 50% van de portefeuille is belegd in liquide dagelijkse verhandelbare vermogenstitels (staatsobligaties, aandelen ETF), kan ruimschoots worden voorzien in de liquiditeitsbehoefte. De buffer voor het liquiditeitsrisico in de standaardmethode is derhalve op € 0 gesteld.

Concentratierisico's

Pensioenfondsen lopen concentratierisico als een adequate spreiding van beleggingen ontbreekt. Provisum heeft zijn beleggingen afdoende gespreid belegd over en binnen de verschillende beleggingscategorieën. Het fonds is daarmee van mening dat het concentratierisico afdoende gemitigeerd is. In de standaardmethode wordt daarom van dat risico € 0 toegevoegd aan het vereist eigen vermogen.

De beleggingen die groter zijn dan 5% van de totale beleggingen binnen de categorie waartoe de belegging behoort zijn: de staatsobligaties in Nederland (€ 203,0 mln.) en Duitsland (€ 295,2 mln.), de investering in de passieve aandelen portefeuille en onroerend goed.

Bij onroerend goed zijn de volgende investeringen meer dan 5% van de onroerend goed portefeuille:

Plaats	Locatie	Waarde in mln. € per 31-12-2018
Goodman European Logistics Fund	Indirect vastgoed	13,058 > 10%
Den Bosch	Pensmarkt 1-3	11,070 > 10%
Breda	Ginnekenstraat 2/6	8,500 > 10%
Zwolle	Diezerstraat 42/44	7,990 5-10%
Apeldoorn	Hoofdstraat 93 – 5a	6,610 5-10%

Operationeel risico

Operationeel risico betreft het risico dat ontstaat als gevolg van het falen of tekortschieten van interne processen, menselijke en technische tekortkomingen, en onverwachte externe gebeurtenissen.

Het fonds is van mening dat zij haar processen en controles daarop zodanig professioneel heeft ingericht dat er binnen de standaardmethodiek voor het operationele risico € 0 hoeft te worden toegevoegd aan het vereist eigen vermogen.

Wettelijk risico

Het wettelijk risico omvat het compliance risico, dat wil zeggen het niet voldoen aan bestaande wet- en regelgeving, en het risico dat wetgeving wijzigt met gevolgen voor het fonds. Het voldoen aan wet- en regelgeving alsmede aanpassingen door wijzigingen daarin kunnen onder meer resulteren in (al dan niet structureel) hogere kosten inclusief veranderingskosten. Ook kan nieuwe wetgeving van invloed zijn op waarderingen en/of het financiële beleidskader.

Het fonds beoogt het eerste te beheersen door onder meer het kennis nemen van ontwikkelingen (inclusief permanente educatie) en het inrichten van bestuurlijke processen/beheerskaders.

Actief beheerrisico

Dit betreft het risico dat samenhangt met het actief beheer van de beleggingen om een beter rendement te behalen dan de benchmark. Dit is gekwantificeerd op basis van de actieve aandelenportefeuille en de daarbij behorende tracking error van 4%.

Toelichting op de balans (bedragen x € 1.000)

[1] Beleggingen voor risico pensioenfonds

(boekjaar 2018)	01-01-2018	aankopen	verkopen	waarde- wijzigingen	31-12-2018
Onroerend goed	81.375	0	-1.245	805	80.935
Aandelen	384.811	124.018	-113.341	-18.952	376.536
Obligaties	738.378	524.373	-460.926	8.208	810.033
Hedgefondsen	121.729	494	-11.004	2.294	113.513
Participaties in beleggingsmaatschappijen	584	0	-150	93	527
Derivaten	437	2.202	-1.650	-912	77
Grondstoffen	0	0	0	0	0
Totaal beleggingen risico pensioenfonds	1.327.314	651.087	-588.316	-8.464	1.381.621
Schuldenpositie derivaten	-1.233	23.742	-7.965	-24.500	-9.956
Totaal beleggingen risico pensioenfonds incl. schuldenpositie derivaten	1.326.081	674.829	-596.281	-32.964	1.371.665

(boekjaar 2017)	01-01-2017	aankopen	verkopen	waarde- wijzigingen	31-12-2017
Onroerend goed	84.365	1.200	-7.852	3.662	81.375
Aandelen	405.419	289.265	-349.254	39.381	384.811
Obligaties	720.210	274.323	-237.307	-18.848	738.378
Hedgefondsen	150.790	2.174	-22.194	-9.041	121.729
Participaties in beleggingsmaatschappijen	587	0	0	-3	584
Derivaten	1.800	743	-4.479	2.373	437
Grondstoffen	48.644	0	-48.642	-2	0
Totaal beleggingen risico pensioenfonds	1.411.815	567.706	-669.728	17.522	1.327.314
Schuldenpositie derivaten	-22.990	23.819	-33.366	31.304	-1.233
Totaal beleggingen risico pensioenfonds incl. schuldenpositie derivaten	1.388.825	591.524	-703.094	48.826	1.326.081

De post obligaties omvat voor € 667.862 obligaties en voor € 142.172 participaties in obligatiefondsen.

De post beleggingen in aandelen betreffen voor € 189.115 ETF's (Exchange Traded Funds) en voor € 187.420 participaties in aandelenfondsen.

Het rendement over 2018 na aftrek van alle kosten van de totale portefeuille van Provisum is uitgekomen op -1,3%. Met de totale portefeuille werd over 2018 een netto underperformance in vergelijking tot het rendement van de benchmark gerealiseerd van 1,0%.

Bij de beleggingen kan onderscheid worden gemaakt in de 'hardheid' van de waardering en de inzichtelijkheid van de beleggingen. De beleggingen kunnen op basis van de Richtlijn

voor de Jaarverslaggeving als volgt worden ingedeeld waarbij de beleggingen in (gemengde) beleggingsfondsen zijn opgenomen in de categorie waarin hoofdzakelijk belegd wordt (toepassing van doorkijkprincipe, hetgeen betekent dat de beleggingen gecategoriseerd zijn op basis van de kenmerken van de onderliggende beleggingen in de beleggingsfondsen):

31-12-2018 (bedragen x € 1.000)	<i>genoteerde marktprijzen</i>	<i>afgeleid van marktnotering</i>	<i>onafhankelijke taxaties</i>	<i>andere methode</i>	Totaal
Onroerend goed			67.110	13.825	80.935
Aandelen	376.536				376.536
Obligaties	810.033				810.033
Derivaten		77			77
Hedgefondsen				113.513	113.513
Overige beleggingen				527	527
Totaal	1.186.569	77	67.110	127.865	1.381.621

31-12-2017 (bedragen x € 1.000)	<i>genoteerde marktprijzen</i>	<i>afgeleid van marktnotering</i>	<i>onafhankelijke taxaties</i>	<i>andere methode</i>	Totaal
Onroerend goed			68.705	12.670	81.375
Aandelen	384.811				384.811
Obligaties	738.378				738.378
Derivaten		437			437
Hedgefondsen				121.729	121.729
Overige beleggingen				584	584
Totaal	1.123.189	437	68.705	134.983	1.327.314

De beleggingen van het fonds zijn gewaardeerd tegen actuele waarde. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen:

- Beleggingen met een direct waarneembare marktnotering, zijnde beleggingen met genoteerde marktprijzen die verhandeld worden op een actieve markt.
- Beleggingen met een afgeleide marktnotering, zijnde gebaseerd op waarderingsmodellen waarbij gebruik is gemaakt van waarneembare marktdata.
- Beleggingen gewaardeerd op basis van onafhankelijke taxaties, zijnde (directe) beleggingen in onroerend goed. Voor de belangrijkste uitgangspunten bij de waardering van het onroerend goed wordt verwezen naar de grondslagen van waardering en resultaatbepaling en de toelichting ten aanzien van onroerend goed in de paragraaf risicobeheersing.
- Beleggingen gewaardeerd op een andere methode, zijnde waardering op basis van modellen waar niet of slechts gedeeltelijk gebruik gemaakt is van waarneembare marktdata Dit betreft onder meer de beleggingen die worden gewaardeerd op basis van de intrinsieke waarde ontleend aan opgaven van externe managers.

Opgemerkt wordt dat schattingen naar hun aard subjectief zijn en dat geschatte actuele waarden inherent onderhevig zijn aan onzekerheden en waardeoordelen ten aanzien van de volatiliteit, rentestand en kasstromen.

Derivaten

Derivaten worden ingezet ten behoeve van risicobeheer of efficiënt portefeuillebeheer. De volgende tabel geeft inzicht in de derivatenpositie.

Per 31 december 2018:

Type contract: (bedragen x € 1.000)	expiratedatum	contract- omvang (notional)	actuele waarde activa	actuele waarde passiva
Valutatermijncontracten (USD)	10 januari 2019	294.406	0	8.745
Valutatermijncontracten (USD)	10 januari 2019	1.291	0	0
Valutatermijncontracten (GBP)	10 januari 2019	17.113	77	0
Valutatermijncontracten (GBP)	10 januari 2019	-544	0	2
Valutatermijncontracten (JPY)	10 januari 2019	24.079	0	1.209
		336.345	77	9.956

Per 31 december 2017:

Type contract: (bedragen x € 1.000)	expiratedatum	contract- omvang (notional)	actuele waarde activa	actuele waarde passiva
Valutatermijncontracten (USD)	9 januari 2018	291.639	0	1.181
Valutatermijncontracten (USD)	9 januari 2018	5.364	72	0
Valutatermijncontracten (GBP)	9 januari 2018	17.653	0	52
Valutatermijncontracten (JPY)	9 januari 2018	30.605	365	0
		345.261	437	1.233

[2] Beleggingen voor risico deelnemers

Provisum kent twee zuivere beschikbare premiereregelingen: de 'B- excedent'- regeling en de 'vrijwillige, aanvullende, regeling'. De premies van deze regelingen worden belegd bij Robeco op naam van het fonds. De premies worden op risico van de deelnemer belegd binnen beleggingsmixen op basis van het Life-cycle beginsel. De deelnemer kan van deze adviesmixen afwijken. Het fonds heeft geen rendements- of andere garanties afgegeven ten aanzien van de deze beleggingen.

boekjaar 2018 (bedragen x € 1.000)	01-01-2018	aankopen	verkopen	waarde- wijzigingen	31-12-2018
Aandelen	8.191	1.168	-1.287	-844	7.228
Obligaties	6.598	1.316	-730	-19	7.165
Grondstoffen	14	11	-15	-1	9
Liquiditeiten	217	29	-21	-23	202
Totaal beleggingen risico deelnemers	15.020	2.524	-2.053	-887	14.604

boekjaar 2017 (bedragen x € 1.000)	01-01-2017	aankopen	verkopen	waarde- wijzigingen	31-12-2017
Aandelen	6.224	8.029	-6.615	553	8.191
Obligaties	6.272	6.776	-6.587	137	6.598
Grondstoffen	1.073	84	-1.121	-22	14
Liquiditeiten	354	214	-357	6	217
Totaal beleggingen risico deelnemers	13.923	15.103	-14.680	674	15.020

[3] Immateriële vaste activa

(bedragen x € 1.000)	2018	<i>2017</i>
Software	143	228
Totaal liquide middelen	143	228

De post 'Immateriële vaste activa' betreft de restwaarde van een geactiveerde investering van het pensioensysteem Axylife met een oorspronkelijke investering van € 409 die over 5 jaar wordt afgeschreven middels een jaarlijkse afschrijving van € 82.

[4] Vorderingen en overlopende activa

(bedragen x € 1.000)	2018	<i>2017</i>
Vorderingen in verband met effectentransacties	0	495
Collateral inzake valuta termijntransacties	10.040	0
Lopende interest, huren, etc.	7.628	6.564
Vorderingen op werkgevers	694	270
Vorderingen uit hoofde van waardeoverdrachten	222	605
Vorderingen op herverzekeraar	922	1.248
Terug te vorderen belasting	35	124
Overige vorderingen	716	382
Totaal vorderingen en overlopende activa	20.257	9.688

Alle vorderingen hebben een resterende looptijd van korter dan een jaar.

[5] Liquide middelen

(bedragen x € 1.000)	2018	<i>2017</i>
Liquide middelen ter beschikking beleggingen	24.896	133.331
Liquide middelen ter vrije beschikking	908	196
Totaal liquide middelen	25.804	133.527

Onder de liquide middelen worden opgenomen de kasmiddelen en tegoeden op bankrekeningen die onmiddellijk dan wel op korte termijn opeisbaar zijn.

[6] Reserve

	2018	2017
Stichtingskapitaal	1	1
Algemene reserve	348.026	360.908
Totaal reserve	348.027	360.909

Verloop algemene reserve	2018	2017
Stand einde vorig boekjaar	360.908	278.132
Toevoeging/onttrekking (-) van het saldo Staat van baten- en lasten	-12.882	82.776
Stand einde boekjaar	348.026	360.908

Het minimum vereist vermogen ultimo 2018 bedroeg € 43,2 miljoen (2017: € 44,9 miljoen) en het vereist eigen vermogen conform de Pensioenwet bedroeg ultimo 2018 € 186,2 miljoen (2017: € 197,6 miljoen). De bijbehorende dekkingsgraden zijn respectievelijk 104,0% en 117,2%. (2017: 104,0% resp. 117,6%). Onder het FTK dient, om niet in reserve tekort te verkeren, de beleidsdekkingsgraad, de gemiddelde dekkingsgraad over alle maanden in het jaar 2018, hoger te zijn dan de bovengenoemde 117,2%. De beleidsdekkingsgraad bedraagt ultimo 2018: 132,5%. Er is ultimo 2018 geen sprake van een reservetekort. De actuele dekkingsgraad per eind 2018 bedraagt 132,2% (2017: 132,2%).

[7] Voorziening pensioenverplichting voor risico pensioenfonds

(bedragen x € 1.000)	2018	2017
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	1.064.631	1.103.815
Overige technische voorzieningen voor risico pensioenfonds	2.261	2.004
Totaal voorzieningen pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	1.066.892	1.105.819

Ultimo boekjaar bedraagt de gemiddeld gewogen discontovoet 1,3% (2017 1,4%).

De ontwikkeling van de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds wordt in de toelichting in de staat van baten en lasten uitgesplitst. In de vergadering van 14 december 2018 heeft het bestuur besloten om de ingegane en opgebouwde pensioenen te indexeren met 2,10% per 1 januari 2019. De indexatie aanpassing is in de voorziening ultimo 2018 verwerkt.

Bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is uitgegaan van de op balansdatum geldende pensioenreglementen die wettelijk kwalificeren als uitkeringsregelingen:

- de eindloonregeling A2001
- de eindloonregeling A2006
- de middelloonregeling B

en van de over verstreken deelnemersjaren verworven aanspraken en rechten.

Op pensioenaanspraken en -rechten opgebouwd tot en met het jaar 2000 rust een indexatiegarantie tot maximaal 3% van het pensioen. Bij de bepaling van de voorziening wordt ervan uitgegaan dat de pensioenen waarop de indexatiegarantie rust, jaarlijks met 2% worden verhoogd. Op pensioenaanspraken en -rechten opgebouwd vanaf het jaar 2001 rust een voorwaardelijke indexatie waarbij de ambitie is om de pensioenaanspraken en -rechten jaarlijks aan te passen aan de prijsindex. Het bestuur beslist evenwel jaarlijks in hoeverre deze aanpassing kan plaatsvinden en baseert zich op de financiële positie van het fonds waarbij de beleidsdekkingsgraad leidend is. Voor deze voorwaardelijke indexatie is geen reserve gevormd.

De voorziening voor pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds kan als volgt worden gesplitst:

(x bedragen € 1.000)	2018	<i>2017</i>
Actieve deelnemers	239.133	252.875
Gewezen deelnemers	199.521	175.702
Pensioengerechtigden	625.977	675.238
Totaal	1.064.631	1.103.815

Voor de opslag voor toekomstige uitvoeringskosten is eind 2018 3,3% opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen (eind 2017: 2,15%).

De overige technische voorzieningen zijn als volgt samengesteld:

(bedragen x € 1.000)	2018	<i>2017</i>
Aanvullende voorziening opgenomen voor latente arbeidsongeschiktheid	792	807
Voorziening voor latent wezenpensioen	602	591
Voorziening voor latente Anw hiaat-uitkering	204	163
Voorziening premies arbeidsongeschikten	175	0
Garantievoorziening voor pensioenvervroeging	2	2
Voorziening voor niet opgevraagde pensioenen	486	440
Totaal overige technische voorzieningen	2.261	2.004

In 2018 is een schadevoorziening opgevoerd voor toekomstige premies van arbeidsongeschikte deelnemers. Dit betreft deelnemers die al voor 1993 arbeidsongeschikt zijn geworden en waarvoor destijds geen premievrijstelling is toegekend, maar die wel recht hebben op voortzetting van de pensioenopbouw.

[8] Voorziening pensioenverplichting voor risico deelnemers

Provisum kent twee zuivere beschikbare premiereregelingen: de 'B- excedent'- regeling en de 'vrijwillige, aanvullende, regeling'.

(bedragen x € 1.000)	2018	<i>2017</i>
Vrijwillige aanvullende regeling	4.411	5.035
Excedentregeling	10.193	9.984
Totaal voorzieningen pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	14.604	15.020

Pensioenregeling B excedent

De B excedent regeling is een beschikbare premieregeling die geldt voor deelnemers in de B regeling met een hoger pensioengevend jaarsalaris dan het maximum loon voor de sociale verzekeringen, € 54.614,- in 2018. In deze pensioenregeling is het pensioengevend salaris in 2018 wettelijk gemaximeerd op € 105.075,-. Het percentage van de grondslag is afhankelijk van de leeftijd van de deelnemer.

Vrijwillig aanvullend pensioen

Provisum berekent per deelnemer de maximaal vrijwillige premiebijdrage (verschil tussen de fiscaal toegestane pensioenopbouw en de pensioenopbouw onder de regeling van het pensioenfonds). Deelname is op vrijwillige basis.

[9] Schulden en overlopende passiva

(bedragen x € 1.000)	2018	2017
Schuldenpositie derivaten	9.956	1.233
Schulden aan werkgevers	13	21
Schulden aan deelnemers	41	42
Schulden betreffende overdracht	42	7
Schulden uit hoofde van beleggingen (o.a. commissionairs)	1.141	1.078
Overige schulden en overlopende passiva	1.714	1.648
Totaal schulden en overlopende passiva	12.907	4.029

Alle schulden hebben een resterende looptijd van korter dan een jaar.

Niet in de balans opgenomen regelingen en verplichtingen

Ontvangen of verstrekte zekerheden en garanties

Er zijn ten aanzien van de huurverplichtingen van direct onroerend goed door de huurders bankgaranties verstrekt ten behoeve van Provisum, voor een bedrag van € 790 (2017: € 784).

Voorwaardelijke verplichtingen

Per jaareinde lopen er geen juridische procedures tegen het pensioenfonds en heeft het pensioenfonds geen juridische procedures aangespannen tegenover derden.

Verbonden partijen

Identiteit van verbonden partijen

Er is sprake van een relatie tussen het fonds, de aangesloten ondernemingen, de bestuurders en leden van het verantwoordingsorgaan van het fonds.

Transacties met bestuurders

Er zijn geen leningen verstrekt aan, noch is er sprake van vorderingen op (voormalige) bestuurders. Voor zover bestuurders deelnemen aan de pensioenregeling, gebeurt dit onder reguliere condities. Voor informatie over de beloning van bestuurders wordt verwezen naar de betreffende passage in de jaarrekening over de pensioenuitvoeringskosten.

Overige transacties met verbonden partijen

Het pensioenfonds houdt geen beleggingen in de bijdragende ondernemingen zoals genoemd in de uitvoeringsovereenkomst. In het kader van de uitvoeringsovereenkomst en aanvullende regelingen vinden er transacties plaats met de aangesloten werkgevers. De bestuurders, medewerkers van het pensioenbureau, medewerkers van de vermogensbeheerder AFAM, de compliance officer en leden van het Verantwoordingsorgaan nemen deel aan de pensioenregeling van het pensioenfonds onder reguliere condities.

Toelichting op de staat van baten en lasten (bedragen x € 1.000)

[10] Premies voor risico pensioenfonds

Met ingang van 2016 geldt voor het fonds een gedempte kostendekkende premie op basis van het rendement. Hierbij is rekening gehouden een netto rendement van 3% gebaseerd op een verwacht rendement dat wordt verminderd met een percentage ten behoeve van de indexatie. Tot 2016 gold een kostendekkende premie op basis van de rentetermijnstructuur.

<i>In rekening gebracht aan vennootschappen (kostendekkende premie)</i> (bedragen x € 1.000)	2018	2017
Periodieke stortingskoopsommen A2006-regeling coming service	876	1.048
Periodieke stortingskoopsommen A2006-regeling backservice	381	259
Periodieke stortingskoopsommen B-regeling coming service	4.664	4.902
Risicopremies B excedent	214	203
Solvabiliteitsopslag	0	0
Opslag toekomstige uitvoeringskosten (Inkoop premieregelingen)	39	23
Uitvoeringskosten	2.118	2.077
Eenmalige stortingskoopsommen	0	0
Totaal in rekening gebracht aan vennootschappen (kostendekkende premie)	8.292	8.513
Af: Verleende premiekorting	0	0
Totaal in rekening gebracht aan vennootschappen	8.292	8.513

De totale uitvoeringskosten (€ 2.118) behoren tot de kostendekkende premie en komen voor rekening van de vennootschappen.

Voor de premie voor risico pensioenfonds geldt:

De gedempte kostendekkende premie op basis van verwacht rendement bedraagt € 8.292 (2017: € 8.513). De in rekening gebrachte premie bedraagt € 8.292 (2017: € 8.513).

De premie op basis van de rentetermijnstructuur zou € 12.223 hebben bedragen (2017: € 12.960).

De actuariel benodigde premie voor inkoop van aanspraken en risicopremies op basis van de rentetermijnstructuur van DNB bedraagt € 8.571.

De premiedekkingsgraad kan dan als volgt worden vastgesteld:

in rekening gebrachte premie exclusief uitvoeringskosten 2018
actuariel benodigde premie inclusief opslag toekomstige uitvoeringskosten * 100%

Premiedekkingsgraad is € 6.174 / € 8.571 * 100% = 72%.

In de uitvoeringsovereenkomst die geldt voor 2018 is vastgelegd dat premiekorting wordt gegeven zodra de beleidsdekkingsgraad hoger is dan het niveau waarop volledig kan worden geïndexeerd (115,9%) vermeerderd met het vereist eigen vermogen (uitgedrukt als percentage van de VPV/17,6%). Het niveau waarop premiekorting kan worden verleend over 2018 ligt daarmee boven een beleidsdekkingsgraad van 133,5%. Gezien de beleidsdekkingsgraad van 128,5% ultimo 2017 is premiekorting over 2018 niet aan de orde.

[11] Premies voor risico deelnemers

(bedragen x € 1.000)	2018	2017
Beschikbare premie B excedent	686	597
Beschikbare premie vrijwillig aanvullende regeling	170	148
Totaal premies voor risico deelnemers	856	745

Het pensioenfonds kent een vrijwillige beschikbare premieregeling. De deelnemer kan hierin pensioen opbouwen voor eigen risico. Daarnaast kent het pensioenfonds sinds 2011 een excedentregeling op het B-reglement in de vorm van een beschikbare premieregeling (ook in de vorm van 'Flexioen').

Totale premie

Voor de totale premie (voor risico pensioenfonds én voor risico deelnemers) geldt:
De gedempte kostendekkende premie op basis van verwacht rendement bedraagt € 9.148.
De in rekening gebrachte premie bedraagt € 9.148 (2017: € 9.258).
De premie op basis van de rentetermijnstructuur zou € 13.079 hebben bedragen (2017: € 13.705).

De totale kostendekkende premie en de premie op basis van de RTS is samengesteld uit de volgende onderdelen.

Bestanddelen premie (in € 1.000)	2018 op basis van RTS	2018 op basis van gedempte premie	2017 op basis van RTS
a. koopsommen en risicopremies	8.571	3.478	9.223
b. opslag toekomstige uitvoeringskosten	0	0	0
c. solvabiliteitsopslag	1.534	623	1.660
d. actuariael benodigde premie voor voorwaardelijke onderdelen	-	2.073	-
e. uitvoeringskosten	<u>2.118</u>	<u>2.118</u>	<u>2.077</u>
Totaal kostendekkende premie voor risico pensioenfonds	12.223	8.292	12.960
f. beschikbare premie (voor risico deelnemer)	<u>856</u>	<u>856</u>	<u>745</u>
Totaal kostendekkende premie	13.079	9.148	13.705

[12] Beleggingsresultaten voor risico pensioenfonds

<i>Directe beleggingsopbrengsten</i> (bedragen x € 1.000)	2018	<i>2017</i>
Inkomsten uit onroerend goedbeleggingen	4.859	4.738
Ontvangen dividenden op aandelen	9	722
Ontvangen interest op obligaties	13.562	10.861
Overige interest	0	0
Totaal directe beleggingsopbrengsten	18.430	16.321

<i>Indirecte beleggingsopbrengsten</i>		
Waardeveranderingen onroerend goed	804	3.662
Waardeveranderingen participaties	93	-3
Waardeveranderingen aandelen	-18.952	39.381
Waardeveranderingen obligaties	8.208	-18.847
Waardeveranderingen grondstoffen	0	-2
Waardeveranderingen hedgefondsen	2.294	-9.042
Waardeveranderingen derivaten	-25.411	33.677
Waardeveranderingen valuta	-481	-869
Totaal indirecte beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfonds	-33.446	47.957

<i>Af: beleggingskosten</i>		
Exploitatiekosten onroerend goedbeleggingen	307	852
Beheerkosten onroerend goedbeleggingen	454	432
Beheerkosten effecten	2.439	2.768
Totaal beleggingskosten voor risico pensioenfonds	3.199	4.052

Beleggingsopbrengsten minus beleggingskosten voor risico pensioenfonds	-18.214	60.226
---	----------------	--------

De transactiekosten kunnen niet voldoende betrouwbaar bepaald worden omdat hier schattingen aan ten grondslag liggen. De transactiekosten zijn daarom niet afzonderlijk toegelicht.

[13] Beleggingsresultaten voor risico deelnemers

<i>Indirecte beleggingsopbrengsten</i> (bedragen x € 1.000)	2018	<i>2017</i>
Waardeverandering beleggingsfondsen (beleggingskosten zijn verwerkt in de koersen van de beleggingsfondsen)	-887	674
Totaal beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers	-887	674

[14] Mutaties voorziening pensioenverplichting voor risico pensioenfonds

(bedragen x € 1.000)	2018	<i>2017</i>
Actuarieel benodigd voor nieuwe aanspraken en risicopremies	10.407	10.321
Toevoeging in verband met kosten	169	175
Benodigde intresttoevoeging (1-jaarsrente)	-2.859	-2.530
Overgenomen pensioenverplichtingen	1.846	1.606
Uitkeringen	-40.202	-39.975
Vrijgevallen voor kosten	-864	-839
Overgedragen pensioenverplichtingen	-244	-515
Overig	189	-70
Wijziging van pensioenregeling en/of pensioenniveau:		
• Toeslagverlening gepensioneerden	-2.803	-8.640
• Toeslagverlening premievrijen	3.967	2.379
• Toeslagverlening actieven	4.296	3.017
Wijziging rentetermijnstructuur	38.665	-13.182
Wijziging actuariële grondslagen en/of methoden	-50.909	-5.800
Resultaat op kanssystemen:		
• Resultaat op sterfte	116	-437
• Resultaat op arbeidsongeschiktheid	-55	-176
• Resultaat op mutaties	-646	-489
Totaal mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-38.927	-55.155

De analyse heeft plaats gevonden op basis van de rentetermijnstructuur van 31 december 2017.

De post intresttoevoeging (1-jaarsrente) betreft de rentetoevoeging aan de voorziening primo jaar. Hiervoor wordt de 1-jaarsrente uit de rente termijnstructuur ultimo vorig boekjaar gehanteerd. Voor 2018 bedroeg deze rente -0,26% (2017: -0,217%). Aangezien

de 1-jaarsrente negatief is hier in feite geen sprake van een toevoeging maar van een onttrekking.

In de post wijziging rentetermijnstructuur is het effect op de voorziening opgenomen van de wijziging van de rentetermijnstructuur ultimo 2018. Deze post toont de impact van de wijzigingen in de rentetermijnstructuur van DNB gedurende het boekjaar 2018. De rentetermijnstructuur ultimo 2018 kwam voor de verplichtingen van het pensioenfonds overeen met een gemiddelde rente van 1,3%. Ultimo 2017 bedroeg de gemiddelde rente uit de rentetermijnstructuur voor de verplichtingen van het pensioenfonds 1,4%.

<i>Actuarieel benodigd voor nieuwe aanspraken en risicopremies</i>	2018	<i>2017</i>
Koopsommen en risicopremies	8.571	9.223
Koopsommen onttrokken aan beleggingen risico deelnemers	1.097	1.098
Totaal actuarieel benodigd voor nieuwe aanspraken en risicopremies	10.407	10.321

Ultimo 2018 zijn er wijzigingen doorgevoerd op de actuariële grondslagen. Voor de toelichting hierop wordt verwezen naar de paragraaf 'Grondslagen voor de waardering en resultaatbepaling' in de jaarrekening.

<i>Wijziging actuariële grondslagen en/of methoden</i>	2018	<i>2017</i>
Verlaging reservering garantie ingegane aanspraken van 3% naar 2%	-74.079	0
Verhoging reservering garantie niet ingegane aanspraken naar 2%	24.606	0
Verhoging opslag toekomstige uitvoeringskosten van 2,15% naar 3,3%	11.932	555
Stelselwijziging nieuwe prognosetafel AG2018	-13.778	0
Aanpassing fondsafhankelijke correctiefactoren	0	-7.205
Overig	410	850
Totaal wijziging actuariële grondslagen en/of methoden	-50.909	-5.800

[15] Saldo overdrachten

(bedragen x € 1.000)	2018	2017
<i>T.a.v. voorziening voor risico pensioenfonds</i>		
Overgedragen aan derden	-223	-469
Ontvangen van derden	3.044	2.339
<i>T.a.v. voorziening voor risico deelnemers</i>		
Overgedragen aan derden of aan pensioenregelingen A2006 of B	-1.128	-878
Ontvangen van derden	739	497
Totaal saldo overdrachten	2.432	1.489

Voor actieve deelnemers met een premievrije aanspraak op pensioen alsmede voor gewezen deelnemers met nog niet ingegane premievrije aanspraken bestaat de mogelijkheid om de waarde van het opgebouwde pensioen over te dragen naar een andere pensioenuitvoerder.

De overgedragen voorziening voor risico deelnemers is in 2018 geheel aangewend voor inkoop van rechten in de basis pensioenregelingen A2006 of B van Provisum.

[16] Overige baten

(bedragen x € 1.000)	2018	2017
Rente	0	1
Overige baten	177	21
Totaal overige baten	177	22

Onder de overige voorzieningen voor risico pensioenfonds [7] is in 2018 een voorziening opgevoerd voor toekomstige premies van arbeidsongeschikte deelnemers. Deze premies worden niet onttrokken aan de bestaande schadevoorziening. Ten gunste van de overige baten is onder de vorderingen en overlopende activa [4] een bedrag van € 175 opgenomen.

[17] Pensioenuitkeringen

(bedragen x € 1.000)	2018	2017
Pensioenen	41.729	40.018
Uitgekeerde niet-reglementaire aanspraken	10	14
Totaal pensioenuitkeringen	41.739	40.031

[18] Pensioenuitvoeringskosten

(bedragen x € 1.000)	2018	2017
Bestuur	118	82
DNB/ AFM	74	73
Honoraria Accountant	88	104
Controle en toezicht overig	99	142
Advieskosten	372	360
Personeelskosten	918	912
Kosten IT	276	258
Huur & facility	129	134
Overige kosten	44	90
Totaal pensioenuitvoeringskosten	2.118	2.154
Pensioenpremie Provisum personeel	0	-77
Totaal pensioenuitvoeringskosten in de premie voor de werkgever	2.118	2.077

De kosten van bestuur en verantwoordingsorgaan betreffen de kosten welke direct voor rekening van het fonds komen. Voor bestuursleden in actieve dienst worden de kosten gedragen door de betreffende werkgever(s).

De honoraria van de accountant hebben betrekking op de controle van de jaarrekening en DNB-jaarstaten van het betreffende boekjaar.

Het gemiddelde aantal fte's dat in 2018 in dienst was van het pensioenfonds bedroeg 7,0. De personeelskosten in 2018 bedragen aan salarissen en pensioenpremies € 683 (2017: vanaf 1 juli € 320), aan sociale lasten € 82 (2017: vanaf 1 juli € 36) en aan overige personeelskosten € 152 (2017: vanaf 1 juli € 57).

[19] Mutaties voorziening voor risico deelnemers

(bedragen x € 1.000)	2018	2017
Premies in rekening gebracht bij werkgevers en deelnemers	856	745
Premies uit hoofde van verleende premievrijstelling	4	7
Saldo waardeoverdrachten en onttrekkingen	-388	-329
Waardeveranderingen	-887	674
Totaal mutaties voorziening voor risico deelnemers	-416	1.097

[20] Premies herverzekering minus uitkeringen

(bedragen x € 1.000)	2018	<i>2017</i>
Premies herverzekering	682	876
Af: ontvangen uitkeringen	-36	735
Totaal premies herverzekering minus uitkeringen	718	141

De herverzekering betreft een risicoherverzekeringscontract voor overlijden en arbeidsongeschiktheid afgesloten bij SCOR Global Life.

[21] Overige lasten

(bedragen x € 1.000)	2018	<i>2017</i>
Rente	304	625
Negatieve risicopremie	2	0
Totaal overige lasten	306	625

Vanwege de negatieve rente was in het verslagjaar over de aangehouden liquide middelen creditrente verschuldigd.

BESTEMMING VAN HET RESULTAAT

Overeenkomstig de statutaire bepalingen² is het saldo van baten en lasten over het boekjaar 2018 (-€ 12.882.000) onttrokken aan de algemene reserve.

GEBEURTENISSEN NA BALANSDATUM

Er hebben zich geen relevante gebeurtenissen na balansdatum voorgedaan.

² Artikel 20: Het resultaat dat blijkt uit de tot de in artikel 19 genoemde jaarrekening behorende winst- en verliesrekening wordt toegevoegd aan of ten laste gebracht van de reserves. De wijze waarop dit zal geschieden wordt vastgelegd in de met de werkgevers af te sluiten pensioenuitvoeringsovereenkomst.

CONTROLEVERKLARING VAN DE ONAFHANKELIJKE ACCOUNTANT

Aan: het bestuur en de raad van toezicht van Stichting Pensioenfonds Provisum

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2018

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2018 van Stichting Pensioenfonds Provisum te Amsterdam gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds Provisum op 31 december 2018 en van het resultaat over 2018 in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

De jaarrekening bestaat uit:

de balans per 31 december 2018;

de staat van baten en lasten over 2018;

de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Provisum (hierna: de stichting) zoals vereist in de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta), de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Materialiteit

Materialiteit	€ 14,25 miljoen
Toegepaste benchmark	1,0% van het pensioenvermogen per 31 december 2018 (afgerond), zijnde het totaal van de voorziening pensioenverplichting voor pensioenfonds, de voorziening pensioenverplichting voor deelnemers en het stichtingskapitaal en de reserves.
Nadere toelichting	Wij hebben voor deze grondslag gekozen omdat dit het vermogen betreft dat de basis vormt voor de berekening van de (beleids)dekkingsgraad. Voor het bepalen van het percentage hebben wij gelet op de financiële positie van de stichting en de mate waarin de beleidsdekkingsgraad zich rondom een kritieke grens bevindt. Gelet op het reserveoverschot hebben wij de materialiteit gesteld op 1,0% van het pensioenvermogen De wijze waarop wij de materialiteit hebben bepaald, is niet gewijzigd ten opzichte van voorgaand boekjaar.

Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij zijn met de raad van toezicht en het bestuur overeengekomen dat wij aan de raad van toezicht en het bestuur tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven € 712.500 rapporteren alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met de raad van toezicht en het bestuur gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben in vergelijking met voorgaand jaar geen wijzigingen in de kernpunten van onze controle aangebracht.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

Ontwikkeling van de (beleids)dekkingsgraad

Risico

De solvabiliteit van een pensioenfonds wordt gemeten aan de hand van de dekkingsgraad. De dekkingsgraad brengt de verhouding tussen de (netto) activa en pensioenverplichtingen tot uitdrukking en is daarmee een graadmeter voor de financiële positie van een pensioenfonds. De beleidsdekkingsgraad is de gemiddelde dekkingsgraad van de twaalf maanden voorafgaand aan het moment van vaststelling.

De stichting is wettelijk verplicht om de beleidsdekkingsgraad te hanteren als basis voor bepaalde beleidsbeslissingen, bijvoorbeeld inzake indexatie en kortingen. Daarnaast is de beleidsdekkingsgraad onder meer van belang om te bepalen of de stichting voldoende buffers heeft.

De dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad zijn toegelicht in toelichting [6] Stichtingskapitaal en Reserves van de jaarrekening.

Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de (beleids)dekkingsgraad niet juist wordt vastgesteld.

Onze controleaanpak

Door controle van de balans onderzoeken wij de samenstellende delen van de dekkingsgraad.

De balans en daarmee de dekkingsgraad per 31 december 2018 hebben wij mede met gebruikmaking van de werkzaamheden van de certificerend actuaris gecontroleerd. Wij hebben de ontwikkelingen in de financiële positie van de stichting beoordeeld op basis van het actuariële rapport van de certificerend actuaris en onze controle van de jaarcijfers. Vanwege de gevoeligheid van schattingselementen hebben wij specifiek aandacht besteed aan de waardering van de beleggingen voor risico pensioenfonds zonder genoteerde marktprijzen en de waardering van de voorziening pensioenverplichting voor pensioenfonds. De werkzaamheden die wij in dit kader hebben uitgevoerd zijn in de kernpunten hierna beschreven.

	Wij controleren geen andere maandelijkse dekkingsgraden dan de dekkingsgraad ultimo boekjaar. Ten aanzien van andere maandelijkse dekkingsgraden hebben wij de navolgende toetsingswerkzaamheden verricht, die minder zekerheid geven dan een controle van twaalf maandsdekkingsgraden: Wij hebben de opzet van het totstandkomingsproces van de berekening van de maandelijkse dekkingsgraad onderzocht alsmede de juiste maandtoerekening van zogenaamde key-items vastgesteld. Dit jaar betroffen key-items: de wijziging van de ervaringssterfte en de andere schattingswijzigingen alsmede de indexatie van de pensioenaanspraken. Daarnaast heeft de certificerend actuaire een plausibiliteitstoets uitgevoerd op de ontwikkeling van de voorziening pensioenverplichtingen voor pensioenfondsen zoals gehanteerd in de bepaling van de dekkingsgraad gedurende het jaar in relatie tot de ontwikkelingen in de belangrijkste factoren, zoals de rentecurve. Wij hebben kennisgenomen van de uitkomst van deze werkzaamheden van de certificerend actuaire.
Belangrijke observaties	Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd in de vaststelling van de dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad per 31 december 2018.
Waardering en toelichting van beleggingen voor risico pensioenfondsen zonder genoteerde marktprijzen	
Risico	De beleggingen zijn een significante post op de balans van de stichting. Alle beleggingen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. Voor een groot deel van de beleggingen is deze marktwaarde te verifiëren aan transacties die tot stand zijn gekomen op de financiële markten (marktprijzen). Er zijn ook beleggingen die worden gewaardeerd op basis van onafhankelijke taxaties of een andere geschikte methode, waaronder de intrinsieke waarde per participatie voor posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen. De waarderingsonzekerheid neemt inherent toe bij (onafhankelijke) taxaties en hangt samen met de beschikbaarheid en toepasbaarheid van marktgegevens. Bij de stichting betreffen dit de posities in onroerend goed. De posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen, met name hedgefondsen kennen eveneens inherent relatief veel waarderingsonzekerheid doordat de waarde wordt ontleend aan de meest recente rapportages van de fondsmanagers. De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de beleggingen beschreven in de paragraaf Grondslagen voor de waardering en resultaatbepaling en een nadere toelichting opgenomen in toelichting [1] Beleggingen voor risico pensioenfondsen. Uit deze toelichting blijkt dat per 31 december 2018 € 67 miljoen is belegd in direct onroerend goed, € 14 miljoen in indirect onroerend goed en € 114 miljoen in niet-(beursgenoteerde) hedgefondsen. Dit betreft 14% van de beleggingen voor risico pensioenfondsen. Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de beleggingen voor risico pensioenfondsen zonder genoteerde marktprijzen niet juist gewaardeerd zijn en dat de toelichting niet voldoet aan relevante verslaggevingsvereisten.
Onze controleaanpak	Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de beleggingen per 31 december 2018.

	• Voor de posities in direct onroerend goed hebben wij de interne beheersingsmaatregelen van het taxatieproces onderzocht en met gebruikmaking van eigen vastgoedspecialisten de onafhankelijke taxaties en daarbij gehanteerde uitgangspunten getoetst op basis van marktgegevens (bandbreedtes). • Voor de posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen hebben wij de aansluiting vastgesteld met de per 31 december 2018 gecontroleerde opgave van de intrinsieke waarde of jaarrekening. Voor de posities waar dit niet beschikbaar is, is de aansluiting vastgesteld met de meest recente (niet-gecontroleerde) rapportage van de fondsmanager alsmede de back-testing (met gecontroleerde jaarrekeningen) en de monitoring procedures van de uitvoeringsorganisatie onderzocht. Tevens hebben wij de toelichtingen met betrekking tot de beleggingen onderzocht.
Belangrijke observaties	Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd ten aanzien van de waardering van de beleggingen voor risico pensioenfondsen zonder genoteerde marktprijzen per 31 december 2018 en de gerelateerde toelichting in de jaarrekening.
Waardering van en toelichting ten aanzien van de voorziening pensioenverplichting voor pensioenfondsen	
Risico	De voorziening pensioenverplichting voor risico pensioenfondsen betreft een significante post in de balans van de stichting. De voorziening pensioenverplichting voor risico pensioenfondsen dient krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. De waardering is gevoelig voor de gehanteerde (actuariële) veronderstellingen en schattingselementen. Hier ligt een aantal belangrijke conventies aan ten grondslag namelijk dat voor de waardering uitgegaan wordt van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur alsmede de meest recente informatie (tafels) omtrent de levensverwachting, zoals gepubliceerd door het Koninklijk Actuarieel Genootschap (AG). In aanvulling op de tafels wordt gecorrigeerd voor de ingeschatte ervaringssterfte bij de stichting, zijnde de fondsspecifieke ervaringssterfte. Deze veronderstellingen hebben tezamen met de hoogte van de kostenopslag, waaraan eveneens schattingen ten grondslag liggen, bijzondere aandacht gehad in onze controle. De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de voorziening pensioenverplichting voor risico pensioenfondsen beschreven in de paragraaf Grondslagen voor de waardering en resultaatbepaling en een nadere toelichting opgenomen in toelichting [7] Voorziening pensioenverplichting voor risico pensioenfondsen. Uit deze toelichting blijkt dat (schattings)wijzigingen hebben plaatsgevonden door het vervangen van prognosetafel AG2016 door prognosetafel AG2018, het verhogen van de opslag voor toekomstige uitvoeringskosten tot 3,3% (was 2,15%) en aanpassing van de bepaling en verwerking van de indexatiegarantie in de jaarrekening. Volgens deze toelichting is de voorziening pensioenverplichting voor pensioenfondsen hierdoor per saldo € 14 miljoen lager uitgekomen. Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de voorziening pensioenverplichting voor pensioenfondsen niet toereikend gewaardeerd en toegelicht is.
Onze controleaanpak	Bij de controle van de voorziening pensioenverplichting voor pensioenfondsen hebben wij gebruikgemaakt van de werkzaamheden van de certificerend actuaris van de stichting. De certificerend actuaris onderzoekt onder meer de toereikendheid van de

	voorziening pensioenverplichting voor pensioenfondsen en de naleving van een aantal specifieke wettelijke bepalingen. De certificerend actuaire heeft daarbij gebruikgemaakt van de door ons in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens, waaronder de pensioenaanspraken van deelnemers. Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel over de jaarrekening als geheel hebben wij met de certificerend actuaire onze planning, werkzaamheden, verwachtingen en uitkomsten afgestemd voor de controle van boekjaar 2018. Hierbij hebben wij specifiek aandacht gevraagd voor de toets van de ervaringssterfte op basis van de toegepaste prognosetafels en de effecten van de wijzigingen hierin, de toereikendheid van de kostenopslag alsmede de toepassing van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur. Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de voorziening pensioenverplichting voor pensioenfondsen per 31 december 2018: • Daartoe hebben wij ons een beeld gevormd van de redelijkheid van de aannames en schattingen van het bestuur met betrekking tot de gekozen actuariële grondslagen alsmede de uitkomsten van het actuariële grondslagenonderzoek en de gehanteerde waarderingsgrondslagen besproken met de certificerend actuaire. • Hierbij hebben wij met inachtneming van het oordeel van de certificerend actuaire en met gebruikmaking van onze eigen actuariële specialist gelet op de besluitvorming van het bestuur, de recentheid van beschikbaar grondslagenonderzoek, de toetsing op de onderbouwing van de daarin opgenomen veronderstellingen, de uitkomsten van beschikbare tussentijdse evaluaties, de uitkomsten van de actuariële analyse over meerdere jaren en de aanwezigheid van een consistente gedragslijn. • Daarnaast hebben wij controlewerkzaamheden uitgevoerd om de gehanteerde basisgegevens te toetsen, waaronder het evalueren van de juiste werking van de interne beheersmaatregelen bij de stichting, het verrichten van aansluitwerkzaamheden met de pensioenadministratie voor wat betreft de aantallen en de aanspraken en het beoordelen van het verloop en de uitkomsten van de actuariële analyse. Tevens hebben wij de toelichtingen ten aanzien van de voorziening pensioenverplichting voor pensioenfondsen onderzocht.
Belangrijke observaties	Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd ten aanzien van de waardering per 31 december 2018 of de toelichting van de voorziening pensioenverplichting voor pensioenfondsen.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

het bestuursverslag, inclusief het voorwoord;

de overige gegevens;

de kerngegevens, het oordeel verantwoordingsorgaan, de samenvatting rapportage raad van toezicht en de bijlagen.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie: met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat; alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat. Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

Beschrijving van verantwoordelijkheden voor de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur en de raad van toezicht voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Het besluit van het bestuur tot vaststelling van de jaarrekening is onderworpen aan de goedkeuring van de raad van toezicht.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat de stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen;
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met de raad van toezicht en het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met de raad van toezicht en het bestuur hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Den Haag, 31 mei 2019

Ernst & Young Accountants LLP

w.g. S.B. Spiessens RA

ACTUARIELE VERKLARING

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds Provisum te Amsterdam is aan Aon Nederland cv de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2018.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaire ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Provisum, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds, anders dan de werkzaamheden uit hoofde van de actuariële functie. Omdat Aon Nederland cv beschikt over een door de toezichthouder goedgekeurde gedragscode, is het toegestaan dat andere actuarissen en deskundigen aangesloten bij Aon Nederland cv wel andere werkzaamheden verrichten voor het pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op EUR 14.250.000, dit is 1% van de aanwezige reserves en de pensioenvoorziening (pensioenvermogen). Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven 5% van de planningsmaterialiteit, zijnde EUR 712.500 te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken. Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- de technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en

de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten. De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken, en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld.

Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum hoger dan het wettelijk vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is hoger dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds Provisum is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening voldoende.

Rotterdam, 31 mei 2019

Drs. M. van de Velde, AAG
verbonden aan Aon Nederland cv

Bijlage: Inventarisatie Code Pensioenfondsen

Vertrouwen waarmaken			
Nr.	Norm	Nageleefd?	Nadere toelichting en motivering
1.	Het bestuur voert de regeling naar beste vermogen uit, in een evenwichtige afweging van belangen, en heeft hiervoor de eindverantwoordelijkheid.	ja	Bij besluiten worden de belangen evenwichtig afgewogen en in de notulen opgenomen.
2.	Het bestuur is verantwoordelijk en zorgt voor de uitvoering van de pensioenregeling. Het heeft een visie op die uitvoering, stelt eisen waaraan deze moet voldoen en bepaalt welk kostenniveau aanvaardbaar is.	ja	Bestuur is betrokken bij uitvoering en keurt budget vooraf goed. Daarnaast worden kosten gebenchmarkt dmv IBI.
3.	Het bestuur stelt een missie, visie en strategie op. Ook zorgt het voor een heldere en gedocumenteerde beleids- en verantwoordingscyclus. Daarnaast toetst het bestuur periodiek de effectiviteit van zijn beleid en stuurt zo nodig bij.	ja	Missie en visie worden periodiek herijkt. Strategie jaarlijks en gemonitord. Effectiviteit wordt gemeten o.a. aan de hand van ALM-studie.
4.	Bij alle besluiten legt het bestuur duidelijk vast op grond van welke overwegingen het besluit is genomen.	ja	Wordt in notulen vastgelegd.
5.	Het bestuur legt verantwoording af over het beleid dat het voert, de gerealiseerde uitkomsten van dit beleid en de beleidskeuzes die het eventueel voor de toekomst maakt. Het bestuur weegt daarbij de verschillende belangen af van de groepen die bij het pensioenfonds betrokken zijn. Ook geeft het bestuur inzicht in de risico's van de belanghebbenden op korte en lange termijn, gerelateerd aan het overeengekomen ambitieniveau.	ja	Wordt in notulen vastgelegd en in het jaarverslag. Dmv een ALM-studie een keer in de drie jaar en een jaarlijkse HBT wordt het ambitieniveau getoetst.
6.	Het bestuur houdt rekening met de verplichtingen die het fonds is aangegaan en draagt daarbij zorg voor optimaal rendement binnen een aanvaardbaar risico.	ja	Word meegenomen in ALM-studie en HBT.
7.	Het bestuur zorgt ervoor dat er onder belanghebbenden draagvlak bestaat voor de keuzes over verantwoord beleggen.	ja	Wijzigingen in beleid worden besproken met VO. Beleid wordt gepubliceerd op website en komt regelmatig aan bod in Pensioenbericht.
8.	Het bestuur bevordert en borgt een cultuur waarin risicobewustzijn vanzelfsprekend is. Ook zorgt het ervoor dat het integrale risicomanagement adequaat georganiseerd is.	ja	Belegd bij commissie ARC en 2e lijn risicomanager Deloitte. Is regelmatig topic op bestuursagenda.

9.	Het bestuur zorgt voor een noodprocedure om in spoedeisende situaties te kunnen handelen.	ja	Vastgelegd in statuten en crisiscommunicatieplan.
	Verantwoordelijkheid nemen		
Nr.	Norm	Nageleefd?	Nadere toelichting en motivering
10.	Het bestuur zorgt voor een heldere en expliciete taak- en rolverdeling tussen bestuur en uitvoering. Hierbij horen passende sturings- en controlemechanismen.	ja	Dit is vastgelegd in meerdere documenten (Abtn, instructie directeur en in periodieke rapportages)
11.	Bij uitbesteding van taken neemt het bestuur in de overeenkomst met de dienstverlener adequate maatregelen op voor als de dienstverlener of een door hem ingeschakelde derde onvoldoende presteert, de overeenkomst niet naleeft, schade veroorzaakt door handelen of nalaten.	ja	Onderdeel van uitbestedingsbeleid
12.	Het bestuur zorgt dat het zicht heeft op de keten van uitbesteding.	ja	
13.	Het bestuur zorgt ervoor dat het beloningsbeleid van partijen aan wie taken worden uitbesteed, niet aanmoedigt om meer risico's te nemen dan voor het fonds aanvaardbaar is. Om dit te bereiken maakt het bestuur dit onderdeel van de contractafspraken bij het sluiten of verlengen van de uitbestedingsovereenkomst of - indien van toepassing - via zijn aandeelhouderspositie.	ja	Vastgelegd in beloningsbeleid.
14.	Het bestuur evalueert jaarlijks de kwaliteit van de uitvoering en de gemaakte kosten kritisch en spreekt een dienstverlener aan als deze de afspraken niet of onvoldoende nakomt.	ja	Periodieke herijking van dienstverleners.
	Integer handelen		
Nr.	Norm	Nageleefd?	Nadere toelichting en motivering
15.	Het bestuur legt de gewenste cultuur vast en stelt een interne gedragscode op.	ja	Gewenste cultuur is vastgelegd in integriteitsbeleid en er is een gedragscode.
16.	De leden van het bestuur, het VO of het BO, het intern toezicht en andere medebeleidsbepalers ondertekenen de interne gedragscode van het fonds en een jaarlijkse nalevingsverklaring, en zij gedragen zich daarnaar.	ja	Zie norm 15.
17.	Alle nevenfuncties worden gemeld aan de compliance officer.	ja	Vastgelegd in gedragscode.

18.	Tegenstrijdige belangen of reputatierisico's worden gemeld. De leden van het bestuur, het VO of het BO, het intern toezicht en andere medebeleidsbepalers vermijden elke vorm en elke schijn van persoonlijke bevoordeling of belangenverstrengeling. Zij laten zich op hun functioneren toetsen.	ja	Vastgelegd in gedragscode.
19.	Het lidmaatschap van een orgaan is niet verenigbaar met dat van een ander orgaan binnen het fonds of van de visitatiecommissie.	ja	Vastgelegd in statuten.
20.	Het bestuur zorgt dat onregelmatigheden kunnen worden gemeld en dat betrokkenen weten hoe en bij wie.	ja	Er is een klokkenluidersregeling, incidentenregeling en een klachten- en geschillenregeling. Deze laatste staat op de website.
21.	De organisatie kent een klokkenluidersregeling en bevordert dat ook externe dienstverleners een klokkenluidersregeling hebben. De organisatie zorgt ervoor dat men weet hoe en bij wie kan worden gemeld.	ja	De klokkenluidersregeling van Provisum staat op de Teamsite. In uitbestedingsbeleid is opgenomen dat de uitvoerder beschikt over een klokkenluidersregeling dan wel dat de uitvoerder bevordert dat een dergelijke regeling wordt ingevoerd.
22.	Het bestuur kent de relevante wet- en regelgeving en interne regels, weet hoe het fonds daar invulling aan geeft en bewaakt de naleving (compliance).	ja	Compliance officer houdt hier toezicht op.
Kwaliteit nastreven			
Nr.	Norm	Nageleefd?	Nadere toelichting en motivering
23.	Het bestuur is collectief verantwoordelijk voor zijn functioneren. De voorzitter is eerste aanspreekpunt; hij/zij is als eerste verantwoordelijk voor zorgvuldige besluitvorming en procedures.	ja	
24.	Het bestuur waarborgt dat de leden onafhankelijk en kritisch kunnen opereren.	ja	Vastgelegd in integriteitsbeleid.
25.	Ieder bestuurslid heeft stemrecht.	ja	Geregeld in statuten.
26.	Het bestuur zorgt voor permanente educatie van zijn leden.	ja	Hoe is geregeld in het plan van aanpak geschiktheid
27.	Het bestuur staat open voor kritiek en leert van fouten.	ja	Jaarlijkse zelfevaluatie.

28.	Het eigen functioneren is voor het bestuur en voor het intern toezicht een continu aandachtspunt. Het bestuur en het intern toezicht evalueren in elk geval jaarlijks het eigen functioneren van het orgaan als geheel en van de individuele leden. Hierbij betrekken het bestuur en het intern toezicht één keer in de drie jaar een onafhankelijke derde partij.	ja	Het bestuur houdt jaarlijks een zelfevaluatie en er worden einde jaargesprekken gehouden tussen voorzitter en alle bestuursleden. Invulling zelfevaluatie RvT is niet bekend.
29.	Het eigen functioneren is voor het BO een continu aandachtspunt. Het BO evalueert in elk geval jaarlijks het functioneren van het eigen orgaan als geheel en van de individuele leden. Hierbij betreft het BO één keer in de drie jaar een onafhankelijke derde partij.	nvt	
30.	Het eigen functioneren is voor het VO een continu aandachtspunt. Het VO evalueert met enige regelmaat het functioneren van het eigen orgaan.	ja	Deze norm is onder de aandacht gebracht bij het VO. Op 14 mei 2019 vindt een eerste zelfevaluatie plaats.
Zorgvuldig benoemen			
Nr.	Norm	Nageleefd?	Nadere toelichting en motivering
31.	De samenstelling van fondsorganen is wat betreft geschiktheid, complementariteit, diversiteit, afspiegeling van belanghebbenden en continuïteit, vastgelegd in beleid. Zowel bij de aanvang van een termijn, als ook tussentijds bij de zelfevaluatie vindt een check plaats.	ja	O.a. vastgelegd in het diversiteitsbeleid. jaarlijkse toetsing dmv zelfevaluatie.
32.	Het bestuur zorgt voor geschiktheid, complementariteit en continuïteit binnen het bestuur. Daarbij houdt het rekening met opleiding, achtergrond, persoonlijkheid, geslacht en leeftijd. Het bestuur toetst de geschiktheid van bestuursleden bij het aantreden en gedurende het bestuurslidmaatschap.	ja	Bestuur houdt hier rekening mee maar er wordt nog niet voldaan aan diversiteitseis van iemand jonger dan 40 jaar. Voordragende en benoemdende partijen hebben hier een rol in.
33.	In zowel het bestuur als in het VO of het BO is er tenminste één vrouw en één man. Er zitten zowel mensen van boven als van onder de 40 jaar in. Het bestuur stelt een stappenplan op om diversiteit in het bestuur te bevorderen.	VO: ja Bestuur: nee	VO voldoet wel. In bestuur wordt wel voldaan aan de eis : een man en een vrouw, maar er zijn in bestuur geen personen jonger dan 40 jaar. Stappenplan is opgesteld.
34.	De zittingsduur van een lid van het bestuur, het VO, het BO en raad van toezicht is maximaal vier jaar. Een bestuurslid en een lid van het BO kunnen maximaal twee keer worden herbenoemd, een lid van de raad van toezicht maximaal één keer. Leden van een visitatiecommissie zijn maximaal acht jaar betrokken bij hetzelfde fonds.	ja	De maximale termijnen worden niet overschreden. Een en ander is vastgelegd in de statuten.

35.	Het bestuur, het BO en het intern toezicht houden bij het opstellen van de profielschets rekening met het diversiteitsbeleid. Het VO houdt hier rekening mee bij het opstellen van de competentievisie.	ja	Voordragende partijen wordt expliciet gevraagd rekening te houden met het diversiteitsbeleid van het fonds.
36.	Het bestuur, het VO of het BO en de raad van toezicht leggen bij de vacature de eisen voor de vacante functie vast. Hierbij wordt rekening gehouden met de in de normen 31, 32 en 33 opgenomen eisen.	ja	Eisen voor functies worden vastgelegd in functieprofielen.
37.	Bij de vervulling van een vacature wordt actief gezocht (en/of actief opgeroepen om te zoeken) naar kandidaten die passen in de diversiteitsdoelstellingen. Het bestuur neemt hierover tijdig contact op met degenen die betrokken zijn bij het voordragen of de verkiezing van kandidaten.	ja	Tevens een stappenplan opgesteld voor het behalen van de diversiteitsdoelstellingen. Op 14 dec. 2018 goedgekeurd door bestuur,
38.	Het bestuur en het BO toetsen voorgedragen kandidaten mede aan de hand van de diversiteitsdoelstellingen. Het VO bevordert dat in de procedure de competentievisie wordt meegenomen, inclusief de diversiteitsdoelstellingen.	ja	
39.	Een bestuurslid wordt benoemd en ontslagen door het bestuur, na het horen van de raad van toezicht over de procedure. Een lid van de raad van toezicht of visitatiecommissie wordt benoemd door het bestuur na bindende voordracht van het verantwoordingsorgaan en wordt ontslagen door het bestuur na bindend advies van het verantwoordingsorgaan. Een lid van het verantwoordingsorgaan wordt benoemd door het bestuur en ontslagen door het verantwoordingsorgaan zelf. In uitzonderlijke situaties kan het bestuur in overleg met het intern toezicht een lid ontslaan.	ja	Vastgelegd in statuten en reglementen. VO leden worden bij Provisum niet benoemd door het bestuur maar door OR en VVGP (conform PW artikel 115 lid 6). De toelichting op de website van de Pensioenfederatie meldt dat er geen afwijking op artikel 39 gemeld hoeft te worden als artikel 115 lid 6 van de PW wordt toegepast.
40.	Het bestuur zorgt dat de statuten een schorsingsprocedure kennen.	ja	vastgelegd in de statuten.
Gepast belonen			
Nr.	Norm	Nageleefd?	Nadere toelichting en motivering
41.	Het pensioenfonds voert een beheerst en duurzaam beloningsbeleid. Dit beleid is in overeenstemming met de doelstellingen van het pensioenfonds. Ook is het beleid passend gelet op de bedrijfstak, onderneming of beroepsgroep waarvoor het fonds de pensioenregeling uitvoert.	ja	Vastgelegd in beloningsbeleid.
42.	De beloningen staan in redelijke verhouding tot verantwoordelijkheid, functie-eisen en tijdsbeslag.	ja	Zie norm 41.

43.	Het bestuur is terughoudend als het gaat om prestatiegerelateerde beloningen. Prestatiegerelateerde beloningen zijn niet hoger dan 20 procent van de vaste beloning. Ze zijn niet gerelateerd aan de financiële resultaten van het fonds.	ja	Zie norm 41.
44.	Het bestuur voorkomt dat door een te hoge beloning van de leden van het intern toezicht, een financieel belang een kritische opstelling in de weg staat.	ja	Marktconforme afspraken.
45.	Bij tussentijds ontslag van een bestuurslid zonder arbeidsovereenkomst of van een lid van het intern toezicht verstrekt het bestuur geen transitie- of ontslagvergoeding. Bij ontslag van een (andere) medebeleidsbepaler moet een eventuele transitie- of ontslagvergoeding passend zijn gelet op de functie en de ontslagreden.	ja	Zie beloningsbeleid.
Toezicht houden en inspraak waarborgen			
Nr.	Norm	Nageleefd?	Nadere toelichting en motivering
46.	Intern toezicht draagt bij aan effectief en slagvaardig functioneren van het pensioenfonds en aan beheerste en integere bedrijfsvoering.	ja	
47.	Het intern toezicht betreft deze Code bij de uitoefening van zijn taak.	ja	Moet blijken uit de jaarlijkse rapportage.
48.	Leden van het intern toezicht zijn betrokken bij het pensioenfonds en moeten zich zodanig onafhankelijk opstellen dat belangentegenstellingen worden voorkomen. Ze hebben daarbij het vermogen en de durf om zich kritisch op te stellen richting het bestuur.	ja	Dit is ook opgenomen in profielschets en daar zijn de leden op geselecteerd.
49.	De raad van toezicht stelt zich op als gesprekspartner van het bestuur.	ja	
50.	Het bestuur weegt de aanbevelingen van raad van toezicht of visitatiecommissie zorgvuldig en motiveert afwijkingen.	ja	Aanbevelingen worden jaarlijks opgepakt en gemonitord door de ARC commissie.
51.	Het BO voert zijn taak uit als 'goed huisvader' (m/v) voor alle belanghebbenden.	nvt	
52.	Het BO zorgt dat de leden onafhankelijk en kritisch kunnen functioneren.	nvt	

53.	Het BO bewaakt of het bestuur de uitvoeringsovereenkomst of het uitvoeringsreglement en het pensioenreglement juist uitvoert. Ook bewaakt het BO of het bestuur de belangen van de verschillende groepen belanghebbenden evenwichtig afweegt.	nvt	
54.	Het BO onderneemt actie als het van oordeel is dat het bestuur niet naar behoren functioneert.	nvt	
55.	Het bestuur gaat een dialoog aan met het VO dan wel het BO bij het afleggen van verantwoording.	ja	Wijzigingen in beleid worden besproken in gezamenlijke vergaderingen. Jaarverslag wordt vooraf besproken met VO en VO zit bij de vergadering waarin het jaarverslag (voorlopig) wordt vastgesteld. Daarnaast heeft VO adviesrecht op sommige onderdelen.
56.	Het bestuur draagt de accountant of actuaris die controle uitvoert in beginsel geen andere werkzaamheden op dan controle. Geeft het bestuur wel een andere opdracht, dan vraagt dit zorgvuldige afweging en een afzonderlijke opdrachtformulering.	ja	
57.	Het bestuur beoordeelt vierjaarlijks het functioneren van de accountant en de actuaris en stelt het intern toezicht en VO of BO van de uitkomst op de hoogte.	ja	RvT en VO op de hoogte brengen is nog aandachtspunt.
Transparantie bevorderen			
Nr.	Norm	Nageleefd?	Nadere toelichting en motivering
58.	Het bestuur geeft publiekelijk inzicht in missie, visie en strategie.	ja	Zie jaarverslag en website.
59.	Het bestuur geeft inzicht in het beleid, de besluitvormingsprocedures, de besluiten en de realisatie van het beleid.	ja	Dit gebeurt middels Pensioenberichten, de website en het jaarverslag.
60.	Het bestuur vervult zijn taak op een transparante (open en toegankelijke) manier. Dat zorgt ervoor dat belanghebbenden inzicht kunnen krijgen in de informatie, overwegingen en argumenten die ten grondslag liggen aan besluiten en handelingen.	ja	
61.	Het bestuur legt gemotiveerd vast voor welke wijze van uitvoering is gekozen. Deze informatie is beschikbaar voor de belanghebbenden.	ja	In fondsdocumenten en op website.

62.	Het bestuur legt zijn overwegingen omtrent verantwoord beleggen vast en zorgt ervoor dat deze beschikbaar zijn voor belanghebbenden.	ja	Beleid is op de website gepubliceerd.
63.	Het bestuur stelt beleid vast rond transparantie en communicatie. Het bestuur evalueert dit beleid periodiek en in ieder geval eens per drie jaar.	ja	Er is een communicatiebeleidsplan. Deze wordt eens in de drie jaar geëvalueerd.
64.	Het bestuur rapporteert in het jaarverslag over de naleving van de interne gedragscode (zoals bedoeld in de normen 15 en 16) en deze Code, net als over de evaluatie van het functioneren van het bestuur.	ja	
65.	Het bestuur zorgt voor een adequate klachten- en geschillenprocedure die voor belanghebbenden eenvoudig toegankelijk is. In het jaarverslag rapporteert het bestuur over de afhandeling van klachten en de veranderingen in regelingen of processen die daaruit voortvloeien.	ja	Klachten-en geschillenregeling staat op website en in het jaarverslag wordt gerapporteerd over de binnengekomen klachten en geschillen.

STICHTING PENSIOENFONDS PROVISUM
POSTBUS 7873
1008 AB AMSTERDAM
Jachthavenweg 111
1081 KM Amsterdam
T: 020 – 621 3891
E: pensioenbureau@provisum.nl
W: www.provisum.nl